

Impacte social,
comunicació
ambiental
i participació

Monografies
Universitàries

Impacte social, comunicació ambiental i participació

Impacte social, comunicació ambiental i participació

Barcelona, 2000

Generalitat de Catalunya
Departament de Medi Ambient

BIBLIOTECA DE CATALUNYA. DADES CIP:

Pol, Enric

Impacte social, comunicació ambiental i participació. - (Monografies universitàries ; 3)

Bibliografia

I. Catalunya. Departament de Medi Ambient II. Títol III. Col·lecció:
Monografies universitàries ; 3

1. Medi ambient - Anàlisi d'impacte

504.064

Impacte social, comunicació ambiental i participació

© Generalitat de Catalunya
Departament de Medi Ambient
<http://www.gencat.es/mediamb/>

Autor: Enric Pol

Primera edició: desembre de 2000
Tiratge: 1.000 exemplars

DL: B. 50.949-2000
Producció i impressió: Altés, s.l.

Aquesta publicació ha estat realitzada amb paper estucat ecològic de 125 g.

Sumari

Presentació	7
Capítol 1 Impacte social i impacte ambiental	9
1.1. Impacte? Quin impacte?	9
1.2. Tota intervenció s'ha de gestionar	10
1.3. L'impacte ambiental segons la legislació	12
Capítol 2 Les dimensions socials del concepte de sostenibilitat	13
2.1. Globalització o globalitzacions?	13
2.2. La construcció social del concepte de desenvolupament sostenible	15
2.3. Posicionaments crítics al desenvolupament sostenible	18
Capítol 3 Aspectes socials sensibles a l'impacte ambiental - 1: La persona, el benestar i la qualitat de vida	20
3.1. El benestar i la qualitat de vida com a objectiu	20
3.2. La col·lectivitat, alguna cosa més que l'addició de persones	23
3.3. La dimensió simbòlica de la societat	24
Capítol 4 Aspectes socials sensibles a l'impacte ambiental - 2: Impactes directes de les condicions ambientals	28
4.1. Les condicions ambientals com a factors d'estrès	29
4.2. Soroll, condicions atmosfèriques i contaminació	30
4.3. La síndrome de l'edifici malalt	32
Capítol 5 Impacte social i gestió ambiental	34
5.1. Gestió ambiental: conceptes i instruments associats	34
5.2. Gestió ambiental i impacte social des de l'Administració pública i les empreses	39
5.3. Els indicadors socials	41
Capítol 6 Comunicació ambiental i canvi	44
6.1. Informació, publicitat, màrqueting i educació ambiental	44
6.2. Comunicació i actituds	45
6.3. Planificació i avaluació d'una campanya de comunicació ambiental ...	50
6.4. El dret a la informació	51

Capítol 7	La participació social	52
	7.1. La participació segons la legislació ambiental	52
	7.2. Concepcions de la participació	53
	7.3. Agents que faciliten i dificulten la participació	56
	7.4. Gestió de la participació i models	57
Capítol 8	Percepció de risc i efecte NIMBY	61
	8.1. La percepció del risc	61
	8.2. Alguns factors desencadenants del fenomen NIMBY	63
	8.3. Possibilitats per gestionar i minimitzar l'efecte NIMBY	63
	Referències bibliogràfiques	67

Presentació

L'impacte social és un concepte que, com passa amb tants d'altres, ens sembla familiar i, per tant, fàcil de definir. Però, quan tractem de fer-ho, ens adonem de la seva complexitat, i ja no resulta fàcil posar-nos d'acord sobre què vol dir. D'entrada, hi ha una accepció genèrica, que assimila impacte social a qualsevol efecte sobre les persones i els col·lectius socials; hi ha, també, una accepció específica, que el vincula a un instrument prototípic de la gestió ambiental, com són les avaluacions d'impacte ambiental. El primer capítol d'aquesta monografia, el dedicarem a delimitar el concepte d'impacte social i a explicar la importància de la gestió, dels marcs de referència que ens serveixen per avaluar els canvis en un teixit social, dels rols dels professionals que s'impliquen en la seva avaluació i de les previsions que estableix la legislació actual sobre tots aquests aspectes.

En el segon capítol, ens centrarem en les implicacions socials del concepte de sostenibilitat com a marc, en el context d'un món cada cop més globalitzat. Una globalització que definirem com una tendència plural d'interessos múltiples i fins i tot contradictoris. Revisarem les implicacions socials que es deriven dels documents sorgits de la Cimera de Río'92 i del V Programa europeu.

Els capítols tercer i quart, els dedicarem a delimitar els àmbits socials sensibles a l'impacte ambiental. Destacarem aquells processos individuals i socials que al nostre entendre cal tenir en consideració, i en els quals la dimensió simbòlica del medi ambient matisa, minimitza o amplifica els possibles efectes socials dels canvis en l'entorn físic sobre el benestar i la qualitat de vida que perceben els ciutadans. I ens ocuparem, també, dels impactes directes de les condicions ambientals objectives —com el soroll, les condicions atmosfèriques, la contaminació i les radiacions—, i de com tot plegat afecta no només els espais oberts, sinó també els entorns construïts, i genera, entre d'altres, la síndrome de l'edifici malalt.

Vistos els conceptes d'impacte i els àmbits socials sensibles als canvis ambientals, el capítol quart tracta de com gestionar-los. S'explica què és un sistema de gestió ambiental i quins són els seus instruments més prototípics, tant per a les empreses privades com per a les administracions públiques com a organitzacions i com a organismes competents en la gestió i el control ambientals.

Tal com es va perfilant en els capítols anteriors, la gestió i l'avaluació d'impactes, comporta sempre una dimensió comunicacional. El capítol sisè està dedicat als processos comunicatius i als programes i campanyes de sensibilització.

Un dels aspectes més popularitzats, alhora que més tinguts en compte en les legislacions específiques, és la participació. Afrontem un altre cop un terme polisèmic, que cal definir i aportar estratègies per a la seva gestió, cosa que fem en el capítol setè. La participació, la comunicació, els estils de gestió i la percepció del risc són claus a l'hora d'abordar el rebuig sistemàtic que provoquen bona part de les instal·lacions i els serveis ambientals. L'efecte NIMBY (al darrera de casa meua, no) és l'objecte del darrer capítol de la monografia.

Aquesta monografia no pretén ser un receptari de fórmules màgiques per abordar els impactes socials; pretén donar algunes claus imprescindibles per entendre la complexitat dels processos socials associables a l'avaluació dels efectes socials i construir instruments *ad hoc* per a cada cas i cada situació: el que pot resultar adient en un cas, pot ser totalment contraproduent en un altre. Des d'una perspectiva social, cada cas i cada situació són di-

ferents, i cal tractar-los específicament amb ple coneixement de causa. El propòsit de la monografia no és que el lector que no tingui un bagatge en el camp de les ciències socials i del comportament humà sigui capaç de construir la seva pròpia estratègia i els seus instruments; però sí que pretenem que sàpiga què necessita analitzar, a qui ho ha de demanar i com interpretar les dades resultants. La qüestió ambiental és molt complexa i requereix sempre un tractament interdisciplinar.

Enric Pol

*Professor titular del Departament de Psicologia Social de la Universitat de Barcelona
Director del màster en Intervenció Ambiental: Persona, Societat i Gestió*

Capítol 1

Impacte social i impacte ambiental

En el plantejament d'aquesta obra, començarem referint-nos als conceptes més directament reflectits en el títol i anirem desglossant i obrint els conceptes relacionats i necessaris, que resultaran cada cop més complexos.

1.1. Impacte? Quin impacte?

Es pot definir com a **impacte social** qualsevol acció que altera o canvia l'equilibri del sistema social. Per bé que l'impacte en si pot ser positiu o negatiu, el més freqüent és que s'associï amb el seu vessant negatiu.

Per **impacte ambiental** es pot entendre qualsevol canvi que es produeix en un ecosistema a causa de la introducció d'algun element aliè, estrany o no present en la situació anterior. De la mateixa manera que en l'impacte social, l'impacte ambiental no té perquè ser negatiu, per bé que generalment s'associa més amb efectes negatius que amb efectes positius. Però, aquí comença una de les primeres complicacions que haurem de remarcar.

L'impacte ambiental comporta impacte social o és merament impacte ecològic sobre el medi natural? Per a alguns, l'impacte ambiental no té res a veure amb l'impacte social. Són de dimensions i naturaleses diferents. Com a molt, afecten els éssers humans com a un component més del sistema ecològic, però sense unes especificitats peculiars remarcables. Per a altres, l'impacte social forma part consubstancial del concepte d'impacte ambiental (vegeu el quadre 1.1.).

Quadre 1.1.

Abast del concepte d'impacte ambiental segons la legislació

“L'avaluació d'impacte ambiental ha de comprendre, almenys, l'estimació dels efectes sobre la població humana, la fauna, la flora, la vegetació, la gea, el sol, l'aigua, l'aire, el clima, el paisatge, l'estructura i funció dels ecosistemes presents a l'àrea previsiblement afectada. Alhora, ha de comprendre l'estimació de la incidència que el projecte, obra o activitat té sobre els elements que componen el Patrimoni Històric Espanyol, sobre les relacions socials i les condicions d'assossegament públic, com sorolls, vibracions, olors i emissions lluminoses, i qualsevol altra incidència ambiental derivada de la seva execució.”

Article 6 del RDL 1131/88, que transposa la Directiva 337/85/CEE.

En una primera aproximació a les interrelacions entre les dimensions ecològiques i socials de l'impacte ambiental, encara hem d'introduir més matisos. Hom podria distingir entre:

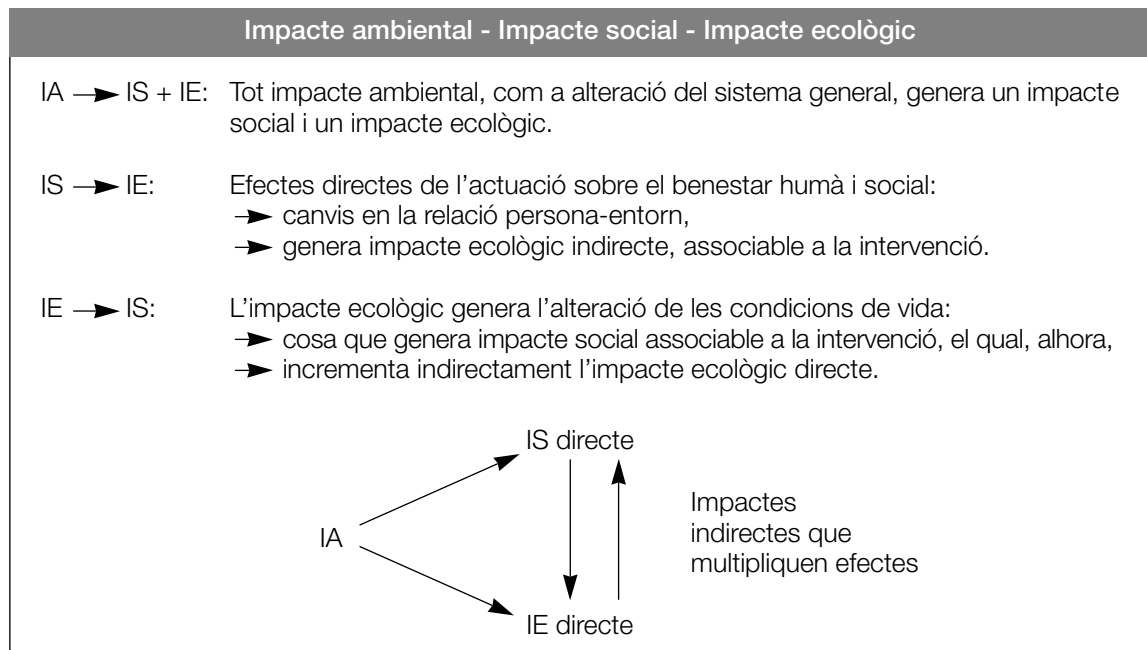
Els impactes socials de l'impacte ecològic. Les dimensions merament ecològiques d'un impacte ambiental tenen —o poden tenir— efectes directes sobre les persones i l'organització social: és a dir, comporten en si un impacte social.

Els impactes ecològics dels impactes socials. Tot canvi en l'estructura social, en les relacions socials, en les formes de producció, en els estils de vida, en els hàbits de consum, en els valors i les preferències de les persones, etc. comporta impactes ecològics. Impactes que es deriven bé sigui de la transformació del medi, de la utilització dels recursos naturals, dels usos d'espais i de les pràctiques de vida quotidiana; bé sigui del canvi de les relacions socials i de les representacions socials, de la valoració i l'apreciació que es fa dels recursos disponibles; bé sigui dels efectes dels residus que es generen.

La consideració d'aspectes ecològics i aspectes socials com a interrelacionats i indisociables és la perspectiva que expressa el V Programa europeu i les legislacions que se'n deriven. Com veiem en el quadre 1.1., en la Directiva europea 337 de 1985 i en el Reial decret estatal 1131 de 1988 sobre avaluació de l'impacte ambiental (AIA), es considera impacte ambiental el que afecta els sistemes ecològics i el benestar i la salut dels ciutadans. Aquest serà el punt de vista que adoptarem en aquesta obra.

Hem parlat d'alteracions ecològiques i socials com a resultants d'un canvi en el sistema. Això ens porta a la necessitat de definir el concepte d'intervenció ambiental. Però, a més, com veurem, tota intervenció es gestiona (per acció o per omissió); per tant, hauré de definir també què s'entén per gestió ambiental.

Quadre 1.2.

De la gestió ambiental, se'n deriven nous matisos del que es pot considerar impacte ambiental i impacte social. Així, cal distingir entre una accepció popular, laxa i vulgaritzada del concepte d'impacte (la que acabem de definir) i una accepció específica i fixada des de la legislació, que és la que remet a l'Avaluació d'Impacte Ambiental, com a figura legal i com a instrument de gestió (vegeu el capítol 5).

1.2. Tota intervenció s'ha de gestionar

Entenem per **Intervenció Ambiental** (Pol, 1996) qualsevol canvi en les estructures físiques d'un lloc que, directament o indirecta, provoqui —o pugui provocar potencialment— una alteració en l'ecosistema, l'estructura social o la interacció social de les persones. És a dir, un impacte ambiental, en el sentit que l'hem definit abans.

Aquest canvi pot ser planificat o pot ser l'efecte d'actuacions espontànies d'uns subjectes amb transcendència sobre d'altres i sobre el medi. Pot afectar el medi urbà o tecnològic o el medi natural, i alterar, ni que sigui mínimament, l'equilibri ecològic (o del sistema) anterior. Aquesta alteració pot provocar un nou ordre o pot aprofundir un ordre establert (en allò ecològic o en allò social).

La gestió ambiental. Tota intervenció s'ha de gestionar. Segons com es gestioni, els seus impactes seran més “compatibles”, “moderats”, “severs” o “crítics” (terminologia europea per referir-se a la magnitud de l'impacte en les avaluacions d'impacte ambiental). En realitat, però, per acció o per omissió, tota intervenció sempre es gestiona. Ara bé, es pot fer amb sensibilitat ambiental o es pot fer prioritzant altres interessos i valors. De fet, en una primera aproximació (hi entrarem més en el capítol 4), s'entén per gestió ambiental aquella que incorpora els valors del desenvolupament sostenible a les fites de l'empresa o de l'Administració pública. Això, entre altres moltes coses que veurem, vol dir minimitzar els impactes socials i ambientals de les intervencions que duguin a terme i optimitzar la utilització o el consum de recursos naturals: és a dir, guanyar eficiència.

Els marcs de referència

En tots els instruments de gestió ambiental es parla d'impactes i d'efectes ambientals, sovint desagregant el medi en vectors (aire, sol, aigua, energia, residus, etc.). Quan es parla de dimensions humanes i socials, molts cops, en lloc de parlar d'impactes, se suavitza el terme parlant de “relació amb la comunitat”, d’“informació”, de “participació”, etc. En tot cas, per avaluar impactes, ecològics o socials, es necessita disposar de marcs de referència, o d'informació sobre quina és la situació inicial i quin és el ventall d'allò acceptable. Pel que fa a les dimensions del medi físic, els paràmetres solen venir donats per legislacions específiques o per la capacitat de càrrega d'un ecosistema, que ens poden indicar, per exemple, la dels nivells d'immissió tolerables. Els marcs de referència socials acostumen a ser molt més difusos, relatius i marcats per la història i el context concret del lloc d'intervenció. Sovint es considera que l'únic marc referencial vàlid per avaluar un impacte social, és la comunitat potencialment afectada en si mateixa.

El rol del tècnic —l'especialista en intervenció i gestió ambiental—, tant en el sentit de creació (disseny, projectació, etc.), d'anàlisi i selecció de les millors tecnologies disponibles (les *best available techniques*, BAT), com en el de tècnic social, és el de posar al servei del comitent —que tant pot ser polític, empresari, gestor, consultor, com una associació d'afectats, un sindicat, una ONG, etc.— els seus coneixements per analitzar la realitat i proposar actuacions orientades a assolir l'objectiu de canvi proposat (o de no canvi, de conservació). En la dimensió social, s'haurà de prendre en consideració i definir la participació social i el marge d'implicació de la població potencialment afectada que es desitgi, i preveure l'orientació que adoptarà el comportament individual i col·lectiu.

Tecnologia o política?

S'ha de tenir en compte que cap problema ambiental, igual que cap problema social, té una única solució. Tots tenen diverses solucions possibles. Depèn dels efectes buscats i del marc de referència que s'estableixi. És a dir, la decisió del comitent, a partir de les propostes del tècnic, és una decisió que depèn d'una escala de valors i, per tant, és una decisió política (en el sentit més pur del terme). És a dir, es tracta d'una decisió que ha de ser presa per qui està legitimat i té poder per regular el procés (les fonts de legitimació serien un altre debat).

De tota manera, en la intervenció i la gestió ambiental s'ha de destacar la rellevància d'un aspecte recollit als codis deontològics d'algunes professions: l'expert en intervenció i gestió ambiental ha d'actuar sempre guiat pel principi d'aconseguir una millora en el medi ambient i en la qualitat de vida de la població. No obstant això, és possible actuar amb previsions a mig o llarg termini que, eventualment, podrien ser mal accep-

tades per la població en el moment de la seva implementació. Una mostra d'això serien els projectes de serveis ambientals reconeguts com a necessaris i imprescindibles, però que ningú vol a prop seu: és a dir, que generen el fenomen conegut com a efecte NIMBY (*Not in my back yard*: al darrera de casa meua, no). Això fa enormement complexa la gestió en general i la gestió ambiental en particular.

1.3. L'impacte ambiental segons la legislació

El terme impacte ambiental té, almenys, dues accepcions matisadament diferents. L'accepció més genèrica, comuna i vulgaritzada remet als efectes que una activitat o una actuació pot tenir o està tenint sobre el medi ambient. La segona accepció és la definida i concretada per la legislació vigent, que li confereix un sentit preventiu associat a un procés d'avaluació regulat per un conjunt de normes.

Així, s'entén l'avaluació de l'impacte ambiental (AIA) com un procés administratiu que requereix un estudi dels efectes previsibles d'una intervenció en el medi ambient (estudi d'impacte ambiental, EIA), prèviament a la seva autorització i execució, per tal de detectar, valorar, evitar els efectes sobre el medi i informar-ne.

Els programes d'acció de la Unió Europea en matèria de medi ambient plantegen, com a principi que s'ha d'assolir, la necessitat d'evitar en origen les perturbacions i contaminacions que es puguin derivar de l'exercici de certes activitats, més que combatre els efectes negatius que aquestes produeixin. La necessitat de realitzar un ús equilibrat dels recursos, compatible amb les limitacions del medi és a la base del que es considera un desenvolupament sostenible.

En el marc del III Programa comunitari en matèria de medi ambient, el Consell de la Comunitat Econòmica Europea va aprovar el 27 de juny de 1985 la Directiva comunitària d'avaluació d'impacte ambiental (la Directiva 85/337). Va ser una directiva conflictiva tant en el seu procés d'aprovació i transposició a les normatives estatals i autonòmiques, com en l'aplicació. L'Estat espanyol, com a país comunitari, va incorporar a la seva legislació ambiental les directrius i els objectius de la CEE en matèria de política ambiental, i, per tant, la Directiva sobre avaluació d'impacte ambiental a través del RDL 1302/1986. Però no va ser fins dos anys més tard, el setembre de 1988, que es va aprovar el reglament que desenvolupa el RDL del 86 a través del RDL 1131/88. Uns mesos abans, l'abril, la Generalitat de Catalunya va promulgar el Decret 114/88 d'avaluació de l'impacte ambiental.

El V Programa comunitari europeu, "Cap a un Desenvolupament Sostenible", va constituir un nou marc de referència, que ratificava i aprofundia alguns aspectes de l'AIA, d'acord amb el concepte de sostenibilitat. La Directiva 97/11/CE i la Decisió número 2179/98/CE continuen considerant les avaluacions d'impacte ambiental com una de les principals eines per a la gestió ambiental.

Com a eina de gestió queda plenament assumida en l'enfocament integrat de la prevenció i el control de la contaminació (coneguda com la IPPC) que promou la Directiva 96/61, directiva transposada a la legislació autonòmica catalana per la Llei 3/1998, de 27 de febrer, de la intervenció integral de l'Administració ambiental (coneguda com la IIAA).¹

En aquesta monografia parlarem d'impacte ambiental en el sentit genèric, que inclou l'específic vinculat a l'AIA. Tractarem d'àmbits socials sensibles a l'impacte ambiental, de processos individuals i socials que haurem de tenir en consideració i d'estratègies habituals en el camp ambiental, quan es vol provocar o prevenir un canvi o un efecte en el teixit social. Sempre, adoptant la sostenibilitat com a referent.

¹ Per a una revisió més detallada de l'evolució de l'AIA en la legislació i les seves implicacions per a l'avaluació de l'impacte social, consulteu MORENO i POL, *Metodologies per a la Detecció dels Impactes sobre el Medi Social/humà en les Avaluacions d'Impacte Ambiental*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, Departament de Medi Ambient, Direcció General de Patrimoni Natural i del Medi Físic, 1999.

Capítol 2

Les dimensions socials del concepte de sostenibilitat

El desenvolupament sostenible, segons el defineix l'Informe Brundtland (1987) és aquell que satisfà les necessitats de les generacions actuals sense comprometre la capacitat i els recursos de les futures generacions per satisfer les seves. El concepte de desenvolupament sostenible apareix com un concepte global que pretén integrar la gestió ambiental, el creixement econòmic i el desenvolupament humà. El concepte no fa referència a una situació d'equilibri estable, sinó a una d'equilibri inestable; a un procés evolutiu de canvi continu, que conserva, però, els sistemes ecològics i la biodiversitat, que garanteix la sostenibilitat dels usos dels recursos renovables i redueix a un mínim l'exhauriment dels recursos no renovables i que és manté dins de la capacitat de càrrega dels ecosistemes sustentadors.

La sostenibilitat se situa com a valor referent en l'avaluació dels impactes que qualsevol intervenció pugui tenir sobre el benestar de la població. El concepte de desenvolupament sostenible és clau per a la comprensió de l'actual enfocament de la intervenció i la gestió ambiental, ja que així ho estableix el marc legal comunitari a través del V Programa europeu. Per entendre la dimensió social del desenvolupament sostenible cal considerar tant la perspectiva psicosocial i psicoambiental (la que considera les vivències i el comportament ambiental de les persones com a membres de grups que viuen en societat), com la de la sociologia, la geografia, l'economia i d'altres perspectives de les ciències socials, més centrades en aspectes macrosocials i estructurals.

2.1. Globalització o globalitzacions?

Abans d'abordar les dimensions socials del desenvolupament sostenible, cal que ens aturem en el procés de globalització com un aspecte que sovint entra en l'òrbita conceptual de la sostenibilitat i la qüestió ambiental, gairebé com a sinònim, cosa que és incorrecta o com a mínim inexacta. Abordar conceptualment el desenvolupament sostenible requereix tenir en compte la globalitat de processos i la complexitat d'interaccions i interdependències que es donen dins del sistema terraquí.² Ara bé, l'ús vulgaritzat i unívoc de termes com globalització, canvi global o similars, resulta inexacte i enganyós. Si bé és un fet indiscutible que existeix un procés de mundialització de moltes dimensions de la nostra realitat, aquesta presumpta globalització és plural i diversa, i respon a dinàmiques i interessos diferents i fins hi tot contradictoris.

Quan es va començar a parlar de **canvi ambiental global** va ser amb la intenció de remarcar que els impactes ambientals d'activitats, formes de vida, formes i tecnologies de producció, etc. —és a dir, d'agressions a ecosistemes locals— tenen efectes en la globalitat del planeta. És a dir, es tractava de fer prendre consciència de l'abast dels impactes ambientals

² Fins i tot les visions crítiques de la globalització acostumen a partir d'una visió unitària de la globalització. Malgrat això, una revisió crítica interessant és la de ZYGMUNT BAUMAN. *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge/Oxford: Polity Press/Blackwell Publishers, 1998.

i, per tant, de la seriositat, la transcendència, la gravetat de la situació i la seva evolució. Evidentment que això té unes dimensions comportamentals, econòmiques, tecnològiques, entre altres. Però si el terme o el concepte volia servir per a alguna cosa, era per alertar de la necessitat de prevenir i de canviar la nostra manera de fer.

Quan es parla de **globalització econòmica**, es descriu un fet, una situació, un fenomen de lliure circulació de capitals i de productes, amb una profunda reorganització de la societat, dels països, de les fronteres, dels sistemes de control i d'intervenció dels estats, de l'atribució de responsabilitats, perquè funcionin els mecanismes de lliure mercat. Al darrera, hi ha una forta discussió ideològica sobre les virtuts i els problemes d'aquest sistema, sobre els efectes positius i els efectes perniciosos; sobre si és la única via de redistribuir la riquesa i reduir les iniquitats o si aquest model incrementarà més les diferències entre privilegiats i marginats, entre rics i pobres. En tot cas, la globalització econòmica pretén incrementar el creixement econòmic i la riquesa sense entrar en la seva distribució, aspecte sobre el qual ja hi ha força estudis i documents. Els interessos, les lleis que segueix i les dinàmiques que genera són radicalment diferents i contradictòries amb les de la globalització ambiental o les de la globalització poblacional.

Si ens centrem en les dinàmiques demogràfiques i les migracions, podem parlar d'una **globalització poblacional**. La distribució geogràfica de població al planeta, la distribució de població en funció de l'accessibilitat a recursos que permetin la supervivència, les diferents taxes de natalitat, etc. provoquen excedents de població en uns llocs i manca de població en altres. Això, acompanyat de la propietat de la tecnologia per a l'explotació de recursos, dels efectes del canvi ambiental global, de la globalització econòmica i de la informacional, indueix una força tendent a reequilibrar la població a partir de transvasaments de persones (migracions), la qual, en contra del que passa en altres globalitzacions i de les lleis que s'hi apliquen, és sistemàticament frenada, controlada o impedita. Per tant, les seves dinàmiques i interessos són diferents, quan no són contradictoris, de les globalitzacions anteriors.

La **globalització informacional** redueix distàncies, facilita les comunicacions, obre noves possibilitats creatives i interactives, etc., alhora que genera noves exclusions socials. Presenta algunes sinergies amb altres globalitzacions, diferents però amb cadascuna, amb incerteses internes pròpies sobre el seu control i, fins i tot, incrementa les tendències contradictòries entre elles.

Podríem descriure altres àmbits amb tendències globalitzadores pròpies i diferents a les anteriors, però no cal. L'interès aquí és destacar la pluralitat de dinàmiques i la contradicció d'interessos que no permeten parlar de la globalització com un fenomen únic. Ara bé, sí que es donen uns efectes comuns com a resultat de les diferents globalitzacions: un procés creixent d'uniformització de la societat que consumeix els mateixos productes, generalitza nous hàbits de comportament i estils de vida, comparteix cada cop més estètiques similars i es veu forçada a emprar un mateix codi per a comunicar-se, etc.

Sense entrar a valorar cadascuna de les globalitzacions per separat, des d'una perspectiva ambiental i de sostenibilitat, tot el que suposi uniformització de valors, hàbits, comportaments, etc., és a dir, pèrdua de diversitat cultural, acaba comportant pèrdua de biodiversitat. Dit d'altra manera, la biodiversitat requereix diversitat cultural i social. Cada cultura comporta una forma peculiar i, en principi, adaptada i condicionada per les possibilitats que li ofereix el seu ecosistema. L'adopció de patrons de comportament universalitzats —per dir-ho en termes suaus— comporta una propensió exagerada a la sobreexplotació o a un ús inadequat de recursos d'ecosistemes locals; un increment, per tant, de l'impacte ambiental. Un desenvolupament sostenible, doncs, requereix una visió i una perspectiva de globalitat de les qüestions socials, econòmiques, informacionals i ambientals, però no tots els processos globalitzadors faciliten o permeten la sostenibilitat.

2.2. La construcció social del concepte de desenvolupament sostenible

El concepte i el seu contingut semàntic és el resultat de la confluència de dues línies d'acció: els moviments socials reivindicatius de to ecologista i la sensibilitat d'un grup de científics i intel·lectuals que a principis de la dècada dels setanta inicien els seus treballs denunciant la insostenibilitat del desenvolupament planetari, en el cas que se segueixi el model marcat pels països anomenats desenvolupats. L'any 1972, l'Informe del Club de Roma sobre els límits del creixement destacava la impossibilitat d'un creixement indefinit en un món finit com el planeta (Meadows, 1972). Aquest mateix any, la Conferència d'Estocolm destaca els problemes de la pobresa i el creixement de la població i integra els reptes ambientals i socials centrant la seva atenció en els països en vies de desenvolupament. L'any 1980, l'Informe Brandt proposa la transferència massiva de recursos als països del Tercer Món per accelerar la seva incorporació al món desenvolupat.

Serà la Comissió Mundial sobre el Medi Ambient i Desenvolupament (Informe Brudtland, 1987) qui encunyarà de forma oficial el terme, amb la definició amb què iniciàvem aquest capítol. L'informe planteja la impossibilitat de tractar de manera separada medi ambient i economia. No obstant això, el plantejament de l'informe apareix tenyit de solucions eminentment tecnocràtiques.

Molts autors són crítics i plantegen el confusionisme que genera el fet de no haver-se debatut i definit prou i amb precisió el significat, abast i contingut del concepte, com veurem més endavant.

El concepte de sostenibilitat com a punt de trobada

En textos anteriors (Pol, 1998a), hem ressaltat que la definició de sostenibilitat de l'Informe Brudtland té alguns avantatges en relació amb formulacions prèvies que havien estat els conceptes estrella. Abans de parlar de desenvolupament sostenible, parlàvem d'ecologia, d'equilibri ecològic, de conducta ecològica responsable, etc. —cosa que no significa que no se'n pugui o se n'hagi de parlar, d'això. Ara bé, els plantejaments fets més en clau ecologista que en clau de sostenibilitat aixequen reticències en alguns sectors de poder de la societat, els quals no poden assumir alguns dels principis de l'ecologisme militant. Per tant, trobar una definició que sigui acceptable per a una majoria és un pas, encara que sigui una definició poc precisa.

El concepte de desenvolupament sostenible pot ser acceptable pels segments de la societat tradicionalment més reticents a les qüestions ambientals, sobretot en sectors industrials i en alguns sectors dels òrgans de govern i de les administracions públiques, ja que no es qüestiona el desenvolupament, sinó el *tipus* de desenvolupament. S'ha de tenir en compte, a més, que fins a cert punt es tracta de col·lectius que, forçats potser per les circumstàncies, tenen algun grau de consciència ambiental o poden acceptar que s'ha de moderar o matisar el model de desenvolupament vigent, encara que no accepten d'entrada grans canvis radicals.

Per als col·lectius de to ecologista més marcat, l'èmfasi es posa més en sostenible que en desenvolupament. Per una altra banda, per a aquest segon col·lectiu, el concepte de sostenibilitat pot significar una forma d'aprofundir en les dimensions socials i humanes del concepte d'ecologia, alhora que comporta l'acceptació que pot existir algun model de creixement que no comprometi el medi ambient amb la intensitat i els efectes devastadors del model vigent fins ara.

Òbviament, si confrontem directament els dos models, apareixen postures irreconciliables. Això no obstant, el concepte de desenvolupament sostenible pot significar un *punt de trobada* —faig èmfasi en “de trobada” i no necessàriament “d'acord”— que permeti uns mínims comuns per avançar en una direcció millor.

Per tant, hom pot considerar que el principal defecte de la definició de desenvolupament sostenible —la seva inconcreció o etereïtat—, es converteix en una virtut potencial, en la me-

sura que ha permès aglutinar al voltant del concepte a grups i sectors d'interessos contraposats, i ha facilitat la incorporació de la sostenibilitat com un valor social positiu en la societat. Una definició concisa no ho hagués permès.

Río'92 i l'Agenda 21: sostenibilitat i vertebració social

La Declaració de Río, clau per al desenvolupament del concepte de sostenibilitat, és un document amb 27 principis interrelacionats en què s'estableixen, per primer cop, les bases per assolir el desenvolupament sostenible a escala global, i es fixa el marc per als drets i les obligacions individuals i col·lectives en el camp del medi ambient i el desenvolupament. El fet d'aprovar la Declaració suposa per a tots els estats haver de contribuir a la reducció i l'eliminació de les modalitats de producció i consum insostenibles i al foment de polítiques demogràfiques adequades.

Sobre la base de la Conferència de Río de 1992, s'han anat definint les responsabilitats dels diferents agents en l'avenç cap a models més sostenibles de desenvolupament. Com proposa l'Agenda 21, és necessari que el desenvolupament i el medi ambient estiguin en el centre del procés de presa de decisions econòmiques, socials i polítiques en totes les esferes administratives. Aquesta proposta es concreta a nivell més restringit geogràficament en els programes 21 locals que es presenten com a plans estructurats per accelerar la transició cap a la sostenibilitat. Des d'aquesta perspectiva, Meadows (1992) defineix la ciutat sostenible com aquella que pot persistir a través de generacions, perquè és capaç de mirar cap al futur amb la suficient flexibilitat i saviesa com per no minar el seu sistema físic o social de recolzament.

L'Agenda 21 és el document d'acció més important consensuat i aprovat a la Cimera de Río'92. Proposa una associació mundial per a un desenvolupament sostenible i posa èmfasi en la necessitat de dissenyar una estratègia concreta contra la pobresa. Entén que aquesta estratègia està vinculada especialment als països desenvolupats:

“Encara que en determinades parts del món el consum és molt alt, queden sense satisfer les necessitats bàsiques de consum d'una gran part de la humanitat. Això es tradueix en una demanda excessiva i en estils de vida insostenibles als segments més rics, que imposen pressions enormes al medi ambient. Mentre, els segments més pobres no són capaços de satisfer les seves necessitats d'aliments, salut, habitatge i educació. La transformació de les modalitats de consum exigirà una estratègia d'objectius múltiples centrada en la demanda, la satisfacció de les necessitats bàsiques dels pobres i la reducció de la dilapidació i de l'ús de recursos finits en el procés de producció” (Río'92, Programa 21: 25).

El document incideix de manera especial en la importància de fomentar l'educació, capacitat i presa de consciència amb relació al desenvolupament sostenible. Planteja la necessitat d'augmentar la consciència pública per reforçar actituds, valors i mesures compatibles amb el desenvolupament sostenible. En aquest sentit, com hem pretès mostrar a través de la xarxa Ciutat-Identitat-Sostenibilitat,³ una societat orientada cap a estratègies individuals de supervivència —en paraules de Castells, 1987— no pot assolir els objectius de la sostenibilitat. Cal un cert nivell de vertebració i cohesió social perquè una col·lectivitat pugui assumir com a valors socials positius els principis de la sostenibilitat.

Per tant, des d'una perspectiva de sostenibilitat, l'impacte social té un triple interès: perquè un impacte ambiental genera una alteració del sistema ecològic en tant que marc de vida; perquè, com dèiem a l'inici d'aquest text, altera les condicions del benestar humà i social; però, també, perquè si una intervenció desequilibra una comunitat socialment vertebrada i trenca les xarxes socials de suport formal i informal, generarà una propensió a —o unes necessitats de— estratègies individuals de supervivència, les quals incrementaran les agressions

³ La xarxa d'investigació Ciutat, Identitat, Sostenibilitat (CIS) va ser creada a Barcelona el 1996 per desenvolupar una mateixa investigació a diferents països. Els grups participants han estat vinculats a universitats de Caracas, Mèxic DF, Guadalajara (Mx), Puerto Rico, Surrey (Guilford, GB), París i Barcelona. A començaments del 2001, sortirà publicat un número monogràfic de la revista americana *Environment and Behavior*, amb els principals resultats locals i globals de la recerca. Un avanç de resultats es pot trobar a Pol, 1998b.

al sistema ecològic, les conductes ecològicament poc responsables i la malversació de recursos. En la societat actual, malgrat molts esforços en contra, sembla que dominen més les dinàmiques i les forces d'invertebració que les que reforcen la cohesió social, local i global.

V Programa comunitari, desenvolupament sostenible i Carta d'Aalborg

El V Programa es denomina específicament *Cap a un Desenvolupament Sostenible* (1992). Si bé ofereix mesures genèriques per a la implementació del desenvolupament sostenible a nivell local, es dirigeix fonamentalment a la interpretació del desenvolupament sostenible a escala de la Unió Europea i els estats membres.

Segons expressa el Programa, el concepte de sostenibilitat “vol ser el reflex d'una política i una estratègia de desenvolupament econòmic i social continu que no vagi en detriment del medi ambient ni dels recursos naturals, de la qualitat del quals depenen la continuïtat de l'activitat i el desenvolupament dels éssers humans” (Comisió de les Comunitats Europees, 1992: 4). S'insisteix en el fet que hauran de canviar significativament les pautes de comportament i consum dels éssers humans per assolir el desenvolupament sostenible, al qual adjudica un seguit de característiques rellevants que recollim en el quadre 2.1.

Quadre 2.1.

Implicacions del desenvolupament sostenible segons el V Programa Europeu
El desenvolupament sostenible... <ul style="list-style-type: none">• manté la qualitat de vida general• permet un accés continuat als recursos naturals• impedeix que perdurin els danys al medi ambient• canviarà les pautes de comportament i consum dels éssers humans• obliga a posar en pràctica una estratègia encaminada a modificar considerablement totes les polítiques en què està involucrada la Comunitat.

A escala europea, la preocupació per la problemàtica ambiental de les ciutats i la planificació territorial té el seu precedent en el Llibre Verd sobre el Medi Ambient Urbà, publicat per la Comissió el 1990. Més endavant, ja dins del marc del V Programa, s'aprova el maig de 1994 la *Carta d'Aalborg* en la Conferència Europea sobre Ciutats i Municipis Sostenibles celebrada en aquella ciutat. El document, el nom complet del qual és *Carta de les Ciutats i Municipis Europeus cap a la Sostenibilitat*, estableix que un desenvolupament sostenible ajuda a consolidar la qualitat de vida actual a un ritme adequat a les limitacions de la natura. Això no és possible sense una justícia social més gran, que ha de basar-se en una economia equitativa i en un respecte per al medi ambient. D'aquests plantejaments es deriva bona part de la legislació i les accions ambientals involucrades en el que anomenem intervenció i gestió ambiental.

Sostenibilitat, solidaritat i qualitat de vida

Les definicions vistes de desenvolupament sostenible parlen, implícitament i explícita, del principi de solidaritat en un doble nivell: solidaritat intrageneracional i solidaritat intergeneracional. La *solidaritat intrageneracional* remet a una solidaritat de nosaltres amb la nostra mateixa generació (“...cobrir les necessitats de la generació present...”); la *solidaritat intergeneracional* remet a la solidaritat amb les generacions futures (“...no hipotecar els recursos de les generacions futures...”). Això permet considerar la qüestió ambiental com l'aspecte més visible, més popularitzat, d'un iceberg de tres puntes (població, recursos econòmics i alimenticis i medi ambient), el qual no es pot tractar si no és conjugant-lo amb els altres aspectes. Solidaritat vol dir solidaritat poblacional, solidaritat en l'ús de recursos, solidaritat entre pobles, solidaritat econòmica, etc.

Per tant, la sostenibilitat comporta una redefinició de la qüestió ambiental que ens condueix a fer un salt qualitatiu cap endavant. Fa més ample l'horitzó del que és la prevenció ambiental o del que ha de ser la intervenció en els programes ambientals. A partir d'aquest moment, ja no podem parlar dels temes ambientals, o dels temes de sostenibilitat, sense tenir en compte les persones i sense tenir en compte els efectes de l'acció o el comportament humà sobre el medi ambient i, alhora, la incidència de les condicions ambientals sobre els comportaments quotidians de les persones, dels col·lectius socials i, també, de l'estructura social.

El desenvolupament sostenible posa en qüestionament els estàndards associats als nivells de benestar dels països desenvolupats, i requereix replantejar la mateixa connotació de progrés que acostuma a tenir el concepte de qualitat de vida. I això per diverses raons. D'una banda, hi ha l'accepció que assimila qualitat de vida als estàndards del nivell de vida i del model de desenvolupament occidental (Pol, 1998a), que no és possible de generalitzar o globalitzar sense sobrepassar els límits d'explotació dels recursos no renovables disponibles. D'altra banda, en els països desenvolupats, la preservació dels nivells assolits de benestar, però sobre tot de consum, agafa una connotació de conservació o de defensa del privilegi que, com a mínim, resulta insolidària i no sostenible, malgrat els esforços a trobar solucions tecnològiques que permetin produir més consumint menys energia i menys recursos (les propostes de "factor quatre" o "factor deu" dels informes del Club de Roma van en aquest sentit).

En tot cas, caldrà matisar i afinar les definicions de qualitat de vida si volem seguir fent servir aquest concepte, com de fet es fa en algunes definicions de sostenibilitat, com per exemple les de UINC, PNUMA, WWF (1991/1992: 196) en l'Informe *Cuidem la Terra*. Segons aquest document, el desenvolupament sostenible té l'objectiu de "millorar la qualitat de vida humana sense sobrepassar la capacitat de càrrega dels ecosistemes que la sustenten".

El desenvolupament sostenible ha de trobar un equilibri nou entre el benestar i la qualitat de vida actuals del món occidental i la millora de les condicions de vida del món no desenvolupat, i entre l'acumulació d'occident i la distribució de la riquesa i dels recursos, que no hipotequi les generacions futures i que no trenqui innecessàriament —per desconeixement o per inconsciència— equilibris ecològics i socials. Això requereix repensar la qualitat de vida i el benestar social en termes que no signifiquin la defensa del nivell assolit a canvi de perpetuar la desigualtat entre col·lectius, entre països o entre hemisferis. Treballar per un desenvolupament sostenible comporta una política ambiental eficaç, però comença pel desenvolupament sostenible a nivell social.

2.3. Posicionaments crítics al desenvolupament sostenible

Si bé sembla ser que hi ha un acord bastant ampli sobre la necessitat de canvi cap a un desenvolupament sostenible, no tots accepten la bondat de les propostes de l'Informe *El Nostre Futur Comú* (Brudtland, 1987). S'ha criticat l'informe per plantejar només solucions tecnocràtiques del problema mediambiental (mesures tecnològiques, financeres i institucionals) sense qüestionar la viabilitat dels fonaments del model vigent de creixement econòmic (Allende, 1995a), i perquè, a més, resulta en si mateix una proposta clarament insostenible (Olson, 1995). Les propostes de l'Informe intensificaran la destrucció ecològica, segons Cobb (1995), alhora que suggereix un sistema econòmic global alternatiu segons el qual les regions del món siguin autosuficients econòmicament.

Martinez Alier (1992) remarca la incongruència de l'Informe en preconitzar un creixement igual del 3% anual tant per al nord com per al sud, perquè això no soluciona la qüestió de l'equitat i la redistribució i generalitza la sobreexplotació de recursos naturals. La degradació ambiental, diu, és deguda a la substitució de sistemes tradicionals ecològicament sostenibles, integrats en les tradicions locals, per la penetració de noves tecnologies de superproducció agrícola al tercer món i al fet d'instar-los a entrar en les economies de consum globalitzades. La degradació ecològica del sud s'explica millor per la divisió internacional del

treball i de la riquesa que no per la pobresa en si mateixa i les pràctiques socials que porta associades. Els països pobres produeixen menys residus i, alhora, els seus hàbits són més propers a pràctiques sostenibles. Produeixen menys residus sòlids, els quals és més factible d'emprar com a fertilitzants. L'aparença de més contaminació i més soroll no és deguda a una major producció de residus, sinó a una menor inversió en protecció. La solució no està en un major creixement, sinó en una redistribució més gran.

Milbrath (1986) situa el problema en l'actual sistema de creences del paradigma social dominant, que fa un èmfasi excessiu en el desenvolupament econòmic en detriment dels ecosistemes. Corson (1995) recomana una sèrie d'accions necessàries per a encaminar-se cap a un futur sostenible. Accions que estan en la línia d'intensificar campanyes de sensibilització ambiental, de promoure una visió global que reconegui la força de l'ecologia i que afavoreixi una reducció de les injustícies socials i polítiques i la implementació de noves taxes ecològiques. El plantejament de Corson suggereix que el coneixement i la consciència ambiental són la pedra angular per a un futur sostenible.

Això ens situa davant una discussió vigent entre un fals antagonisme: la necessitat de fer més èmfasi en el que globalment seria l'educació ambiental —és a dir: la conscienciació i la sensibilització— o en la gestió ambiental: és a dir, regular les pràctiques, posar els recursos per assolir els objectius desitjables i controlar el compliment de les normes. En el fons, hi ha un problema d'atribució de causa i de responsabilitat: els responsables són les persones com a individus o ho és la societat com a estructura facilitadora/dificultadora de comportaments. L'antagonisme és fals ja que la quota de responsabilitats és compartida pels dos nivells i, per tant, ambdós són necessaris.

Malgrat les seves crítiques, Allende Landa (1995) reconeix que el concepte de desenvolupament sostenible recupera una visió integradora, en la qual la interdependència entre els processos socioeconòmics i culturals del desenvolupament i els del seu entorn biofísic adquireixen un protagonisme total.

En conjunt, l'alternativa del creixement sostenible es planteja no com un problema merament econòmic i tecnològic, sinó com una qüestió vinculada a les formes d'estar al món, als estils de vida, a les dinàmiques socials, a les implicacions vivencials, actitudinals, comportamentals de les persones i de les col·lectivitats socials, tots els quals marquen un referent per a la valoració del que és i no és l'impacte ambiental; com un problema, doncs, social, en el qual les aportacions de la Psicologia ambiental i les de les ciències socials en general tenen molt a dir.

L'impacte social adquireix nous matisos. La seva avaluació no es pot restringir al que al capítol anterior anomenàvem impactes directes sobre el benestar. L'alteració dels referents simbòlics de les persones i les comunitats, la dels elements emblemàtics de la qualitat de vida d'un col·lectiu, la dels sistemes relacionals d'una comunitat, etc. són també impactes socials que cal tenir en compte, els quals poden, a més, incrementar els impactes ecològics causats per l'alteració de les pautes de comportament. I encara més quan hi ha formes físiques que resulten més sostenibles que altres i que, segons com es gestionin, afavoreixen o dificulten l'assumpció dels valors de la sostenibilitat i dels comportaments ecològicament responsables.

Capítol 3

Aspectes socials sensibles a l'impacte ambiental - 1: *La persona, el benestar i la qualitat de vida*

En el capítol anterior, hem posat l'èmfasi en la construcció social del concepte de sostenibilitat per conèixer quines dimensions hem de prendre en consideració. Ara, ens centrarem en quins aspectes humans i socials són sensibles als impactes ambientals, els quals s'hauran de valorar, per tant, en l'avaluació d'impactes. En aquest capítol, ens ocuparem d'aquells aspectes que tenen que veure amb el benestar i la qualitat de vida. Aquests conceptes ens porten a valorar necessàriament dimensions simbòliques i d'identitat. Cal, però, no oblidar que la seva alteració es produeix també pels efectes directes de les condicions ambientals, encara que també vinguin matisades per les percepcions subjectives. D'això, però, ens n'ocuparem en el proper capítol.

3.1. El benestar i la qualitat de vida com a objectiu

En la mesura en què apareixen com l'objectiu positiu que s'ha d'assolir, els conceptes de benestar social i qualitat de vida constitueixen un element central en la intervenció i la gestió ambiental per tres motius principals.

1. Per prescripció de les pròpies normatives legals, tant europees com estatals i autonòmiques (per exemple, considerant l'onzè de la Directiva 85/337/CE planteja, textualment: "(...) els efectes d'un projecte sobre el Medi ambient han d'avaluar-se per protegir la salut humana, contribuir mitjançant un millor entorn a la qualitat de vida (...)").
2. Tota intervenció i tota gestió ambiental es realitza en el marc d'un tipus de desenvolupament que precisa d'un model de benestar i de qualitat de vida com a referent.
3. Tota intervenció tindrà, previsiblement, uns efectes sobre la població físicament immediata, i alterarà les seves condicions de vida i, per tant, el seu benestar.

La referència en la legislació al terme benestar humà resulta si més no polisèmica i fins i tot confusió, com posen de manifest les diferents interpretacions que es poden trobar en la literatura.

Quan la literatura anglosaxona parla de benestar, fa servir dos termes diferents: *welfare* i *well-being*. El primer, el trobem principalment en la literatura sociològica, econòmica i política, i es refereix al conjunt de prestacions i serveis que ofereixen les administracions públiques als ciutadans: és a dir, a allò que globalment s'anomena Estat del benestar. El segon, en canvi, fa més referència a un "estar bé", a les vivències personals, de caràcter més individual o més psicològic. Aquests termes coincideixen, poc o molt, amb els qualificatius d'objectiu i subjectiu, que es fan servir en bona part de la literatura i que compliquen notablement el panorama.

El concepte de benestar comporta la idea d'equitat i justícia distributiva. No es pot mesurar l'estat de les riqueses materials —ni el de les ambientals, culturals o socials— d'un país sense tenir en compte la seva distribució. Això és el que ha portat a formular conceptes diferents al PIB (Producte interior brut), com ara l'Índex de desenvolupament humà emprat per les Nacions Unides. Això ens remet a les dimensions que limiten la definició conceptual de benestar, les quals s'han anat modificant al llarg del temps, i que van del concepte de

felicitat —carregat de connotacions filosòfiques, ideològiques, religioses i morals (MOPU-CIMA, 1979)— a conceptes com nivell de vida, satisfacció, benestar etc., nocions presumptament més mesurables científicament. Això va significar un pas de l'esfera individual a una altra de caire social i pública.

Els conceptes de qualitat de vida i benestar es van vulgaritzar a partir dels anys seixanta i setanta en contraposició a les tendències dominants en els estudis de nivell de vida, els quals seguien criteris quantitativistes i economicistes, encara que aquests ja havien estat utilitzats amb anterioritat (per exemple, per l'economista Pigou el 1932, o per Thorndike, qui va proposar el 1939 un índex de qualitat de vida amb indicadors psicosocials i sociològics). El 1954, l'ONU va proposar una sèrie d'indicadors com a components del nivell de vida: mesures sobre salut, alimentació, condicions de treball, habitatge, temps lliure, seguretat, medi ambient i educació. El 1961, la mateixa ONU va modificar aquestes dimensions per les de salut, alimentació, educació, ocupació i condicions de treball, condicions d'habitatge, seguretat social, vestir, temps lliure i drets humans. El 1970, el Consell de l'OCDE remarcava que el creixement econòmic no era un fi en si mateix, sinó una eina per a la consecució de millors condicions de vida; així, els aspectes qualitius prenen una consideració més gran (vegeu el quadre 3.1.).

Quadre 3.1.

Àmbits proposats per la OCDE (O.C.D.I., S.L/9, 1971) a considerar en un sistema d'indicadors socials de benestar
<ul style="list-style-type: none">• Salut i seguretat personal.• Desenvolupament personal i formació.• Desenvolupament i satisfacció professional.• Temps lliure i lleure, com a recursos fonamentals de les persones.• Disposició de béns i serveis.• Medi físic i habitatge.• Medi social (qüestions demogràfiques, relació persona-societat, relacions entre grups socials).• Entorn polític, nacional i internacional.

Malgrat alguns estudis anteriors, seran Campbell i Converse (1970) i Campbell, Converse i Rogers (1976), els qui destacaran la necessitat de centrar-se en la sensació de benestar, més que en mesures objectives, i proposaran un primer sistema d'indicadors subjectius de qualitat de vida. Paral·lelament, apareixen les propostes conceptuals de Levi i Anderson (1975), que resulten molt clarificadores per entendre el concepte.

La qualitat de vida (QV) com a ajustament entre recursos objectius i expectatives

Per a Levi i Anderson (1975), la qualitat de vida és el benestar físic, mental i social que percep que té la persona o el grup, en la mesura que li aporta felicitat, satisfacció i recompensa. Per mesurar-la proposen prendre en consideració tant la satisfacció global, com el que consideren que són els seus components: salut, família, treball, vivenda, situació financera, oportunitats educatives, autoestima, creativitat, competència, sentit de pertinença a determinades organitzacions o institucions, i confiança en els altres” (Levi i Anderson, 1980: 6).

És a dir, el concepte científic de qualitat de vida resulta inseparable de l'experiència personal viscuda pels ciutadans i de les condicions físiques i socials de què disposen. En altres paraules, la qualitat de vida es considera “el grau en què les condicions d'una societat permeten els seus membres realitzar-se d'acord amb els valors ideològics establerts i els proporcionen una experiència subjectiva satisfactòria de la seva vivència” (MOPU-CIMA, 1979: 85).

Un concepte proper, però diferent, és el de *nivell de vida*. Per a Levi i Anderson, la característica fonamental del concepte és que remet al terreny de la política social i utilitza in-

dicadors objectius i quantificables. Això limita la informació al terreny on actua el mecanisme polític. I es requereix un cert grau de consens per establir uns estàndards de comparació i influir sobre les condicions de vida mitjançant la política social. S'avaluen de forma fragmentada aspectes pretesament representatius o emblemàtics del nivell de vida, però no es pren en consideració la valoració individual del benestar i la satisfacció que les condicions de vida estudiades proporcionen. Segons aquests autors, els components del nivell de vida són: la salut, el consum d'aliments, l'educació, l'ocupació i les condicions de treball, les condicions de l'habitatge, la seguretat social, el vestit, l'oci i el temps lliure i els drets humans. Un alt nivell de vida objectiu pot anar acompanyat d'una elevada satisfacció individual, de percepció de benestar o de qualitat de vida, però aquesta concordança no és biunívoca.

Superats uns nivells mínims que permetin la subsistència, el principal element de la qualitat de vida individual és l'ajustament o coincidència entre les característiques de la situació (exigències i oportunitats) i les expectatives, capacitats i necessitats de la persona, tal com ella mateixa les percep (Levi i Anderson, 1980:59). L'ajustament a les necessitats i expectatives serà, per a aquests autors, el que caracteritza i distingeix la qualitat de vida de la resta de conceptes propers.

Resolució del dilema sostenibilitat-qualitat de vida

Aquesta concepció de qualitat de vida, presentada per Levi i Anderson a la Conferència Mundial de les Nacions Unides sobre la Població a Estocolm (1972), en què unien la població, amb el medi ambient i la qualitat de vida —avaluada a partir de les actituds, aspiracions, expectatives, necessitats expressades, satisfacció i altres aspectes relacionats amb les vivències més que en l'acumulació de bens o recursos—, aporta una solució possible al dilema que exposàvem en el capítol 2 en presentar la relació entre sostenibilitat i qualitat de vida. Des d'aquesta concepció, la qualitat de vida ja no depèn de la riquesa, del consum ni, per tant, de la sobreexplotació dels recursos naturals; depèn més de l'equilibri social, dels valors, de les expectatives i de les possibilitats de realització personal i col·lectiva.

Quan les dades no quadren

Quan es revisa la literatura empírica sobre qualitat de vida, hi ha dos aspectes que sorprenden: la baixa correlació entre les condicions de vida objectives i el benestar subjectiu que mostren molts estudis i la tendència a la valoració positiva, especialment en les mesures globals o generals de satisfacció. La literatura teòrica ho explica per l'acció de diferents processos de compensació de natura psicosocial, que tenen que veure amb la identitat d'un mateix (el *self*) i amb els mecanismes de comparació i influència social. En el quadre 3.2., se sintetitzen algunes tendències que cal considerar, tretes de les conclusions d'estudis referits a la qualitat de vida en la literatura especialitzada.

En tot cas, per concloure aquest apartat, el que sembla clar en la literatura és que el benestar i la qualitat de vida presenten una dimensió subjectiva, que s'haurà de tenir en compte en la valoració de la qualitat de vida, alhora que unes dimensions objectives, quantificables, de les quals forma part el que s'anomena nivell de vida. Per tant, en l'avaluació de l'impacte social, ens haurem de fixar en l'alteració de la vertebració social, de la cohesió, o en la frustració d'expectatives, a més de les alteracions dels béns materials o dels beneficis econòmics que es puguin derivar d'una intervenció.

Quadre 3.2.

Distorsions subjectives en la valoració de la qualitat de vida (QV)

- En la satisfacció i la valoració de la QV, hi intervenen els sistemes de referència de la persona, la identificació amb el lloc i la imatge ideal que un en té.
- Les persones valoren les seves millores individuals en contrast amb el grup amb el qual els agrada de comparar-se. El nivell de satisfacció adopta, doncs, una dimensió relativa. No es valoren les millores de les condicions pròpies com un valor absolut sinó comparatiu.
- L'expressió de la insatisfacció està culturalment apresada i, per tant, fins a cert punt és independent de l'experiència actual.
- Hi ha una certa pressió social per suprimir els sentiments d'insatisfacció, llevat que sigui una insatisfacció compartida amb els grups de referència.
- Les expectatives que una persona desenvolupa generalment s'han d'ajustar a les circumstàncies.
- Les característiques de l'hàbitat, l'entorn i l'habitatge formen part activa del que hom s'atribueix com a característiques pròpies, de l'autoimatge, de la pròpia identitat personal i social. La tendència més habitual és no atribuir-se una autoimatge negativa.
- Expectatives, nivell d'aspiració, equitat, grups de referència, necessitats, valors modulen la percepció de satisfacció.
- Els que viuen en unes condicions objectives favorables estan més inclinats a obrir-se cap a nous estàndards de valors i, per tant, estan més inclinats a expressar crítiques i insatisfaccions.
- Les persones utilitzen diferents estàndards individuals de contrastació en una mateixa situació, cosa que pot variar els nivells de satisfacció que un subjecte expressa davant una mateixa realitat objectiva.
- Les variables actitudinals i contextuals vers la comunitat, el veïnat, els parents i amics modulen les valoracions de les característiques objectives del lloc i dels recursos disponibles.

3.2. La col·lectivitat, alguna cosa més que l'addició de persones

Hem vist, com en la valoració dels recursos característics de la qualitat de vida, hi intervenen mecanismes de comparació social, de voluntat de pertinença, d'identitat social, etc. Més enllà dels canvis objectius que un impacte ambiental pot produir, els impactes socials són també construccions socials creades per les persones com a col·lectivitat. Un dels efectes negatius que més cal evitar —entre altres coses, perquè agreujarà encara més les condicions ambientals— és el trencament del sentit de comunitat o, si es prefereix, la cohesió o la vertebració social.

Els objectius d'una societat del benestar que busca la qualitat de vida plantegen la necessitat de considerar una sèrie d'elements que es vinculen al que anomenem vertebració sociocultural. Comprèn una sèrie d'aspectes que tant tenen a veure amb els recursos i formes d'interdependències d'una col·lectivitat, com amb les seves dimensions simbòliques.

Des de la nostra perspectiva, l'estudi de la comunitat no pot deslligar-se conceptualment de les dimensions ambientals, que són, en darrera instància, les condicions de vida de la comunitat i en constitueixen un condicionament de la qualitat de vida. El medi ambient està lligat a les oportunitats que la societat ens ofereix en forma d'ocupació, temps lliure, participació política o convivència intercultural, per esmentar-ne només algunes. Per tant, l'estudi de les dinàmiques de la comunitat es mostra fonamental per valorar els efectes socials que determinats projectes poden comportar.

Què és una comunitat

Entenem per comunitat aquell col·lectiu social vertebrat i cohesionat que ofereix una sèrie d'oportunitats i possibilitats als seus membres. En ella, els ciutadans se senten realitzats com a persones i com a grup i desenvolupen un cert sentit d'identitat comú. A la base del sentit de comunitat, hi ha el principi d'implicació i participació activa dels seus

membres en la pròpia gestió. Per a Sarason (1974), es tracta del sentiment de formar part d'una xarxa de relacions de recolzament mutu en què es pot confiar, i a resultat de la qual no s'experimenten sentiments de soledat, ansietat, o angoixa...

Quadre 3.3.

Què caracteritza el sentit de comunitat
<ul style="list-style-type: none">• Percepció de similitud de cada individu amb altres persones.• Interdependència mútua entre els membres del grup.• Voluntat de mantenir aquesta interdependència.• Sentiment de formar part d'una estructura social més gran, estable i fiable.

Aquestes característiques semblen oposades a la tendència anòmica de les societats industrials i postindustrials, la qual cosa sembla plantejar-nos un panorama notablement pessimista. En canvi, hi ha indicis raonables, i certa evidència empírica, per pensar que, en l'absència d'un sentiment de comunitat, es donen tendències a la revertebració social i a la recerca d'un cert sentit d'identitat col·lectiva, com veurem més endavant. L'avaluació de l'impacte social no ha d'oblidar la persona, però la unitat de treball no és l'individu aïllat. L'anàlisi de la situació ha de tenir en consideració sistemes d'ordre superior, que permetin entendre l'individu ubicat en el seu context social i que activen els sentiments de pertinença al grup.

Un dels reptes que cal afrontar per gestionar i minimitzar l'impacte social és el que en termes comunitaris es coneix com a *empowerment*. *Empowerment* és el procés de retornar la confiança, la capacitat de gestió o d'autogestió a col·lectius que, per la seva història, han desenvolupat una intensa indefensió apresada, que aboca a les ja esmentades estratègies individuals de supervivència, les quals acostumen a ser tremendament depredadores del medi ambient. Una estratègia utilitzada per combatre aquesta situació, des de la intervenció comunitària, és precisament treballar sobre i amb l'entorn físic, el medi ambient en què viuen.

Aquesta estratègia d'intervenció en la comunitat tracta de potenciar el sentiment d'afeció per l'entorn immediat i de pertinença —apropiació— d'aquest, que, fins al moment de la intervenció, les persones i la col·lectivitat viuen com quelcom aliè i/o alienat. La millora de la relació amb el seu medi de vida ajuda a incrementar l'autopercepció positiva dels ciutadans, la seva capacitat d'autogestió, alhora que millora la relació de respecte amb el medi ambient, vist ja com a propi i no com a aliè.

La legislació atorga un paper destacat als mecanismes i processos de participació i implicació de la comunitat en les diferents dimensions de la gestió ambiental; paper que les tècniques i estratègies de la psicologia social comunitària poden ajudar a desenvolupar. De tota manera, les estratègies i els resultats seran diferents segons s'adopti una perspectiva intervencionista o una perspectiva participatòria i de compromís amb la comunitat. Ambdues perspectives aporten punts de focalització diferents per a l'anàlisi diagnòstic del medi social i poden aportar coneixements per a la gestió i el seguiment participatiu de projectes. Però, aquest aspecte, el reprendrem en el capítol 7, en considerar la participació i l'efecte NIMBY.

3.3. La dimensió simbòlica de la societat

Com ja hem esmentat, la relació persona-societat-medi ambient té sempre una dimensió vivenciada i simbòlica, l'alteració de la qual afecta tant la percepció de benestar i qualitat de vida com el sentit de comunitat o de vertebració social, o la mateixa valoració dels canvis introduïts, per exemple, en un paisatge.

Parlem d'*espai*, d'*entorn* i/o de *lloc* com a forma de referir-nos al medi ambient en què discorre la vida quotidiana de la persona i el grup social. Aquesta interacció que, per simplificar, esmentarem només com a persona-medi ambient és inevitable i consuetudinària. Ésser humà i

medi ambient són dos components d'un mateix sistema. No ens podem abstraure del medi en què vivim; forma part de la vida mateixa. Això és una obvietat, però analíticament és freqüent que s'obvii o fins i tot que s'oblidi. El que pot variar, doncs, no és la interdependència, sinó el tipus, l'estil d'interrelació que s'estableix. El tipus peculiar i característic de relació serà el que condicionarà, facilitarà o dificultarà un estil de relació que pugui ser respectuós amb el medi ambient, que sigui sostenible, o tot el contrari. Analitzar, conèixer, comprendre els processos que regeixen aquesta interacció —o aquesta transacció— apareix com a fonamental per avançar cap a la sostenibilitat i/o establir unes polítiques d'intervenció adequades.

La rellevància d'aquests aspectes ve donada pel fet que bona part dels impactes socials potencials d'un projecte es donen en l'esfera del que és simbòlic; és a dir, de la valorització social d'un entorn, la qual és freqüentment d'una transcendència superior als canvis funcionals que es puguin derivar de la intervenció. Des d'aquest plantejament, resulta fonamental abordar la dimensió simbòlica de la societat lligada al sentiment de pertinença, a l'*attachment* o a l'apropiació de l'espai, i a la construcció de la identitat social.

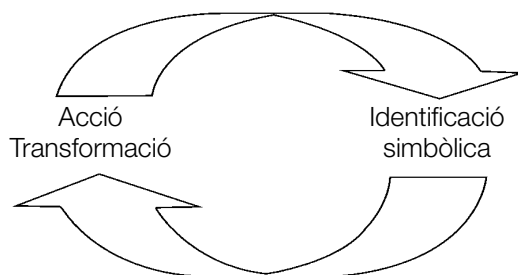
Des de les *teories de l'apropiació*, es pot explicar una part de la construcció del simbolisme de l'espai, alhora que des de diferents aportacions es pot anar perfilant la construcció de la identitat social de la comunitat, vinculada al simbolisme de l'espai i als processos de vertebració social, que, com hem vist, es consideren fonamentals per a la sostenibilitat. Aquesta vertebració social es pot produir, segons la perspectiva teòrica de referència que s'adopti, a partir de la *cohesió social* o per mecanismes d'identificació amb el lloc i el grup social. En els nostres treballs hem constatat com ambdues no són excloents, sinó complementàries, ja que responen a casuístiques diferents. De tota manera, en un cas o en l'altre, les estratègies que se'n deriven per a la intervenció i la gestió són ben diferents. En tot cas, per al que ens interessa aquí, un dels aspectes socials més sensibles a l'impacte ambiental és el que té que veure amb les seves dimensions simbòliques.

L'apropiació de l'espai

La relació bàsica entre la persona i el seu territori pot ser explicada pel que anomenen apropiació de l'espai. L'apropiació de l'espai es pot definir com el sentiment de posseir i gestionar un espai —independentment de la propietat legal—, per l'ús habitual o per identificació (Korosec, 1976). L'apropiació està relacionada amb altres conceptes propers, però diferents, com són: conducta territorial, privacitat, intimitat, afecció (*attachment*), entre d'altres. Segons el model dual (Pol, 1996), l'apropiació com a procés té dues components: una component comportamental, que suposa acció-transformació, i una altra d'identificació simbòlica, que remet a la identificació amb el lloc.

Ambdues components són fonamentals en el procés de reconvertir un espai aliè en un lloc significatiu. Mitjançant la dimensió comportamental, l'acció sobre l'entorn, la persona i la col·lectivitat transformen l'espai, i hi deixen la seva empremta, el personalitzen i l'incorporen en els seus processos cognitius i afectius d'una manera activa i actualitzada. És a dir, el doten de significat individual i social a través dels processos d'interacció. Per a la identificació simbòlica la persona i el grup es reconeixen en l'entorn i per processos de cate-

Figura 1. L'apropiació com a procés circular.

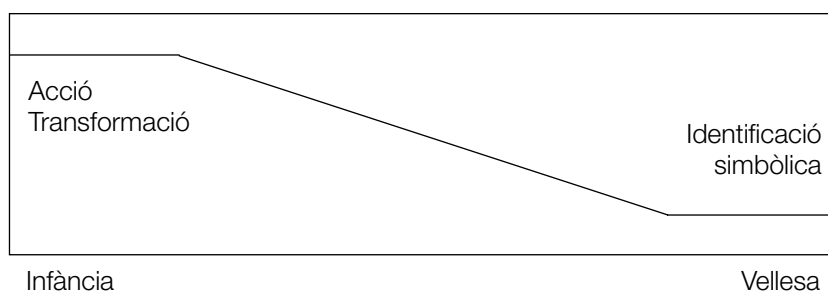

rització del jo s'autoatribueixen les seves qualitats com a definitòries de la seva pròpia identitat. En la mesura en què hom s'identifica amb el lloc i el veu com a propi, té més propensió a preservar-lo i se sent més lliure d'accionar-hi. És, per tant, un procés circular i continu entre les dues components.

L'entorn "apropiat" exerceix un paper referencial fonamental en els processos cognitius (categorització, orientació, etc.), afectius (atracció del lloc, autoestima, etc.) i simbòlics (valoració, identificació, etc.), que s'explica més enllà del que és merament funcional i comportamental.

Al llarg del cicle de vida de la persona, el pes de cada component variarà, però sempre estan presents l'acció-transformació i la identificació simbòlica. En la infantesa, la manipulació dels objectes i de l'espai (acció-transformació) resulta fonamental per al desenvolupament de la intel·ligència del nen. Al llarg de tota la vida —però en uns estadis més que en altres— necessitem manipular el nostre entorn (organitzar, decorar la casa, etc.) per sentir-nos còmodes i reconèixer l'espai com el nostre lloc. A la vellesa, però, els canvis solen ser mínims, per no perdre els nostres referents, els nostres records, la nostra història, la nostra identitat. La component d'identificació simbòlica, doncs, permet la continuïtat històrica de la persona o del col·lectiu, que s'identifica amb el lloc que prèviament ha transformat —o usat assíduament—, com un element de manteniment i de continuïtat de la seva pròpia identitat.

Figura 2. Apropiació i cicle de vida.

A mesura que la intervenció i la gestió ambiental afecten espais que tenen un valor simbòlic per la identificació o per l'ús que en fan els ciutadans, l'impacte social s'incrementa. Alhora, conèixer els mecanismes de l'apropiació pot ajudar a comprendre comportaments, reticències i resistències socials, alhora que pot permetre establir estratègies d'intervenció i de gestió adequades.

L'entorn no és simplement un escenari: identitat social i simbolisme de l'espai

L'espai de vida és sempre un entorn sociofísic que està constituït alhora per trets materials i simbòlics. En l'avaluació de l'impacte social, la dimensió simbòlica té, doncs, un interès múltiple, ja que té a veure: amb l'alteració del sentiment d'apropiació o de pertinença, que pot generar un sentiment d'alienació —amb tot el que se'n deriva de desresponsabilització i, fins hi tot, d'agressió d'allò públic o allò comú com a resposta—; amb l'alteració dels processos de construcció social del significat de l'entorn; amb la capacitat del medi de transmetre normes socials de comportament i les seves implicacions en la construcció d'una identitat social, necessària en tota persona, que té sempre una component territorial.

Per **identitat social** es pot entendre "aquella part de l'autoconcepte d'un individu que es deriva del coneixement de la seva pertinença a un grup o grups socials junt amb el significat valoratiu i emocional associats a aquesta pertinença" (Tajfel, 1981). Aquesta consciència de pertinença comportarà l'accentuació perceptiva de les semblances amb el propi grup i de les diferències amb els altres. En molts plantejaments teòrics, el medi en què es

desenvolupa la vida freqüentment no és considerat —o queda relegat a un segon pla— en l'explicació de la construcció de la identitat social. No obstant això, com veïem abans, per a altres autors l'espai no és un simple escenari, sinó un element actiu més en la interacció: transmet a les persones determinats significats, valors i pautes de comportament, creats socialment, els quals elles interpreten i reelaboren, i forma part del procés de creació d'identitat social.

El concepte de **simbolisme de l'espai** fa referència al conjunt de significats socioculturals associats a un espai, que esdevenen l'element que uneix individus i grups a un lloc particular. Alguns autors ja clàssics, com Lefebvre (1970), parlen de *la construcció social de l'espai*, per referir-se a com es construeixen tradicionalment els espais de vida i es carreguen de significat a partir d'un acord social i amb un cert nivell de participació de la ciutadania. Això es tradueix en una forta identificació de les persones amb la seva creació i, aleshores, l'espai té una forta significació per als seus habitants, independentement de la seva estructura.

Tota intervenció ambiental introdueix nous elements i noves estructures que directament o indirectament alteren aquests processos. A vegades, amb plena consciència o intencionalitat de crear o alterar els universos simbòlics. Per això resulta útil la diferenciació entre el que anomenem simbolisme a priori i simbolisme a posteriori (Pol, 1997).

Parlem de **simbolisme a priori** quan es pretén crear un espai amb una significació preestablerta. Aquesta pot ser, o no, integrada per la població com a element referencial i vertebrador de la comunitat: és a dir, esdevenir un element simbòlic compartit.

Parlem de **simbolisme a posteriori** quan ens referim a aquells espais o objectes que juguen un paper actiu en el món referencial d'una col·lectivitat, a partir del significat que a través del temps i de l'ús han anat adquirint per a cadascuna de les persones i per al grup social com a conjunt; aquells espais que han esdevingut llocs comuns, carregats de significats i que actuen com elements vertebradors de la comunitat i de la seva identitat.

Els espais que anomenem simbòlics *a posteriori* no requereixen cap estructura formal potent, poden ser estructuralment anodins i són els ciutadans qui els atorguen el valor i el significat.

Les persones, individualment o de forma col·lectiva, necessiten identificar territoris com a propis per construir la seva personalitat, estructurar les seves cognicions i les seves relacions socials i, alhora, cobrir les seves necessitats de pertinença i d'identificació. Si alterem el territori, també alterem, poc o molt, aquesta identitat i generem impacte social.

Diversos estudis nostres han plantejat fins a quin punt determinades característiques estructurals de l'espai —una estructura urbanística potent— poden facilitar, accelerar o dificultar el procés de simbolització, la conformació d'identitat social i, a partir d'això, alterar les condicions o possibilitats de sostenibilitat. Accelerar els processos de conformació de la identitat a partir de la intervenció en l'estructura física de l'espai pot aportar pistes per a una gestió ambiental més eficaç orientada a la sostenibilitat, que sigui d'una naturalesa distinta i operi amb unes estratègies diferents a les més habituals en aquest camp, les quals acostumen a consistir a aportar informació i esperar de la coherència de les persones un comportament congruent amb la informació, com veurem en el capítol 6.

De tot això podem concloure que qualsevol intervenció ambiental afectarà no només l'estructura física o els recursos disponibles, sinó que a través d'ells, directament i indirectament, alterarà les relacions d'interdependència entre persones i col·lectius, la cohesió social, la identitat, la identificació i la forma en què les persones i col·lectius senten el lloc com a propi, aliè o alienat, la qual conforma —o altera— un nivell de benestar i de qualitat de vida i, en darrera instància, afecta el comportament ambiental o el comportament ecològic responsable de les persones i la col·lectivitat i, per tant, les possibilitats d'assolir un model de desenvolupament sostenible.

Aquesta revisió, per tant, ens permet delimitar tot un ventall d'aspectes vinculats a la qualitat de vida, a la identitat i a la vertebració social que hauran de ser tinguts en consideració en l'avaluació de l'impacte social.

Capítol 4

Aspectes socials sensibles a l'impacte ambiental - 2: *Impactes directes de les condicions ambientals*

Si féssim una lectura restrictiva de les lleis i normatives sobre avaluació d'impactes ambientals, ens hauríem de fixar bàsicament en els presumptes efectes directes que les condicions ambientals tenen sobre la salut i el benestar de les persones i les comunitats humanes. Però això seria insuficient i erroni. En el capítol anterior, he situat intencionadament els aspectes socials sensibles a l'impacte ambiental que tenen relació amb les dimensions simbòliques i vivencials. La raó és que fins i tot els potencials efectes directes de les condicions ambientals són sempre matisats per les dimensions vivencials i simbòliques que una intervenció o projecte comporta, la qual transcendeix l'estricta afectació directa, encara que la inclogui necessàriament.

En els inicis de la psicologia ambiental i de les ciències ambientals en general, es va registrar un especial interès pels efectes directes, des d'una òptica d'adaptació funcional a les condicions ambientals, i amb una perspectiva atomista, a partir dels seus components (temperatura, contaminació, radiacions, soroll, vibracions, etc.). Es pretenia determinar les afectacions a l'organisme, les alteracions en el rendiment en el treball o en l'aprenentatge i, en darrera instància, les alteracions del comportament i del benestar de les persones.

Anys d'estudis científics amb resultats contradictoris mostren que és molt difícil establir relacions lineals de causació entre condicions ambientals i afectacions concretes de la persona. Avui sabem que bona part d'aquestes contradiccions són degudes al fet que els valors socials associats a un recurs, els mecanismes d'influència social que actuen en una comunitat, les actituds i els hàbits socials matisen aquests efectes, alhora que n'alteren la percepció, encara que no els anul·len.

Amb tota la prevenció que les recerques sobre el tema han imposat, l'interès pels efectes dels anomenats vectors ambientals torna a créixer, però ara, a més, vinculat al comportament en l'ús, la malversació o la destrucció de recursos, com a eix medul·lar dels canvis socials i de comportament orientats a la sostenibilitat.

Les avaluacions d'impacte ambiental, els diagnòstics ambientals d'empreses i poblacions i les auditories ambientals territorials, municipals o d'empresa, que es deriven de l'aplicació de la legislació vigent —orientades per o inspirades en el V Programa Europeu, l'Agenda 21, la Carta d'Aalborg o en l'incientiu que presumptament representen les possibilitats de certificació ambiental— prenen en consideració la relació entre persona i vector ambiental, d'una manera bidireccional:

- com el comportament humà i social afecta o consumeix els recursos;
- com la qualitat o la degradació dels recursos i condicions ambientals afecta la salut pública i el benestar social.

Des d'una perspectiva orientada a la detecció i valoració d'impactes socials, ens hauríem de centrar:

- en com les condicions ambientals poden afectar el benestar de les persones i els col·lectius socials;
- en els efectes potencials directes sobre la salut;
- en com els valors socials associats al recurs, els mecanismes d'influència social que regeixen en la comunitat, les actituds i hàbits de comportament etc. matisen aquests efectes, alhora que n'alteren la percepció;
- per extensió, en com tot això està relacionat amb la percepció del risc (que veurem en el capítol 8).

4.1. Les condicions ambientals com a factors d'estrès

Òbviament, la degradació ambiental incideix de forma important i perceptible sobre la salut i el benestar. O dit d'altra manera, la salut depèn de les condicions mediambientals en les quals es desenvolupa la vida.

Si, com es fa a vegades, es defineix la salut com un estat d'equilibri entre la persona i l'entorn físic en què viu, hi intervenen almenys tres factors:

- l'exposició a l'agent i el deteriorament objectiu de la salut;
- els efectes psicològics i/o conductuals que venen condicionats per una reacció d'estrès desencadenada per l'efecte contaminant, o per la por a aquest efecte;
- l'alteració de l'identitat del lloc, que depèn de la transformació del medi i la qualitat del conjunt dels estímuls que hi són presents —llum, temperatura, sons, formes, substàncies estranyes i contaminació etc.

A un nivell genèric, els vectors ambientals que afecten la salut i el comportament tenen alguns aspectes en comú (Rodríguez-Sanabra, 1986; Bell *et al.* 1996):

- a) tenen un baix contingut informatiu *per se*, malgrat ens puguin generar un estat d'alerta;
- b) produeixen efectes fisiològics que poden alterar la salut;
- c) comporten sobrecàrregues en els mecanismes reguladors, receptors i/o efectors de l'organisme;
- d) poden alterar el benestar i els rendiments en les feines físiques i intel·lectuals.

Bona part d'ells comparteixen la propietat d'alterar el rendiment seguint una relació d'U invertida, com indica la llei de Yerkes-Dobson. Això vol dir que un excés d'estimulació (soroll, per exemple) resulta molest o perjudicial, però una manca d'estimulació (deprivació sensorial) també n'és, de perjudicial. Existeixen uns òptims d'estimulació en els quals es dona la situació de confort.

Rarament es presenta cap dels vectors com una variable aïllada o aïllable i, per tant, controlable, sinó que, en situacions naturals, es presenten en interacció entre ells. A més, els seus efectes sobre l'organisme solen ser acumulatius i detectables només a llarg termini. Això fa que, freqüentment, les tècniques més viables per estudiar-los siguin les epidemiològiques i, alhora, explica els freqüents resultats contradictoris que abans comentàvem.

Sovint, les manifestacions més immediates i palpables de condicions ambientals alterades són en forma d'estrès. L'estrès es defineix per una sensació de sobreestimulació que no podem controlar ni processar; una certa sensació, per tant, de pèrdua de control, que, en termes de Milgram, ens fa cecs i sords al nostre entorn, com a forma reactiva de defensa de la nostra integritat; és a dir, per no incorporar més imputs, més estimulació que acaba de fer trontollar el nostre equilibri personal. Cada persona té una forma d'afrontar-lo, una reacció diferent davant les situacions estressants, la qual passa molts cops per somatitzacions —alteracions de la salut originades en modificacions del benestar psicològic, més que no pas en raons objectives externes. En tot cas, en el que sí hi ha acord, des de la perspectiva de les ciències de la salut, és que l'estrès ens fa més febles, més vulnerables a alteracions de les condicions ambientals, les quals fora de situacions estressants ens podrien resultar innòcues.

Un model clàssic per explicar la resposta a l'estrès és el de Selye (1956, 1983), anomenat **síndrome general d'adaptació** (GAS). Descriu tres fases:

- a) reacció d'*alarma*;
- b) fase de *resistència* (que es pot perllongar, segons l'èxit de les estratègies d'afrontament que s'adoptin, no sense costos psicològics i fisiològics);
- c) *exhauriment*, que comporta l'abandonament de la voluntat, esforços i estratègies d'afrontament i control de la situació.

Altres vegades, s'explica des de la *Teoria de la Indefensió Apresa* (Seligman, 1973/1981), que diu que una dissociació, incongruència o frustració entre el comportament i els resultats obtinguts produeix un sentiment d'indefensió que es tradueix en una inhibició del comportament d'afrontament, cosa que generarà estrès i inhibició ambiental.

4.2. Soroll, condicions atmosfèriques i contaminació

El soroll i les vibracions

El soroll és una vibració que es transmet bàsicament per l'aire. Es parla de *vibració* quan es tracta d'un moviment d'oscil·lació forçat de certa intensitat que es transmet per un medi sòlid (sol, parets, estructures constructives etc.). El soroll es considera una forma de contaminació ambiental en la mesura que genera efectes sobre l'ecosistema, els organismes vius, el benestar i el rendiment humà.

Un excés de vibració i de soroll tendeix a generar pertorbacions en el sistema neurovegetatiu (funcions circulatòries, cardíaques, respiratòries, endocrines). Les vibracions intenses poden generar alteracions fisiològiques i, com a mínim, molèsties. Però, sovint, l'alteració es veu incrementada per una sensació de por o d'inseguretat associada a la percepció de risc o de catàstrofe potencial. El soroll és causa de cefalees, nàusees, inestabilitat, irritabilitat, canvis d'humor; dificulta la comunicació, altera la productivitat i la qualitat del treball tant en entorns laborals com d'aprenentatge, seguint la relació d'U invertida esmentada abans i segons el tipus i la complexitat de la tasca que es duu a terme. De tota manera, aquesta afectació està sovint relacionada amb la irritació i el descontentament amb la situació ambiental de l'hàbitat o amb les condicions generals de treball (Sundstron *et al.*, 1994).

El terme soroll sempre té una connotació negativa. En canvi, un mateix estímul sonor pot valorar-se alhora com a agradable o com a molest segons la relació de la persona amb la font emissora. Per exemple, el soroll del carrer pot ser valorat com a molest o com agradable, si es valora com una agressió no desitjada o com a símbol de vitalitat i dinamisme. El mateix passa, per exemple, amb la música d'una discoteca, segons que hi siguem com a usuaris que s'estan divertint o com a veïns que tracten de dormir i no poden. A més, un dels aspectes que dificulta la lluita contra el soroll és que freqüentment s'associa rendiment amb soroll; per exemple, en objectes d'ús quotidià com l'aspirador o l'extractor. És per tot això que actualment es tendeix a parlar de nivells sònics o acústics més que de soroll (López Barrio, 1998).

Cal remarcar que no tot soroll molest té efectes directament perjudicials per a l'organisme, alhora que un so valorat com a agradable pot tenir efectes fisiològics perjudicials —l'efecte del so excessiu de la discoteca sobre el sistema auditiu, per exemple—. Es considera fisiològicament perjudicial tota exposició continuada a sons de més de 70 dB i es consideren com a especialment greus els que superen els 90 dB, dependent del temps i la repetició d'exposició, així com de la freqüència i la cadència de l'estímul sònic.

Quadre 4.1.

Nivells d'immissió màxims recomanats en recintes (en dBA)	Nivells d'emissió sònica en situacions quotidianes (en dBA)
Estudi de gravació 25-30	Refrigerador 45
Sala de concerts/teatre 30	Rentadora/rentaplats 60-70
Sala de lectura 30-35	Aspirador 70-75
Dormitori 40	Assecador de cabell 70-80
Sala d'estar 40-45	Extractor cuina 70-90
Aula 40	Carrer amb poca circulació 50-60
Despatx/oficines 40-45	Carrer amb molta circulació 70-80
Centres comercials 50	Natura no antropitzada 25-35

Algunes característiques de l'estímul sònic i de la situació modulen la molèstia i els efectes de la percepció del soroll. Així, el soroll intermitent resulta més molest que el continuat —cosa que no vol dir necessàriament més perjudicial—; si la intermitència és aperiòdica

—intermitent, però no predible— resulta més molesta que si és periòdica —regular en el temps—; l'actitud de la persona respecte de la font productora de so, la seva implicació i la seva situació modulen la consideració d'un so com a agradable o molest.

Temperatura i condicions atmosfèriques

La percepció de la temperatura està en funció del seu valor objectiu, però matisat per altres factors: el moviment de l'aire, la humitat relativa, l'estat fisiològic de l'organisme, el tipus d'alimentació, el tipus d'activitat que s'està realitzant, l'actitud de la persona envers l'activitat, les relacions socials en la situació, la motivació, el clima laboral i la qualitat de la supervisió (en situacions de treball).

La temperatura objectiva depèn del clima i de la capacitat d'absorció i refracció de calor i d'humitat dels materials que conformen l'entorn, i dels nivells de contaminació, que generen un possible efecte hivernacle.

Es percep com a temperatura agradable aquella a què estem habituats a realitzar una activitat, raó per la qual el concepte d'agradable varia personalment i culturalment. Les temperatures elevades causen alteracions del benestar, de les relacions socials i del rendiment, a més d'afectacions cardiovasculars i fisiològiques en general. Així, es descriu com a cop de calor un quadre que presenta cefalees intenses, nàusees, confusió mental, deliri, coma o fins i tot la mort. Es parla d'astènia per calor, quan la persona presenta cansament fàcil, cefalea, baix rendiment, irritabilitat, pèrdua de gana i insomni.

Els estudis mostren que increments moderats de la temperatura augmenten l'activació i milloren el rendiment en tasques fàcils, empitjorant relativament les difícils, fins a un punt crític de 34 °C o 35 °C, segons l'autor que mirem. Per sota dels 13 °C disminueix l'eficiència en tasques fines. Una temperatura elevada genera increment de l'activació, hostilitat en les relacions socials i disminució de l'atracció interpersonal i la conducta prosocial (Bell, Fisher, Baum i Greene, 1996).

Contaminació

Pràcticament tots els elements i substàncies que es consideren contaminants es troben en diferents proporcions a la natura. Són contaminants quan la seva presència es veu alterada (generalment incrementada). Les vies d'entrada a l'organisme són múltiples:

- Via respiratòria, a través de l'aire penetra la pols, el contingut dels aerosols, els gasos i els vapors.
- Via ingestió, directa —bastant excepcional i accidental— o a través d'aliments o begudes contaminades
- Via cutània. Moltes substàncies químiques són capaces de travessar la pell en estat normal i a través dels capilars entrar a la sang. A més, els dissolvents (manipulats o emprats per netejar) poden eliminar els greixos naturals de la pell que protegeixen la superfície d'aquesta.

Tant els contaminants físics com químics afecten especialment a nens, vells i persones de salut dèbil, i generen insuficiència respiratòria, cefalea, cansament, insomni, depressió, irritabilitat, picor als ulls, dolor d'esquena, dificultat de raonament, problemes gastrointestinals i altres símptomes específics d'intoxicació.

Una de les característiques de les reaccions a la contaminació atmosfèrica, quan no té efectes fulminants o immediats, és que l'organisme genera habituació i deixa de percebre la presència de la substància estranya, la qual cosa no vol dir que cessin els seus efectes negatius sobre l'organisme (Evans, Jacobs i Frager, 1982). Com a alteracions del comportament social, s'han descrit alteracions en l'atracció interpersonal, increment de l'agressivitat i alteració del rendiment en algunes tasques.

Una de les formes de contaminació menys divulgades és la contaminació lumínica. El cicle dia-nit, és a dir llum-foscor, ha estat el gran regulador de la vida social i laboral. No va ser fins ben entrat el segle XIX que es va començar a disposar de sistemes suficientment eficients

d'enllumenat, que van permetre trencar aquest ritme en determinats sectors de la producció. Si això és òbviament un progrés, també cal considerar-ne els seus impactes ambientals i, dins d'aquests, els socials. D'un cantó, efectes derivats del consum d'energia i producció de calor, per altre la pèrdua de transparència nocturna de l'atmosfera per causa dels reflexos lumínics, cosa que altera el cicle vital de plantes, animals, insectes, microorganismes, etc., però també el de l'ésser humà, directament i indirectament.

Radiacions i ionització de l'aire

Les radiacions d'alta freqüència són les ones electromagnètiques que tenen capacitat d'arrancar electrons als àtoms o de canviar la seva composició (procés d'ionització) —és a dir, alteren la naturalesa de la matèria provocant mutacions en les cèl·lules (efecte cancerigen)—; és el que col·loquialment es coneix com a radioactivitat. Entren en aquesta categoria, l'obtenció de l'energia nuclear, els rajos gamma, els rajos X i altres tipus d'ones utilitzades en el diagnòstic i el tractament mèdic.

Cal distingir entre la *irradiació*, quan la persona està sotmesa a una font de radiació exterior i no hi té contacte directe, i *contaminació*, quan està en contacte amb la font radioactiva.

La irradiació no és perceptible per les persones, però té efectes clarament negatius sobre la salut. En canvi, les radiacions d'alta freqüència són presents de forma comuna en la natura i són necessàries per a alguns processos biològics. Per exemple, l'activitat electromagnètica d'una tempesta genera una ionització de l'aire (càrrega d'ions negatius), que té uns efectes positius en la salut, el benestar i les relacions entre persones, a més d'ajudar a neutralitzar o a dipositar partícules contaminants que estiguin en suspensió a l'aire.

La falta d'ions negatius a l'aire pot generar malestar, abatiment i altres símptomes físics que afecten el comportament. Però la ionització de l'aire no es produeix només pels efectes de les radiacions d'alta freqüència. També la poden produir radiacions de baixa freqüència.

Les radiacions de baixa freqüència, les radioelèctriques i microones, són ones electromagnètiques que fan que determinades formes de la matèria absorbeixin part de la seva energia i la converteixin en calor per fricció dels electrons dels seus àtoms, sense que això arribi, en principi, a canviar-ne la composició. Si bé, teòricament, no alteren directament l'organisme —la discussió és oberta, com recull Bennett, 1994—, sí que poden afectar-lo indirectament: per exemple, a través de la ionització de l'aire (neutralització dels seus ions negatius).

Els electrodomèstics, dels més simples als més potents (aspiradores, assecadores, radio, televisió, telèfons, etc.), són emissors de radiacions considerades innocües fins fa pocs anys. Han aparegut, però, dubtes raonables sobre aquesta innocüitat en la mesura que ha anat augmentant la seva potència o la freqüència d'ús. Malgrat que els estudis mostren resultats contradictoris, aparells com els forns microones, els telèfons mòbils, els ordinadors i, sobretot, els cablejats d'alta tensió que transporten electricitat estan sota sospita.

4.3. La síndrome de l'edifici malalt

Les alteracions de les condicions ambientals que hem vist fins ara s'associen a bona part dels efectes del que s'ha descrit com a síndrome de l'edifici malalt. Aquest terme va ser encunyat per l'OMS per referir el conjunt de molèsties i malalties que sofreix un col·lectiu de persones, el qual té el seu origen en les condicions físiques i ambientals d'un edifici. Els símptomes que defineixen la síndrome —més freqüent en edificis administratius i de serveis que en els industrials— són alteracions del rendiment, cansament, irritació ocular, sequedat de membranes i mucoses, tos, cefalea i malestar en general (Bell, Greene, Fisher i Baum, 1996).

L'aparició d'aquesta síndrome s'associa especialment als sistemes de climatització artificial i de renovació d'aire, la qualitat de la llum, els nivells de temperatura inadequats, a més d'alguns materials sintètics emprats en la construcció. També hi ajuda la naturalesa es-

tressant del tipus d'activitat que s'hi realitza, la qual cosa incideix negativament en les defenses immunològiques de la persona estressada, alhora que afavoreix l'aparició de patologies psicossomàtiques: la frustració derivada de la impossibilitat de controlar l'ambient —no poder obrir, per exemple, la finestra d'un edifici hermètic, Letz 1990—; els mateixos instruments de treball —per exemple, l'ozó produït per les fotocopiadores, pels camps electromagnètics dels sistemes informàtics, electrònics i domòtics, etc. La correcció d'aquestes deficiències i la cerca d'una major eco-eficiència, tant en allò tecnològic com en allò comportamental, orienta un nou camp de recerca, que apropa la qüestió ambiental i l'àmbit de la seguretat i la salut laboral.

Començàvem aquest capítol fent esment de l'habitució a la contaminació com un dels fenòmens que agreuja els perills per a la salut. A més, més enllà de les afectacions específiques de la salut, remarcàvem que no sempre les molèsties conscients afecten negativament la salut, ni les condicions ambientals que afecten negativament la salut són sempre conscientment detectables. En el seu revers, fèiem èmfasi en el fet que l'atribució de causa d'hipotètics efectes nocius a una intervenció o a una instal·lació, fins i tot sense una base contrastada, pot fer-nos vulnerables als seus efectes a causa de la baixa de defenses que provoca l'estrès que ens pot generar. En aquest cas, encara que la salut no en surti directament perjudicada, sí que ho pot ser la convivència i el benestar social. Aleshores, cal remetre's a la percepció del risc i a l'anomenat efecte NIMBY, que tractarem en el darrer capítol.

Quadre 4.2.

SÍNDROME DE L'EDIFICI MALALT	
Elements contaminants	Síntomes
<ul style="list-style-type: none"> • Insuficient renovació d'aire • Deficient enllumenat • Fongs i floridures • Pols a l'aire • Baixa o excessiva humitat • Bacteris i virus • Formaldehids • CO/NO_x • Fum del tabac • Compostos orgànics volàtils • Fibra de vidre i altres • Ozó 	<ul style="list-style-type: none"> • Irritació dels ulls • Sequedat de gola • Sinusitis • Tos • Mal de cap • Cansament mental i físic ràpid

Capítol 5

Impacte social i gestió ambiental

Com vàiem a l'inici d'aquest treball, tota intervenció en el medi ambient té, per definició, uns efectes ecològics i socials; aquests efectes sempre es gestionen, activament o per omisió. En tot cas, la gestió ambiental tracta de minimitzar els impactes negatius i potenciar els efectes positius que la intervenció pugui comportar. En els capítols anteriors, hem tractat d'explicar algunes de les dimensions socials sensibles —i algunes de les seves afectacions directes— que s'han de tenir en compte en la detecció i valoració d'impactes socials. En aquest capítol, ens centrarem en una revisió breu dels tipus i instruments per a la detecció i gestió d'impactes. En els capítols posteriors, tractarem d'aspectes i de processos que s'han de considerar en la gestió de possibles impactes socials, com són la comunicació i la participació.

Si bé, d'entrada, hom podria pensar que l'impacte social només està relacionat amb les avaluacions d'impacte ambiental (AIA), tota la gestió ambiental té a veure amb el tractament i la minimització d'impactes, provocats directament o a través dels canvis que suposa la recerca de l'ecoeficiència. Ara bé, els impactes socials adopten matisos diferents en cada cas i en cada instrument de gestió.

5.1. Gestió ambiental: conceptes i instruments associats

Globalment, s'entén per **gestió ambiental (GA)** aquella que incorpora els valors del desenvolupament sostenible en les fites corporatives de l'empresa o de l'Administració pública. Integra polítiques, programes i pràctiques respectuoses amb el medi ambient en un procés continuat de millora de la gestió.

La GA comporta educar, ensenyar i motivar els treballadors i/o els ciutadans en els valors ambientals i de la sostenibilitat. Pretén el desenvolupament de productes i serveis amb els menors efectes ambientals possibles. Busca la màxima ecoeficiència i aplica les tecnologies millors i les més netes que estiguin a l'abast, les quals es coneixen com les *BAT (Best available techniques)*. És a dir, la GA orienta la gestió de l'organització cap a la reducció del consum energètic, de matèries primeres i de recursos no renovables. Prioritza la minimització de residus, el reciclatge, la reutilització i la dipositació final de forma no perillosa.

La GA porta implícits els principis del desenvolupament sostenible i comporta traslladar aquests principis als ciutadans, als clients i als proveïdors. Busca la transparència de les actuacions amb més diàleg, participació i control per part dels grups socials afectats directament o indirectament i dels ciutadans en general.⁴

⁴ Per a una revisió més detallada de les implicacions humanes i socials de la gestió ambiental, podeu consultar també POL, E. i MORENO, E. "La gestión Ambiental desde la Psicología". A: ARAGONÉS, J.I.; AMERIGO, M. *Psicología Ambiental*. Madrid: Pirámide, 1998, p. 375-398.

Gestió i sistemes de gestió ambiental (SGA)

La incorporació de plantejaments ambientalistes a les empreses, les indústries i l'Administració pública representa un canvi organitzacional important, i un canvi en la forma de relació amb la societat: és a dir, una acció planificada per modificar la forma de pensar i de fer les coses en una organització, amb la finalitat de potenciar uns resultats ambientals acceptables. El canvi organitzatiu en pro d'una bona gestió ambiental ha d'estar sempre basat en canvis bàsics de la cultura corporativa. L'optimització dels processos tecnològics, productius i de gestió passa freqüentment per la reestructuració d'organigrames, el reajustament de llocs de treball, els canvis d'hàbits, la instauració de "bones pràctiques" i, per tant, la conscienciació i la formació del personal. En certa mesura, tots aquests aspectes es poden considerar efectes o impactes socials de la gestió ambiental. Impactes socials a nivell intern de l'organització i impactes socials en tant que canvien la relació de l'organització amb la comunitat que l'acull. Impactes que, recordem-ho, no són necessàriament negatius, poden ser positius, però que, en tot cas, es deriven dels canvis tecnològics i productius, els quals depenen alhora en bona part de canvis culturals i de valors que incideixen i modifiquen actituds i comportaments. Recordem que l'afectació del medi inclou, segons la definició de medi que proporciona la legislació, l'afectació de la població —entenent l'afectació en termes de salut, hàbits i estils de vida—, tant de la població intrínseca com extrínseca.

La gestió ambiental requereix que tots els membres de l'organització —empresa o Administració pública— adoptin i s'identifiquin amb els valors de la sostenibilitat, explicitats en l'establiment de la política ambiental, en forma de manifest públic. Ara bé, a causa de la naturalesa d'aquests valors, no es tracta de quelcom assolible només amb informació —poc o molt, el que abans s'anomenava gestió per instrucció. Tampoc pot ser un objectiu en si mateix, que sigui assolible només amb una gestió per objectius. Sembla un objectiu més congruent amb les més propostes recents de la gestió per valors.

La **gestió per valors**⁵ se centra més en la formació de principis i valors que en la mera transmissió de coneixements tecnològics o ecològics. Facilita el fet de dotar les accions de sentit; en compartir els valors, es poden establir objectius congruents des de qualsevol nivell de la piràmide organitzacional. Alhora, assumir aquest compromís és una forma de realització personal, de responsabilització i d'increment de la sensibilització per la informació ambiental significativa que la persona ha de conèixer. En definitiva, comporta un canvi de cultura en l'organització, que s'haurà que gestionar.

Els valors operatius no s'han de plantejar mai com a guies normatives de comportament, percebudes habitualment i erròniament com a manuals d'adoctrinament.

Cal facilitar que els valors siguin percebuts com quelcom amb què val la pena de comprometre's lliurement. A més, "els valors no es modifiquen en un curset de formació més o menys convencional, sinó a través d'accions de formació en les quals la persona tingui ocasió de desaprendre creences que havia considerat immutables en el passat" (García i Dolan, 1997, 285).

Alguns instruments prototípics de la gestió ambiental

Farem referència només als tres instruments més prototípics, que corresponen a tres moments i objectius diferents dins de la GA: un centrat en el seguiment i control dels processos ambientals de l'organització, l'auditoria ambiental; un d'orientació preventiva —és a dir, d'aplicació prèvia a la instauració de l'activitat, indústria, infraestructura o servei—, l'avaluació d'impacte ambiental; i un centrat en el producte, l'anàlisi de cicle de vida (ACV), freqüentment vinculat a la consecució d'etiquetes ecològiques.

L'auditoria ambiental i la diagnosi ambiental. L'auditoria ambiental constitueix un instrument que permet l'avaluació sistemàtica i documentada, periòdica i objectiva de l'eficà-

⁵ Per aprofundir en el concepte de gestió per valors, vegeu GARCÍA, S. i DOLAN, S.I. *La dirección por valores*. Madrid: McGrawHill, 1997.

Quadre 5.1.

Procés d'implantació d'un Sistema de gestió ambiental (SGA)

Seguint la ISO 14000, un SGA és aquella part del sistema general de gestió de l'organització que compren l'estructura organitzativa, les responsabilitats, les pràctiques, els procediments, els processos i els recursos per determinar i dur a terme la seva política ambiental.

En l'establiment d'un SGA, se solen distingir cinc etapes:

1. Conscienciació: involucració de l'alta direcció.
2. Compromís: formulació de la política ambiental.
3. Organització: diagnosi inicial, organigrama, programes i manuals de funcions.
4. Implementació del sistema de gestió ambiental: control d'operacions, gestió i control de registres.
5. Verificació i revisió. Auditories ambientals, informació, comunicació, informes, màrqueting, etc.

El SGA requereix la involucració dels responsables de les diferents àrees del centre, així com la de tot el personal que exerceix activitats amb efectes ambientals. Tant la política com el SGA han de quedar registrats en el **manual de gestió ambiental**. S'han de definir els **objectius mediambientals**, que inclouen un compromís de millora contínua. D'aquests objectius, se'n deriven unes *metes ambientals* com a requisits detallats d'actuació, que han de ser quantificables i accessibles.

El **programa ambiental** ha de ser redactat descrivint de manera documentada els mitjans per assolir els objectius i les metes ambientals. Ha d'incloure el cronograma, l'assignació de responsabilitats dins de l'organització i els mitjans adoptats o previstos per assolir els objectius fixats. Finalment, s'ha d'establir el Programa d'*auditories ambientals*, a fi d'avaluar de forma sistemàtica l'adequació del SGA a la política ambiental de l'empresa.

Un cop comprovada l'eficàcia del sistema i el compliment dels requisits establerts en la norma, se sol·licita una **acreditació del sistema**. Aconseguir l'acreditació significa el reconeixement de la bondat del SGA, cosa que equival la de l'èxit de l'estructura organitzativa, dels procediments operatius, dels sistemes de control per assegurar l'èxit en la implantació de la política mediambiental i del seu programa.

Hi ha dues vies possibles d'acreditació, amb diferències entre elles: l'europea EMAS (*Environmental Management and Audit Scheme*, Reglament 1836/93) i la internacional de la ISO 14000.

cia i l'eficiència de l'organització, del SGA i dels procediments dissenyats per a la protecció del medi ambient. Té per objectiu facilitar que la direcció de l'empresa tingui el control dels treballs que puguin ocasionar efectes sobre el medi ambient i avaluar la seva adequació a la política mediambiental preestablerta.

Comprèn una dimensió humana i social, en la mesura que avalua les accions, les pràctiques i les execucions de processos que es duen a terme, i comporta l'adequació dels organigrames. Quan cal, per exemple si en l'auditoria apareixen disconformitats o desviacions del SGA que s'havia previst o aspectes que cal millorar, s'han de fer les modificacions pertinents i aplicar els programes de formació i mentalització necessaris. Cal, però, no confondre l'auditoria amb la diagnosi ambiental inicial.

L'objectiu de la diagnosi ambiental (DA) no és conèixer l'acompliment d'una política o els objectius i processos previstos en un SGA ja establert. La DA és un requisit previ, orientat a conèixer quina és la situació de partida d'una organització, a fi de prendre decisions per millorar-la ambientalment.

L'auditoria i la diagnosi inicial, com a conceptes, són d'aplicació tant a organitzacions productives o de serveis, com a àmbits de gestió territorial (les auditories municipals, per exemple). A la pràctica, en un cas i en l'altre adopten formes matisadament diferents i els efectes socials que poden emergir de la seva aplicació són de naturaleses diferents. En el cas de les organitzacions (l'Administració pública o l'empresa privada), els impactes són de naturalesa més funcional, formativa, normativa i de comportament individual com a mem-

bre d'una organització que canvia. En el cas de les auditories i les diagnosis ambientals territorials, l'objecte d'anàlisi i els efectes de les decisions que es poden derivar dels seus resultats estan més relacionats amb els estils de vida dominants, la vertebració sociocultural de la comunitat, les representacions socials i els valors associats als vectors ambientals i als comportaments que se'n desprenen, tant a nivell individual com col·lectiu.

L'avaluació d'impacte ambiental (AIA). Constitueix un important instrument per a la gestió preventiva del medi ambient. Tal com defineix la legislació vigent, l'AIA pretén avaluar els efectes que una instal·lació industrial o un servei puguin causar sobre el medi ecològic i el benestar humà o social (RDL 113/88) i, si és el cas, recomanar mesures de correcció, prevenció o compensació. El que és específic de les AIA és que són requisits previs a l'autorització de la intervenció. La legislació regula les activitats que s'han de sotmetre obligatòriament a aquest procés.

Cal distingir entre l'estudi (EIA) i l'avaluació d'impacte ambiental (AIA). L'EIA és l'informe resultant del treball d'anàlisi i descripció dels efectes previsibles vinculats al projecte d'una instal·lació o servei, i les propostes per minimitzar-los. L'EIA ha d'acompanyar el projecte que se sotmet a avaluació (AIA). L'AIA és el procés de decisions que els organismes oficials competents realitzen a partir del projecte i de l'EIA. Aquests organismes competents faran una *declaració d'impacte*: aprovaran o denegaran l'autorització per dur a terme el projecte i, si cal, incrementaran les mesures preventives o les compensatòries.

Hi ha moltes propostes metodològiques per desenvolupar els EIA, però poques que siguin prou sensibles per detectar i avaluar impactes socials. Per abordar els impactes socials des de la perspectiva que exposem en aquest treball, s'ha desenvolupat i contrastat en nombrosos EIA el DIS/BCN, com a mètode per a la detecció d'impactes socials.

El DIS/BCN (quadre 5.2.) és un instrument que presenta una guia per a la realització de l'inventari social inicial, i un protocol per a la detecció, valoració i sistematització d'aspectes socials, culturals i econòmics, susceptibles de veure's afectats per una intervenció. La matriu per a la identificació, valoració i classificació d'impactes és compatible amb les emprades més freqüentment per a la presentació dels impactes d'ordre físic. El DIS/BCN no és merament una llista de comprovació, sinó que disposa d'un marc referencial teòric per a l'anàlisi i interpretació dels seus paràmetres i categories (vegeu Moreno i Pol, 1999 a,b).

Anàlisi de cycle de vida (ACV) i ecoetiquetes. L'ACV és un instrument de gestió que se centra en productes concrets; no en l'activitat global de l'organització. La seva finalitat és avaluar i reduir els impactes ambientals associats i associables a un producte, minimitzant el consum de matèries primeres i energia i disminuint el volum i la toxicitat de les emissions i els residus resultants.

Els impactes ambientals d'un producte estan associats tant a la seva producció com al seu ús. Els impactes socials també, però més a l'ús i la disposició final dels residus que a la producció. Bona part dels impactes d'ús tenen a veure amb aquells usos no previstos pel dissenyador del producte i amb una disposició final dels residus inadequada. Cal tenir en compte que hi ha una tendència natural a la reutilització dels residus, a un ús per funcions secundàries, que no sempre són desitjables. Caldria preveure un catàleg de funcions secundàries factibles, però, sobretot, d'usos i disposicions finals que s'han d'evitar pel seu potencial impacte ecològic sobre la salut i el benestar. Si bé l'aplicació de l'ACV és eminentment industrial, també s'ha començat a aplicar a l'anàlisi i redisseny de productes de serveis i de serveis públics.

Entre altres fins vinculats a l'ecoeficiència, l'ACV és un prerrequisit per aconseguir el dret a l'ús d'una ecoetiqueta. L'ecoetiqueta és un logo que distingeix els productes que millor es comporten ambientalment. A escala europea, els requisits el procés de concessió d'aquesta estan regulats pel Reglament 880/92; a l'Estat espanyol, la reglamentació ve donada per la Norma UNE 150-040: 1996 (E). Els estàndards internacionals regulen les ACV a través de la ISO 14040.

Les ecoetiquetes juguen un paper destacat en les polítiques de màrqueting ambiental. Les ecoetiquetes van ser creades inicialment per organitzacions no governamentals i, posteriorment, integrades en les normatives i legislacions ambientals. Tenen com a primer ob-

jectiu estimular la producció neta i promoure la producció i el consum de productes respectuosos amb el medi ambient. La incentivació es basa en una pressumpta millora de la situació del producte en el mercat i en la suposició que el consumidor comprarà preferiblement els productes distingits amb el logo ecològic.

Quadre 5.2.

DIS/BCN - Detecció i valoració d'impactes socials ⁶ (Moreno i Pol, 1994, 1999)
Mètode per a la detecció i valoració d'impactes socials. Comprèn: 1. Guió de paràmetres i descriptors per a l'elaboració de l'inventari social. 2. Llista i protocols d'identificació i valoració d'impactes. 3. Protocol per la presentació i valoració d'impactes significatius i mesures correctores. 4. Taula resum d'impactes i mesures correctores.
El DIS/BCN defineix 14 paràmetres socials, cadascun dels quals es deglossa en un nombre variable de categories de mesura: <ol style="list-style-type: none">1. Límits.2. Dimensió temporal.3. Percepció i avaluació del paisatge.4. Descripció poblacional.5. Estructura econòmica i productiva.6. Sistema de nuclis i infraestructures.7. Alteració de recursos.8. Vertebració sociocultural.9. Planejament, congruència.10. Afectacions al benestar i la salut.11. Usos actuals.12. Expectatives.13. Apreciació externa.14. Nivell d'acceptació per la població.
Els protocols orienten la valoració de cada paràmetre, en funció d'un sistema de categories valoratives ajustat als estàndards dels reglaments vigents.

Cal, però, advertir d'alguns perills en l'ús i abús de l'ecoetiqueta. L'ús d'etiquetes ecològiques té un valor informatiu, amb vista a facilitar a l'usuari l'elecció del tipus de producte que més s'ajusti al nivell d'implicació i conducta ecològica responsable que vulgui exercitar. Alhora, però, representa, en molts casos, traspasar al ciutadà la responsabilitat de premiar amb el consum o castigar no comprant les empreses que no compleixen amb uns requisits ambientals mínims, en lloc d'establir lleis estrictes o que les autoritats competents en matèria de control ambiental n'exigeixin el compliment. A més, la proliferació de logotips presumptament ecològics no sempre contrastats i, a vegades, obertament enganyosos generen confusió i ecofatiga.

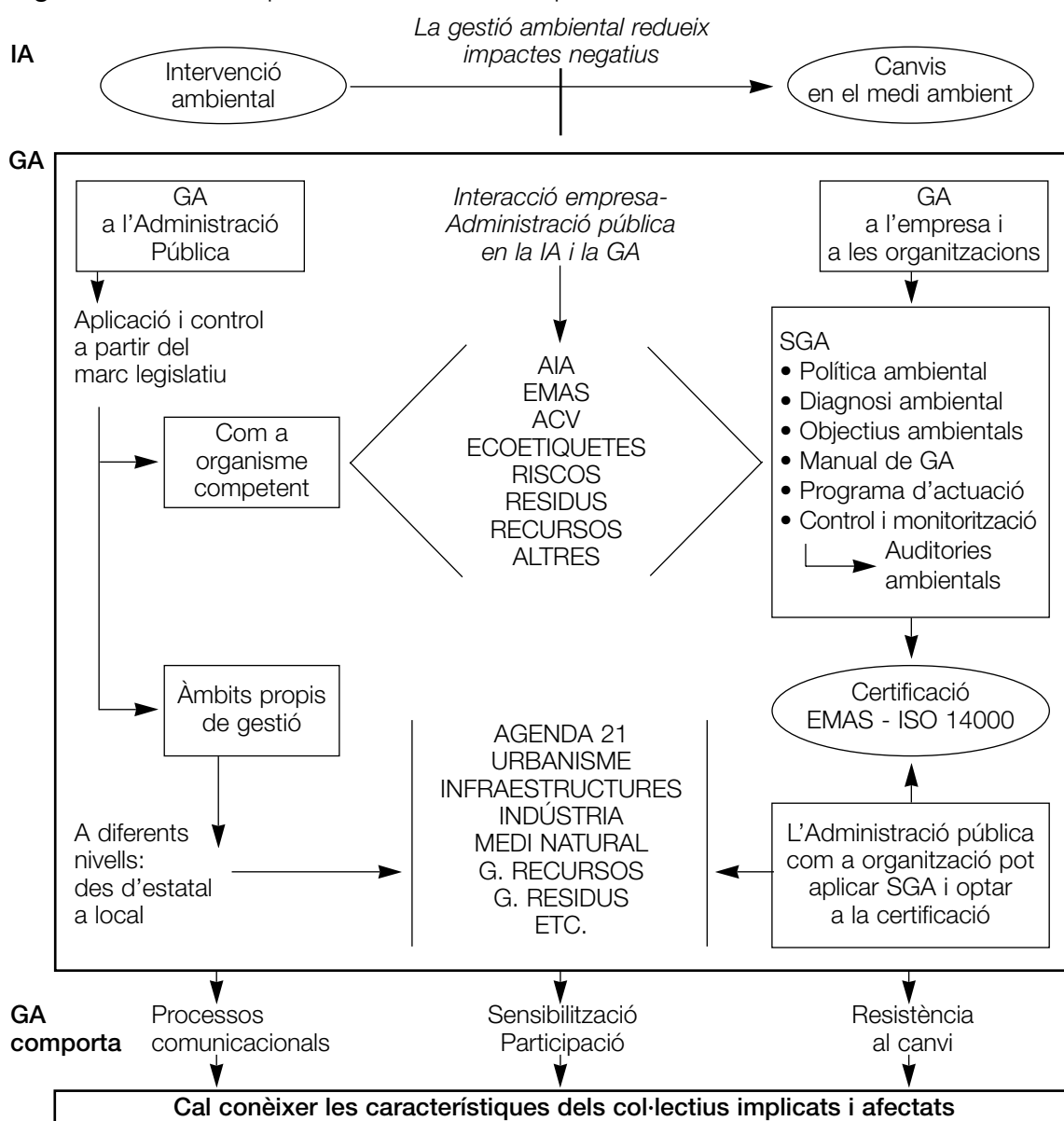
⁶ Una versió curta del DIS/BCN es pot trobar a POL, E. i MORENO, E. "Evaluación del Impacto Social en los Estudios de Impacto Ambiental". A: Hernández, Martínez i Suárez (comp.). *Psicología Ambiental y Responsabilidad Ecológica*. Universidad de Las Palmas de Gran Canaria. Departamento Psicología y Sociología, 1994, p. 82-105.

Una presentació més completa es pot trobar a Moreno i Pol (1999b). *Metodologies per a la Detecció dels Impactes sobre el Medi Social/humà en les Avaluacions d'Impacte Ambiental*. Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Direcció General de Patrimoni Natural i del Medi Físic. El DIS/BCN és en CD en la col·lecció Monografies Socio/Ambientals, Publicacions Universitat de Barcelona. El número 14 de la mateixa col·lecció (Moreno i Pol, 1999a) aporta els referents teòrics per a la construcció conceptual dels paràmetres del DIS/BCN.

5.2. Gestió ambiental i impacte social, des de l'Administració pública i les empreses

Com ja he remarcat reiteradament, la gestió ambiental i l'impacte social tenen a veure tant amb l'empresa privada com amb les administracions públiques, en la mesura que són organitzacions i entitats amb àmbits de responsabilitat específics. En la figura 5.1., se sintetitzen els àmbits de responsabilitat i competència de cadascuna, i els seus punts de contacte a través dels instruments de gestió més prototípics, sobre els quals les administracions públiques exerceixen un control. A més, les mateixes administracions públiques tenen àmbits propis de gestió que generen i han de controlar impactes ambientals alhora que, com a organitzacions, poden adoptar sistemes de gestió ambiental. La forma com s'exerceixin aquestes competències i les característiques de la societat que les acull marcaran els potencials impactes socials, els quals vindran sempre condicionats per les formes de relació, comunicació i participació entre l'organització i la societat civil.

Figura 5.1. GA a l'empresa i a l'Administració pública. Àmbits i interaccions.

Font: Moreno, E. i Pol, E. *Nociones Psicosociales para la Intervención y la Gestión Ambiental*. Barcelona: Publicacions Universitat de Barcelona, 1999 (Monografies Socio/Ambientals), p. 12.

Què mou les empreses a adoptar un SGA

En implantar un sistema de gestió ambiental, les empreses utilitzen bàsicament els instruments comuns i prototípics descrits. Cal remarcar, però, què mou les empreses a adoptar mesures de protecció i de gestió ambiental.

Es pot resumir en tres factors:

a) *L'aplicació de la legislació.* L'increment de legislació ambiental va acompanyat d'un enduriment de la seva aplicació per part de l'Administració. Les noves normatives combinen legislació clàssica —controladora i punitiva— amb instruments de mercat (normatives incentivadotes: certificacions i ecoetiquetes, per exemple).

b) *Grups de pressió.* Clients, proveïdors, empleats, inversors, grups reivindicatius, la comunitat en general, són cada dia més conscients del seu paper i de la seva responsabilitat ambiental. A més d'accions de pressió directes, hi ha la pressió com a consumidors esmentada abans.

c) *Ecoeficiència.* Consisteix a minimitzar l'ús de recursos i la contaminació provocada pels processos industrials, sense que això comprometi la productivitat i els costos econòmics, i a fer una bona gestió de residus i subproductes, que permeti, fins i tot, generar estalvi econòmic en alguns casos.

La gestió ambiental a l'Administració pública comprèn una àmplia diversitat de tasques, objectius i funcions. Aquesta diversitat va de les unitats competents, que han de dictaminar sobre la correcció dels EIA per procedir a la declaració ambiental en les AIA; a la inspecció ambiental, que ha d'entendre d'aspectes organitzacionals, de gestió i formatius; i als departaments d'educació i promoció ambiental.

L'Agenda 21 i la Carta d'Aalborg

Tant l'Agenda 21 local —sorgida a Río'92— com la Carta d'Aalborg (1994) insten els municipis i les entitats de coordinació supralocal a dotar-se d'un sistema de gestió ambiental, com a eina clau per assolir un desenvolupament sostenible. Es parteix d'una diagnosi inicial, d'una auditoria ambiental municipal (o territorial), d'un procés participatiu a partir d'enquestes, fòrums ambientals, etc., tant per a la diagnosi com per a l'establiment del Pla d'optimització ambiental.

L'Agenda 21 local parteix de la necessitat d'incorporar els ciutadans com a usuaris dels recursos en el moment d'avaluar els anomenats *vectors ambientals* (aigua, energia, residus, etc.). Per a tal fi no és suficient mesurar consums o producció de residus: cal conèixer, d'una banda, la conceptualització i valoració que es fa dels recursos —si es vol, la representació social, els valors associats als recursos, etc.—, les quals són a la base del comportament dels ciutadans i, d'altra banda, cal tenir en compte els sistemes de participació social adients i reals i com estimular la dita implicació i participació ciutadana.

Tant l'Agenda 21 com la Carta d'Aalborg destaquen la rellevància de la sensibilització i la participació activa dels ciutadans en la presa de decisions, les quals ajudin a superar els dèficits tradicionals que sorgeixen del tractament parcialitzat o centrat exclusivament sobre un nombre reduït de vectors ambientals descontextualitzat del seu entorn social. Això porta a la necessitat d'elaborar sistemes d'indicadors ambientals que siguin sensibles, també, a les dimensions socials i comportamentals; aspecte que encara no està prou madur, malgrat les moltes propostes existents.

La consideració dels aspectes humans i socials no sempre és tractada amb l'aprofundiment que sembla desprendre's dels textos normatius de referència. De tota manera, les organitzacions i, en especial, les administracions públiques es fan més sensibles al tema quan han de prendre una decisió política sobre aspectes socialment controvertits (deixalleries, residus industrials, abocadors, incineradores, etc), els quals, per bé que necessaris, acostumen a anar acompanyats d'un cert rebuig, de l'anomenat efecte *NIMBY*, com veurem en el darrer capítol.

5.3. Els indicadors socials

En els fòrums ambientals centrats o orientats a la gestió, hi ha una recerca permanent i una discussió sobre els indicadors que cal utilitzar. Al costat d'indicadors objectius, centrats en els recursos disponibles, nivells de contaminació, etc., s'afegeixen, en el millor dels casos, presumptes indicadors socials en forma de mesures de consum o preguntes de qüestionari informatiu, poc integrats amb la resta, i que no són pròpiament indicadors. Per això, resulta necessari recordar el concepte d'indicador i la complexitat de la seva creació i del seu desenvolupament.

El concepte d'indicador fa referència a la mesura d'una part de la realitat que permet afirmar l'existència d'un fenomen global. Això pressuposa partir d'una idea, un model o una teoria de la realitat que observem, que pot confirmar-se o negar-se a partir de la inferència que realitzem des del fenomen parcial mesurat d'aquesta realitat. L'indicador sempre reflecteix uns criteris i uns valors. Per tant, si es vol crear un indicador cal començar definint de manera operativa i molt precisa el que es vol mesurar, el sentit i la forma en què s'interpretarà la mesura. A més, cal no perdre de vista que la funció principal d'un indicador és permetre la comparació d'una situació amb si mateixa al cap d'un temps —millorem o empitjorem— o d'una situació amb altres realitats que resultin comparables. Per tant, un indicador sempre ha de tenir una dimensió —una vocació, si més no— d'universalitat. Això comporta i requereix tot un procés de contrastació i validació de l'indicador.

La gestió ambiental en general, i l'avaluació ambiental en particular, reclama i ha tractat d'establir els seus propis sistemes d'indicadors sobre el sistema físic, però també sobre el sistema social. Això, ha portat sovint a plantejaments excessivament reduccionistes i acrítics amb la realitat. El problema dels indicadors es vincula a la complexitat, contingència i temporalitat de les situacions que s'han de valorar.

Tipus d'indicador social

La dimensió social de la gestió ambiental i l'avaluació d'impacte requereixen una informació que sobrepassa de molt el que podríem anomenar relació utilitària de la persona amb els vectors ambientals específics. Per exemple, en el nostre context, en les auditories ambientals municipals, l'aigua acostuma a aparèixer com un vector problemàtic. No és suficient conèixer el consum d'aigua pel ciutadà per instar-lo a reduir-ne el consum, sinó que caldrà que coneguem la seva valoració del recurs —la seva representació social— amb vista a adoptar les estratègies o mesures més adequades per optimitzar l'ús del recurs.

No es pot concebre un sistema d'indicadors sense informacions rellevants de la significació per a les persones afectades. Això porta a diferenciar entre indicadors objectius i indicadors subjectius, segons el que es vulgui conèixer, com feia Bauer (1966):

- a) Àmbits que precisen indicadors objectius:
 - Activitat, ocupació, ús del territori i lleure.
 - Supervivència i salut.
 - Ingressos i consum.
- b) Àmbits que requereixen indicadors de tipus subjectiu:
 - Pertinença, participació i afecte.
 - Estatus, respecte i poder.
 - Autorerealització, apreciació de la bellesa del paisatge, creativitat.
 - Seguretat, llibertat, incentiu.

Hi ha moltes propostes de classificació dels indicadors. En el quadre 5.3, en recollim algunes de significatives, a tall d'exemple. A escala de la comunitat europea, l'EUROSTAT treballa proposant sistemes d'indicadors ambientals, consultables a internet. És freqüent que cada nivell d'Administració pública adopti o creï el seu propi sistema d'indicadors, com ho fan també les ONG i els moviments ciutadans. Per exemple, els grups de treball de la Xarxa de Ciutats i Pobles cap a la Sostenibilitat estan elaborant el seu sistema d'indicadors de sostenibilitat, a partir de tres tipus d'Indicadors:

Quadre 5.3.

Tipus d'indicadors socials
<p>Segons l'objectiu (Carley, 1981):</p> <ul style="list-style-type: none">• Indicadors informatius. Estadístiques socials periòdiques.• Indicadors predictius. Indicadors informatius que encaixen dins de models formals explícits de subsistemes del sistema social.• Indicadors orientats al problema. Es refereixen a un tema conflictiu específic.• Indicadors d'avaluació de programes.
<p>Segons l'objecte (Carley, 1981):</p> <ul style="list-style-type: none">• Indicadors de recursos.• Indicadors de serveis.• Indicadors objectius de teixit social existent.
<p>Segons el tipus de referent de comparació (Land, 1983):</p> <ul style="list-style-type: none">• Indicadors de satisfacció. Mesuren valoració subjectiva/vivenciada d'una realitat.• Indicadors de satisfacció. Mesuren valoració subjectiva/vivenciada d'una realitat.• Indicadors socials descriptius. Índexs de condicions socials i de canvis per a diversos segments de la població.
<p>Segons el tipus de valoració (Blanco i Chacón, 1985):</p> <ul style="list-style-type: none">• Descriptius i avaluatius. Els primers serien col·leccions de dades i no estan basades en cap model explícit de causa-efecte. Més que indicadors són merament estadístics. Els segons, en canvi, modelen una hipòtesi de relació entre factors i intenten predir relacions en el futur.• Positius, negatius i ambigus, segons expressin una millora o un empitjorament de la situació.• Objectius i subjectius o vivencials. Els primers reflecteixen la freqüència de fenòmens que són mesurables a nivell d'interval o de raó i són sensibles als mètodes comuns d'anàlisi de dades. Els segons es refereixen a una propietat que implica un sentiment, una actitud, preferència, opinió, judici o creença d'algun tipus.
<p>Algunes tipologies emprades en indicadors ambientals:</p> <ul style="list-style-type: none">• De pressió. Descriuen les pressions exercides directament i indirectament per les activitats humanes sobre el MA.• D'estat. Descriptius de la situació present.• De resposta. Informen sobre resultat de les accions orientades a evitar, atenuar o corregir repercussions negatives de l'activitat humana sobre el MA.• Indicadors d'estructura. Mesures objectives descriptives d'un territori o d'una població• Indicadors de fluxos. Consums energètics i de recursos, emissions, mobilitat, etc. A vegades, inclouen explícitament fluxos socials i culturals.• Indicadors de qualitat. De fet són similars als indicadors d'estat.

a) *Indicadors d'estructura municipal*, com els usos del sol, l'índex de mobilitat en vehicles privats i en transport col·lectiu; l'espai viari destinat a vianants, bicicletes i transport col·lectiu; les associacions ambientals actives als municipis, o la despesa municipal en protecció al medi ambient, per citar-ne alguns.

b) *Indicadors de fluxos municipals*, com el consum d'aigua i l'índex d'explotació i qualitat dels aqüífers; els consums d'energia i d'energies renovables; les emissions contaminants; la producció i valorització de residus industrials i urbans i el seu tipus de tractament.

c) *Indicadors de qualitat ambiental*, com la qualitat ecològica dels rius, els serveis de sanejament, la utilització de les deixalleries o la proximitat de zones verdes urbanes.

En la majoria de les propostes, tret d'alguns intents aïllats, la dimensió perceptiva del ciutadà no s'hi té en compte, la qual cosa suposa una limitació dels sistemes disponibles.

Possibilitats i limitacions dels indicadors

La realitat social és, per definició, múltiple quant al nombre de variables que incideixen en la seva configuració, i és complexa pel que fa al nombre de relacions que s'estableixen entre aquestes. Conseqüentment, l'anàlisi d'aquesta realitat és també múltiple i complexa i planteja al científic social qüestions epistemològiques importants.

La utilització de sistemes d'indicadors socials i psicosocials en l'avaluació ambiental, encara que és un instrument metodològic àmpliament acceptat i reconegut, està subjecta també a aquest tipus de consideracions. L'indicador, com a forma d'evidència de la realitat, no és sinó una traducció numèrica d'un determinat aspecte d'aquesta realitat. Un sistema d'indicadors, per tant, configura un marc descriptiu i/o interpretatiu d'un fenomen social, a partir de la selecció d'un determinat nombre de variables que es consideren pertinents per abordar-ne l'anàlisi, però que, en últim terme, reflecteixen la perspectiva d'anàlisi d'aquesta realitat —una teoria de la realitat— adoptada per l'investigador. La realitat social, doncs, no és única ni té un perfil únic, sinó que depèn de qui l'analitza i qui la mesura.

D'altra banda, sovint es cau en el parany de creure que la dada numèrica que pot aportar un indicador és interpretable en si mateixa. Una expressió numèrica, per més complexa que sigui, pren el seu sentit quan és contextualitzada i interpretada per l'investigador a partir dels referents socials i teòrics que ha emprat per crear l'indicador. Aquesta interpretació pot diferir considerablement en funció de la resta de dades emprades per a contextualitzar-la, del context històric, social i cultural on s'emmarca i del propi bagatge teòric i ideològic de cada investigador. Alhora, aquestes qüestions de caràcter epistemològic s'estenen al tipus d'indicadors que poden utilitzar-se per mesurar i analitzar un determinat concepte o un fenomen social.

Com han posat de manifest alguns autors (Ibáñez i Íñiguez, 1997), la recerca i l'avaluació socioambiental a través de sistemes d'indicadors és una possibilitat, però, ateses les limitacions que presenta, en les darreres dècades s'està mostrant una sensibilitat més gran en investigació socioambiental amb vista a adoptar estratègies menys tecnològiques, centrades en la consideració de les dimensions històrica, cultural, política i contextual, i a passar dels enfocaments quantitius a altres de més qualitius.

De fet, en les revisions de metodologies per a l'avaluació d'impactes socials (veure Moreno i Pol, 1999b) hom pot constatar l'evolució des de metodologies altament formalitzades vers a metodologies molt més flexibles, com la proliferació de llistes, alhora que un ressorgiment recent de la necessitat de comptar amb sistemes d'indicadors socials com veiem en aquest apartat. Aquesta dualitat en les tendències recents s'explica perquè, mentre les llistes són especialment útils per detectar impactes socials, que són de base molt local i específica, els indicadors pretenen ser d'abast més universal i han de permetre la doble comparació que esmentàvem abans: l'evolució d'una realitat respecte de si mateixa —és a dir, si progressem en la direcció desitjada o no— i la comparació entre realitats diferents.

Capítol 6

Comunicació ambiental i canvi

Tant si tractem de detectar i valorar impactes, com si tractem de fer una gestió ambiental, ens trobarem sempre amb una dimensió comunicativa. Hi ha processos comunicatius quan tractem de conèixer la valoració que fa un col·lectiu d'una intervenció projectada; hi ha processos comunicatius quan hem de gestionar la convivència més o menys conflictiva entre una instal·lació o un servei i la comunitat; gestionem comunicació quan volem promocionar un canvi de comportament que estimem més responsable a nivell ecològic, quan tractem d'estimular o gestionar un procés participatiu, quan volem millorar la imatge d'una organització o quan tractem de millorar la situació d'un producte al mercat. Per gestionar la comunicació orientada al canvi ens caldrà conèixer les característiques de la població a la qual ens adrecem, però també els processos implicats en cadascun dels moments de l'acte comunicatiu, a escala del que en les teories de la informació s'anomena emissor, mitjà, missatge i receptors. Un aspecte clau, que no hem de perdre de vista mai —i que en canvi forma part d'una creença àmpliament estesa— és que comunicació no és només donar informació, i que donar informació és necessari, però no suficient, per aconseguir un canvi. El procés comunicatiu és molt més complex, com tractarem de veure en aquest capítol.

6.1. Informació, publicitat, màrqueting i educació ambiental

A la nostra societat estem sotmesos a una pressió constant de missatges, que pretenen incidir sobre els nostres valors, les nostres actituds i, en darrera instància, sobre la nostra conducta. No cal ser molt espavilat per observar que alguns ho aconsegueixen i altres no. Aquests missatges no són mera informació que es posa al nostre abast. Formen part d'un *procés comunicatiu*, habitualment de tipus visual, auditiu o audiovisual, i, sovint, entren en l'òrbita del que s'anomena publicitat. Els missatges no solen ser aïllats, sinó que estan inserits en una estratègia de promoció més o menys complexa —i no només informativa— que busca les formes directes i indirectes de màxima efectivitat. És el que s'anomena *màrqueting*, que es basa en les qualitats del missatge —i del producte—, el coneixement del receptor —el *target group* o segment de població a què s'adreça—, les motivacions, els hàbits del mercat etc.

La qüestió ambiental no escapa a aquesta dinàmica. Els grups activistes en temes ecològics, primer, les administracions públiques, després, i, darrerament, les mateixes empreses utilitzen estratègies de màrqueting i de publicitat per millorar la relació persona-societat-entorn. La mateixa educació ambiental forma part d'aquestes estratègies. Però, en aquest cas, cal matisar.

L'*educació ambiental* com a *educació* remet a canvis profunds i interioritzats en la persona, que afecten valors i actituds assentats i consolidats, a través d'un aprenentatge continu i complex, que té molt a veure amb el desenvolupament integral i la socialització de la persona. El màrqueting i la publicitat, en canvi, acostumen a buscar efectes immediats, puntuals, simptomàtics i, molts cops, expressament no massa duradors ni estables, per mantenir el mercat viu i obert a nous productes i noves propostes.

L'educació ambiental, com a *producte*, és a dir com un objecte cosificat, com un instrument propagandístic, passa a ser un element més d'una estratègia de màrqueting instrumentalitzada per altres finalitats que no són merament les educatives. En aquest cas, no importa gaire l'eficàcia i l'eficiència del programa en si, sinó el que importa —per al promotor— és poder dir que es fa “el” o “un” programa d'educació ambiental. Actualment, aquesta educació ambiental-producte és molt freqüent, encara que sovint no se'n tingui consciència.

En tot cas, en la gestió de la qüestió ambiental ens cal fer servir tant estratègies publicitàries i de màrqueting com d'educació. Però cal no confondre-les, i optar pel nivell adequat al moment i a la situació. Com deia a l'inici, totes elles són comunicació sotmesa a una sèrie de processos complexos que tractaré de sintetitzar.

6.2. Comunicació i actituds

La comunicació és un intercanvi d'informació que es pot produir de forma directa i explícita, però també de forma subtil i poc conscient (vegeu el quadre 6.1). La comunicació humana sempre és erràtica, sotmesa, a més del “soroll” que pot entorpir la transmissió del missatge, a distorsions en l'emissió —voler dir una cosa i no emprar les paraules adients o més precises, per exemple— i en la recepció —entendre una cosa diferent a la que volia dir la persona que fa d'emissor.

En aquest procés hi intervenen també, a més, una sèrie de qualitats socialment atribuïdes a l'emissor —que li donen o li treuen credibilitat—, una sèrie de qualitats formals i de contingut del missatge i disposicions actitudinals del receptor, que el predisposen a la recepció o al rebuig del missatge.

Quadre 6.1.

Comunicació
<p>Comunicació és un acte de transmissió d'un missatge des d'una</p> <ul style="list-style-type: none"> • <i>font emissora</i> (persona, grup, organització) a un • <i>receptor o audiència</i> (persona, grup, organització) a qui arriba el missatge • <i>a través d'un mitjà</i> visual, auditiu, audiovisual, però també físic (estructura de l'espai) que porta un • <i>missatge amb</i> <ul style="list-style-type: none"> • <i>qualitats formals</i> (llenguatge, estètica) • <i>qualitats de contingut</i>, el qual s'adreça a la racionalitat, a l'emotivitat, a la funcionalitat, a la interacció social (vegeu la taula 6.4.). <p>Es poden produir distorsions en qualsevol dels quatre components.</p>

Les distorsions en la comunicació es poden classificar com a distorsions físiques, o de transmissió, i distorsions de codificació i descodificació:

Distorsions físiques:

- Quan el missatge com a estímul competeix amb altres estímuls de la mateixa naturalesa física. Per exemple, un estímul sonor que ha de sobresortir per damunt del soroll de fons que l'emascara; un estímul visual que ha de competir amb la proliferació d'imatges que li manllevan nitidesa, etc.
- Quan es produeix l'alteració de la capacitat física d'emissió o de recepció. Per exemple, perdre la veu, no poder cridar amb prou força, tenir una sordesa o una ceguesa temporal o permanent, o que les piles de l'aparell receptor de ràdio estiguin baixes, etc.

Distorsions en la codificació/descodificació:

- La llengua, com a llenguatge comunicatiu, és polisèmica. El llenguatge gràfic també. Una mateixa paraula pot tenir molts significats per l'ús social que se'n fa. Però, a més,

depèn del context en què s'empri i del sentit que li vulgui donar l'emissor i el que li doni el receptor, segons siguin els seus respectius universos simbòlics de referència. Per exemple, emprar les paraules precises i que el receptor entengui exactament el que li volem comunicar i no una altra cosa.

- Un missatge té sempre una dimensió *denotativa*, de significació directa i específica, i una dimensió *connotativa*, més evocativa, oberta, suggerent, que matisa o fins i tot difumina la significació denotativa, o que dona les claus per a la interpretació del missatge. Ambdues dimensions poden ser fins i tot contradictòries. Per exemple, un tram d'autopista, que ha quedat integrat en el teixit urbà, i s'hi han posat senyals de 50 km/h i alguns semàfors (dimensió denotativa), però no se n'ha modificat l'estructura física d'autopista, que ens invita a córrer (dimensió connotativa), està comunicant al conductor un missatge doble i contradictori, que pot convertir la via en especialment perillosa.

Òbviament, hi ha una gran quantitat de literatura sobre els processos comunicatius i els factors que els faciliten i dificulten. Alguns dels més rellevants estan sintetitzats en el quadre 6.2.

Quadre 6.2.

Factors que AFAVOREIXEN el procés comunicatiu i la captació del missatge	Factors que DIFICULTEN el procés comunicatiu i la captació del missatge
La credibilitat de la font emissora	<i>L'emissor vist com a tendencios</i>
La identificació amb la font	<i>La no identificació predisposa en contra</i>
L'expertesa atribuïda a la font	<i>Font que inspira poca fiabilitat</i>
L'agradabilitat de la font	<i>Font desagradable</i>
La similitud de la font amb l'audiència	<i>Font diferent i de menor estatus</i>
Fonts múltiples i coherents	<i>Si una és dèbil desacredita les altres</i>
Recurs moderat al temor	<i>Excés de temor disposa en contra</i>
Les conclusions explicitades asseguruen no ser mal entès; les conclusions no explicitades resulten més persuasives. Depèn del tipus de destinataris.	<i>No esmentar arguments en contra, comunicació parcial, sembla tendencios (llevat que el receptor hi sigui favorable d'antuvi).</i>

Una política de comunicació ambiental pot pretendre objectius molt diferents. Per exemple:

- Augmentar la consciència sobre temes ecològics (sensibilitzar).
- Promocionar una conducta desitjada per substituir un hàbit pernicios.
- Informar sobre productes i processos respectuosos amb el medi ambient.
- Promocionar vendes amb criteris mediambientals (per exemple, ecoetiquetes).
- Informar dels efectes ecològics d'un programa de serveis o d'una instal·lació.
- Accions de relacions entre grups amb interessos diferents o divergents, etc.

Generalment, la comunicació ambiental va orientada a provocar un canvi en el comportament ciutadà, que no sempre pretén tenir el mateix abast. En alguns casos, el missatge s'orienta simplement a produir un canvi d'hàbits o de comportaments, sense pretendre que canviïn actituds i valors. En altres casos, el missatge s'adreça més a la racionalitat i a la presumpta coherència entre actituds, valors i comportaments. En cada situació, el missatge i les estratègies són —o haurien de ser— diferents. En la gestió de la comunicació ambiental s'ha de treballar amb els coneixements i instruments necessaris per comprendre la conducta humana que afecta el medi ambient i entendre els factors que influeixen o propi-

cien aquest comportament. En la psicologia ambiental, la psicologia social i les ciències socials en general es poden trobar aportacions específiques, que ajuden a enfocar adequadament aquesta qüestió.

Un dels problemes freqüents en la comunicació ambiental és el contingut i el tipus de missatge. El to catastrofista i apocalíptic freqüent en informacions i missatges de publicitat ambiental invalida més que no pas afavoreix la sensibilització. A més, la crisi ambiental és presentada com un discurs cultural i polític que els mitjans de comunicació utilitzen generalment de forma paradoxal, ja, simultàniament, inciten al consum i a la conservació i contenció. A més, la presentació de la problemàtica ambiental sovint recolza sobre el missatge que tots som culpables, però sense determinar graus de responsabilitat, i ofereix solucions simplistes i individualistes a problemes complexos i col·lectius.

La percepció de risc personal davant una situació d'amenaça ambiental pot ser un inductor a la involucració de les persones en conductes ambientalment responsables, com el reciclatge, la conservació de l'aigua i l'energia, el consum de productes ecològics, la disminució de l'ús de l'automòbil, la separació d'esombraries, etc.

Però, malgrat que la percepció d'estar involucrat en una situació de risc ambiental pugui ser un predictor que la persona tindrà una actitud potencialment conducer a comportaments ambientalment responsables, s'ha de tenir en compte que això no garanteix totalment una acció proambiental, sinó que pot conduir a una acció d'autodefensa no solidària i de gran perjudici ecològic, depenent dels valors de referència de la persona (per exemple, si s'identifica amb formes col·lectives i solidàries de resolució de problemes o, per contra, amb estratègies individuals de supervivència. A més, és necessari considerar els mecanismes psicològics que alteren —minimizant-lo o maximitzant-lo— la percepció de risc (com veurem en el proper capítol).

En el quadre 6.3., se sintetitzen alguns dels aspectes rellevants resultants de la recerca científica sobre la relació entre missatge, receptor i actituds.

Quadre 6.3.

Missatge, receptor i actituds
La informació no garanteix cap canvi d'actitud ni de comportament.
Fer participar activament en la reflexió i les argumentacions facilita un aprenentatge i una retenció durable del missatge.
Els missatges captats per la identificació amb l'emissor són més emocionals i vulnerables.
Com més arrelada està una actitud, i més lligada amb altres creences, més resistència al canvi.
Com més involucrada està una persona en una qüestió i més significat té per a ella, més resistència al canvi.
Els jocs de rol generen modificacions d'actituds i comportaments.
Si una persona defensa públicament una posició, augmenta la interiorització de la postura defensada i la seva resistència al canvi.
Si s'alerta d'una comunicació contrària imminent, s'incrementa la resistència.
Efecte d'adormiment: amb el temps, alguns missatges rebuts en situació defensiva, afloren positivament.
Atenció selectiva: la persona sempre cerca informació que doni suport a les seves postures.
La novetat i la utilitat de la informació rebuda, si la persona té normes d'honestedat i equitat intel·lectual, la poden fer permeable als missatges diferents a les seves creences, malgrat la dissonància que li puguin generar.

Comunicació, actituds i comportament

Si la comunicació sempre pretén un canvi més o menys profund en el receptor, ens haurem d'aturar un moment en els mecanismes associats al concepte d'actitud i la seva relació amb el comportament.

En una primera aproximació, es poden definir les *actituds* com una disposició a valorar i actuar d'una manera determinada davant problemes, fets o situacions concretes. Però aquesta disposició resulta tremendament complexa i imbricada amb multitud de factors. Les definicions clàssiques consideraven que l'actitud té tres dimensions: una cognitiva (conèixer), una afectiva (emocions que desencadena) i una connotativa (comportaments associats). Teories més recents hi afegeixen conceptes com la norma social subjectiva —allò que la persona creu que s'espera d'ella, i que té a veure amb l'acceptació o el rebuig del comportament— o el control conductual percebut —és a dir, el control o la il·lusió de control que la persona creu tenir sobre el seu comportament.

Les actituds cobreixen diverses necessitats de les persones: funcionen com a orientadores davant la realitat, li ofereixen formes específiques de comportament i permeten l'expressió d'opinions. Per aconseguir un canvi en una actitud específica cal cobrir o compensar, com a mínim, les funcions servides per l'actitud original. Cal tenir en compte que conèixer l'actitud d'una persona no permet predir totalment el seu comportament. Les actituds no són el determinant únic ni principal de les accions humanes. El conjunt d'actituds d'una persona representa la seva estructura ideològica i és el producte psicosocial dels interessos propis i dels valors del grup social al qual pertany. Aquesta complexitat és una de les raons per les quals les actituds són molt difícils de canviar.

Els *valors* es manifesten en la manera de pensar i d'actuar, i d'una forma implícita o explícita en les actituds o disposicions per actuar d'una manera determinada. En l'actitud està la disposició a l'assimilació d'una norma. La *norma* és l'explicitació a escala col·lectiva d'un valor. La norma que esdevé una pràctica acceptada i assumida a escala col·lectiva pot arribar a adquirir la categoria d'hàbit de comportament. L'*hàbit* és el resultat d'unes conductes repetides que produeixen un enriquiment i una característica de la persona.

Els valors estan relacionats amb l'existència de cada ésser humà com a persona, però no són un producte individual: es conformen i s'activen per la interacció i la influència social. A escala individual, orienten l'estil de vida i influeixen en la pròpia manifestació de la personalitat, en la presa de decisions i en les pròpies accions. A escala social i col·lectiva marquen la pròpia empremta de grup, el configuren i li donen entitat. El conjunt d'actituds, valors i imatges compartits pel grup, amb relació a un objecte, fet o situació, constitueixen per a alguns autors les *representacions socials*.

Fora del marc relacional, dels valors compartits per un grup i dels mecanismes d'influència sobre la persona, tota acció simptomàtica resulta estèril a mitjà o llarg termini (Íñiguez, 1996). Així, un dels problemes que freqüentment cal abordar és que conductes ambientalment responsables, aconseguides després d'una campanya publicitària o d'un programa de suport al comportament desitjat, no es mantenen un cop ha finalitzat el programa. Aquest fet acostuma a ser degut a la utilització de supòsits de canvi massa simplistes i a l'elecció d'estratègies comunicatives inadequades.

És recomanable combinar diferents estratègies per aconseguir canvis de representacions socials, canvis de valors, canvis d'actituds i canvis de comportament durables (vegeu el quadre 6.4.). A un primer nivell es pot diferenciar entre estratègies antecedents i estratègies conseqüents.

Serien mostres d'*estratègies antecedents*: missatges, signes i senyals escrits, crides verbals, programes educatius, modelatge de conductes, establiment de metes o estratègies de compromís, millores en el disseny ambiental, supressió d'elements físics dificultadors de les conductes que es promouen, canvi d'organització de l'entorn, etc. Un cop aconseguit el canvi comportamental desitjat, es pot reforçar mitjançant *estratègies conseqüents*: ús de penalitzacions i de recompenses individuals i socials per la realització dels comportaments

promocionats; és a dir, reforçament d'actituds i conductes, que pot ser material o en forma de reconeixement social (aprovació del grup de referència, premis, millora d'estatus social, etc).

Quadre 6.4.

Model de les 4 esferes

En la comunicació i la gestió ambiental, per a l'establiment d'estratègies orientades a la modificació d'hàbits i conductes ecològicament responsables, cal adreçar-se coordinadament a quatre esferes diferents de la persona i del comportament col·lectiu:

- **Esfera de la *racionalitat*:**
—La conducta humana té una dimensió de racionalitat i de coherència interna, però el comportament no sempre és racional i coherent. Per això, la informació és necessària, però no suficient, per canviar actituds i conductes.
—*Supòsit erroni* estès que cal evitar: hi ha una relació lineal entre informació, actitud i conducta.

- **Esfera de l'*emotivitat*:**
Remet als sentiments associats a determinades vivències, llocs i situacions (reals o imaginàries). Poden tenir una connotació positiva o negativa.

Emocional positiva: El plaer associat a determinades formes de fer.

El plaer associat a determinades experiències:

- passades
- imaginades o desitjades.

Emocional negativa: Experiències doloroses passades.

Per a la incertesa del futur/risc percebut

(cal tenir en compte l'obsessió occidental per la seguretat en tots els ordres).

Intervenien els mecanismes de comparació social, equitat, control percebut, formació/creació de necessitats, autoconcepte, etc.

- **Esfera de la *funcionalitat* i de la *comoditat*:**
Tot organisme tendeix a l'adaptació, però també a la llei del mínim esforç.
—*Acció bàsica:* reduir inhibidors de la conducta desitjada.
Cal tenir en compte:
 - Recursos disponibles.
 - Explicar com realitzar la conducta desitjada.
 - Esforç addicional amb relació a conductes actuals.
 - Clarificar i no confondre el que correspon a un nivell normatiu i el que correspon al nivell de responsabilitat del ciutadà.
 - Estratègies i recursos per reduir els inhibidors.
- **Esfera de l'*afiliació* i el *control social*:**
L'ésser humà té una necessitat de pertinença, afiliació, sentir-se part, que és la base de la seva dimensió d'ésser social. Tendeix a afavorir els seus iguals (l'endogrup) en detriment dels diferents (l'exogrup). Les seves normes sempre són les millors i les naturals. El grup pressiona als que se n'aparten —o les incompleixen— i la persona se sent pressionada a seguir-les, en presència del grup de referència —però no necessàriament en absència d'aquest.
Accions que s'han de tenir en compte per actuar en aquesta esfera:
 - Detectar l'estructura associativa formal i informal del col·lectiu.
 - Conèixer per canviar les representacions socials, teories implícites, valors i opinions de la societat i dels grups de referència.
 - Conèixer i actuar amb i sobre els líders d'opinió.
 - Programes d'*ecofeedback*.

En la promoció del comportament proambiental, és freqüent pensar que les conductes ambientalment responsables s'encomanen: és a dir, que es poden desenvolupar per la influència d'altres persones que ja les presenten o pel contacte amb aquestes (el que s'anomena modelatge, influència social etc). Però també cal tenir en compte la possibilitat contrària: és a dir, que la conducta ambientalment responsable que ha desenvolupat una persona es pot veure afectada i disminuïda pel contacte amb altres subjectes que tinguin conductes ambientals negatives.

Els resultats dels programes ambientals tòpics i simptomàtics són escassos i duren poc si no es preveu un sistema de manteniment i de control al llarg del temps. Calen formes senzilles de mesurar els resultats i tècniques per al manteniment dels canvis i el desenvolupament del compromís. És important començar des de la infància i abastar tots els processos de socialització durant tot el cicle vital de les persones per tal de desenvolupar estils de vida ambientalment responsables, amb comportaments de llarga duració. A més, és necessari que les accions puntuals tinguin un ancoratge social —esfera de l'afiliació i del control social—, per la qual cosa cal actuar sobre les representacions socials que els col·lectius tenen del medi ambient, a fi d'aconseguir una major implicació de les persones amb el seu entorn, a través de sistemes de participació que facilitin la identificació amb l'entorn, en potenciar l'apropiació i les facin sentir part d'aquest.

6.3. Planificació i avaluació d'una campanya de comunicació ambiental

Vistos alguns dels trets principals dels processos comunicatius orientats al canvi, apuntarem ara algunes orientacions i etapes que poden ser útils per planificar una campanya de promoció ambiental (Pol i Vidal, 2000).

1) *Informació inicial del "comitent"* (és a dir, de qui actua com a client):

Informació referent a la demanda del client sobre quin és el producte, comportament, actitud, públic a qui va adreçada la campanya. És a dir, quins són els objectius comunicatius de la campanya. Document anomenat *briefing*.

2) *Anàlisi i revisió de tota la informació rebuda del client:*

Imatge del producte o comportament, repertoris conductuals, públic a qui s'adreça (comportament del consumidor/usuari: qui, què, on, quan i per què). Però aquesta informació pot no ser —o acostuma a no ser— suficient.

3) *Anàlisi dels receptors potencials:* grup a què s'adreça la campanya i grup que en serà receptor, encara que no hi vagi directament adreçada.

Els punts següents pretenen resumir algunes de les principals qüestions que necessitem conèixer per escollir l'estratègia més adequada:

- Quins són els hàbits establerts en relació amb el recurs, l'objecte o el comportament que motiva la intervenció comunicativa.
- Quins són els factors estructurals que condicionen aquests hàbits.
 - Organització institucional.
 - Factors legals.
 - Factors econòmics.
 - Recursos disponibles.
- Valors socials associats al recurs/objecte/comportament.
 - Representació social.
 - Valor simbòlic del recurs, per a la persona i pel conjunt social.
 - Valor simbòlic (imatge) del departament/administració que gestiona el recurs (imatge en general i amb relació al recurs).
 - Campanyes de sensibilització que s'han fet anteriorment: missatges, llenguatges i estratègies. Nivell d'èxit assolit.

- Amb relació als hàbits que es volen instaurar.
 - Descripció detallada de les conductes concretes que s'han de promocionar.
 - Com s'afecten les 4 esferes anteriorment descrites en les conductes a instaurar.
 - Punts de contacte amb els hàbits actuals.
 - Qualitats del procés de comunicació (emissor, receptor, llenguatge, missatge, etc.).

Tenint en consideració el marc en el qual es promou la campanya, les esferes a què l'orientarem i els supòsits de canvi en què ens basarem, cal establir l'estratègia comunicativa i el calendari del pla de campanya.

4) *Determinació de l'estratègia comunicativa*

Amb els resultats dels estudis de l'anterior fase es defineix l'eix comunicatiu i l'estratègia dels mitjans més adequats per a la promoció del comportament, l'actitud, l'hàbit, etc.

5) *Transmissió al creatiu* —especialista en la creació d'imatges i missatges— *de l'eix comunicatiu.*

Elaboració i discussió d'esborranys i propostes.

6) *Difusió*

Un cop acordat el missatge, el llenguatge, les insercions en els mitjans etc., es procedeix a executar-lo.

7) *Avaluació de la campanya*

Cap programa o campanya pot considerar-se finalitzada sense un sistema d'avaluació dels seus resultats. L'avaluació no ha de ser un acte afegit posteriorment, sinó previst de bell antuvi.

De tota manera, l'avaluació pot ser de molts tipus: en funció del moment que es realitza (abans, durant, després de la intervenció o campanya); en funció de qui l'executa (externa, interna); pot ser una avaluació dels objectius, dels resultats, de l'execució, de cost-benefici, etc. Cal preveure, des de l'inici, què i com s'avaluarà. És recomanable que, en l'avaluació, hi participin, en un moment o altre, totes les parts implicades en el procés comunicatiu executat.

6.4. El dret a la informació

Si fins ara, ens hem centrat en els processos implicats en la comunicació i la gestió de la comunicació per provocar un canvi en la població, no podem concloure sense fer referència al dret que els ciutadans tenen de disposar de la informació desitjada. Ja el 1990, en el marc del IV Programa de la Unió Europea, va ser aprovada la Directiva 90/313/CEE sobre llibertat d'accés a la informació en matèria de medi ambient. El mateix IV Programa insistia en el fet que cal fer possible que totes les persones tinguin accés a la informació mitjançant un programa comunitari específic, que es va concretar en la directiva esmentada. En el seu article 3, especifica clarament que qualsevol persona, física o jurídica, pot sol·licitar als òrgans administratius la informació relativa al medi ambient que desitgi, sense haver de demostrar un interès específic per la informació sol·licitada, ni haver de mostrar estar afectat per cap projecte determinat. Ara bé, la mateixa directiva també regula en quins casos l'Administració pública corresponent podrà denegar la informació sol·licitada.

El dret a la informació és regulat en l'ordenament jurídic de l'Estat Espanyol a través de dues transposicions parcials i complementàries de la directiva europea: la Llei 30/1992, referent al procediment administratiu comú, i la Llei 38/1995, que en complementa els aspectes relatius al dret d'accés a la informació en matèria de medi ambient. A més, com ressalta Moreno (1999), la Directiva 96/61/CE, relativa a la prevenció i control integrat de la contaminació (coneguda com la IPPC), per fer útils els períodes d'informació pública preceptius per a la concessió de permisos i llicències de les instal·lacions amb impactes ambientals potencials, especifica que la sol·licitud haurà de contenir un resum comprensible per al profà, el qual estarà a disposició pública, juntament amb el projecte. Aquesta directiva, que afecta també els processos d'avaluació d'impacte ambiental, ha estat transposada a la legislació catalana per mitjà de la Llei 3/98 d'intervenció integral de l'Administració ambiental (coneguda com la IIAA).

Capítol 7

La participació social

En capítols anteriors (2 i 3) vàiem com la implicació i la responsabilització dels ciutadans requereixen que se sentin part integrant del medi, que hi hagi un sentiment de lligam, de pertinença, d'apropiació de l'entorn —una vella campanya de finals dels anys setanta al Quebec tenia per lema: *l'environnement c'est moi*. En canvi, abunden més les forces estructurals de la societat que actuen en sentit contrari al de potenciar la implicació. L'actual eclosió del terme participació, i l'ús i abús que se'n fa en els àmbits legislatiu, professional i administratiu, respon —molts cops sense consciència explícita— a la intuïció o a la voluntat de cobrir aquesta necessitat, com a única forma raonable d'assolir els objectius de la sostenibilitat. Ara bé, sovint, aquesta proliferació d'ús no va acompanyada d'una definició conceptual ni operativa, la qual cosa porta a un ús confusionari del terme.

En el camp de la gestió ambiental, sia des de l'Administració pública, sia des de les consultores ambientales o les mateixes empreses productives, és freqüent de trobar-hi un ús vulgaritzat de participació, que assimila aquest terme amb la globalitat de processos que afecten aspectes humans i socials, la qual cosa, a més d'errònia és confusionària. Això fa que calgui fixar una definició conceptual i operativa del sentit en què utilitzarem aquí el terme participació.

7.1. La participació segons la legislació ambiental

La participació dels ciutadans és una exigència derivada del propi sistema democràtic. La participació forma part dels drets reconeguts en la Declaració universal dels drets humans, de manera implícita en la majoria dels articles i explícita en els articles 21, 23 i 27. (Quadre 7.1.).

Quadre 7.1.

La participació en la Declaració universal dels drets humans
Art. 21.1. "Tothom té dret a prendre part en la direcció dels afers públics del seu país...".
Art. 23.4. "Tota persona té dret a unir-se amb altres (...) per a la defensa dels seus propis interessos."
Art. 27.1. "Tota persona té dret a prendre part lliurement en la vida (...) de la comunitat."
Però:
Art. 20.2. "Ningú no pot ser obligat a pertanyer a una determinada associació."

La participació pública o la participació social adquireix una especial rellevància si atenem al paper destacat que se li concedeix en les polítiques de gestió i principis d'acció en matèria de medi ambient (V Programa comunitari en matèria de medi ambient; Agenda 21; Carta d'Aalborg, etc.). Importància que queda reflectida en la mateixa legislació ambiental, tant en la referent a l'EMAS (*Environmental Management and Audit Scheme*) com en la que es refe-

reix als processos d'avaluació d'impacte ambiental, o la gestió integrada (IPPC/IAA). No obstant això, els principis de participació i de subsidiarietat a què remet la legislació, basats en la responsabilitat compartida, es poden utilitzar —o s'utilitzen— amb certa freqüència de forma perversa, en forma de cooptació i de manipulació. S'entén com a cooptació una forma de manipulació dels participants (ciutadans, empleats, treballadors, etc.) que busca la seva col·laboració no per l'interès del que pot aportar, sinó com a forma d'aconseguir que adoptin els valors, les conductes o els objectius que es volen imposar, sense oposar-hi resistència.

L'interès de la participació per a l'avaluació d'impactes socials pren dimensions diverses. La previsió que facin els tècnics dels efectes que una intervenció pot causar pot ser molt diferent al que la població en percebi o valori. Pot ser útil que la població participi en la valoració dels efectes. La legislació indica que cal saber el que la gent coneix i el nivell d'informació que la població té d'un projecte, el seu grau d'acord, d'acceptació o de repulsa social d'una activitat, com a aspectes fonamentals a l'hora de valorar els impactes socials i de gestionar una intervenció ambiental. Ara bé, cal preguntar-se si el fet de conèixer es pot considerar o no participació.

Malgrat l'esperit, el contingut i la formulació que la legislació fa de la participació, no sempre se n'articulen els canals ni es pren prou seriosament, probablement perquè no se n'ha fet una conceptualització suficient.

7.2. Concepcions de la participació

En plantejar les concepcions de participació, el terme ens remet, almenys, a dues acepcions:

1. Una d'elles està relacionada amb un estat ideal d'involucració social, de compartir experiències o decisions. Una situació conseqüent a un "sentir-se part de..."

2. La segona està referida a una forma organitzada, col·lectiva, de gestió, orientada a modificar determinades condicions.

La primera té un sentit més estàtic de gaudiment, mentre que la segona planteja la participació "en el" i "per al" canvi.

Podríem trobar un consens ampli en definir la participació com el procés de compartir decisions que afecten la vida d'un mateix i de la comunitat (Hart, 1992:5). Ara bé, les discrepàncies o els matisos comencen quan es tracta de dotar d'operativitat els termes "compartir" o "implicació" de les persones. Per exemple, en situacions de democràcia delegada representativa, és freqüent que s'assimili participació a vot. Però, per a molts, aquest és un sistema imperfecte de participació, ja que requereix que com a mínim es doni una forta identificació dels ciutadans amb els resultats, cosa que no sempre passa. A més, normalment es vota a persones o a grups, no a decisions concretes, cosa que no afavoreix un sentiment d'implicació directa en la presa de decisions. I és per això que les mateixes legislacions dels països amb democràcies representatives tracten sovint de tenir mecanismes paral·lels complementaris, que facilitin una implicació més directa en decisions concretes.

Es parla de *Participació indirecta* per referir-se a la que s'articula en l'espai de la inter-subjetivitat col·lectiva, entesa com el fet de sentir-se implicat a través de compartir imatges, expectatives, representacions, metàfores i actituds, és a dir, significats compartits (Ibáñez i Íñiguez, 1996).

A vegades es parla de participació, quan des d'estructures de poder s'intenta imposar una forma de comportar-se. Es considera que hi ha participació quan la norma és respectada, encara que generi amb freqüència sentiments de submissió i constrenyiment, més que no pas d'implicació. Alguns autors (Levy-Leboyer, 1985) la denominen *participació forçada*.

Es parla de *participació passiva* quan s'apliquen alguns sistemes d'enquesta o de sondeig sobre les necessitats de les persones. Estan orientats a informar les autoritats o gestors de l'opinió majoritària, perquè tinguda en consideració en la presa de decisions. Per més que els resultats de la consulta es tinguin realment en consideració, és freqüent que el ciutadà no tingui consciència de participar ni es reconegui en les decisions finals.

En altres casos, la participació és assimilada a assistència a mitings i debats, manifestacions o accions reivindicatives, etc. Seria el cas de la participació orientada a l'activisme

social. I encara podríem trobar altres accepcions del terme quan es tracta d'instigar un procés participatiu intencional, funcional i instrumental per provocar un canvi social en un col·lectiu o comunitat. Levy-Leboyer la denomina *participació espontània*, quan es produeix al marge dels gestors. Els usuaris/ciudadans prenen la iniciativa i intenten imposar la seva voluntat. Genera sentiments d'implicació i percepció de guany.

Es considera *participació activa* la que busca la implicació directa i el compromís de les persones i els col·lectius en les fases de planificació, anàlisi, propostes i gestió.

Participació natural i participació instigada

Un aspecte que entenc que és clau en la conceptualització és que la participació és una tendència natural de l'ésser humà a ser actiu, controlador, transformador, gestor de la seva vida, del seu entorn, que es manifesta com una capacitat d'acció compartida amb altres éssers humans. Dit en altres termes, la participació forma part del programa bàsic del comportament humà i social.

Per tant, podem considerar que hi ha una *participació natural*, entesa com aquella capacitat d'acció, de gestió, de què sovint hom no té consciència, però que ens permet la realització personal i social.

La necessitat d'estructurar, d'organitzar, de gestionar, de teoritzar la participació és un indicatiu que la tendència natural s'ha trencat. Quan per participació entenem un procés artificial, instigat, gestionat, amb objectius preconcebuts, més que de participació, potser caldria parlar de metaparticipació. En tot cas, de la participació planificada, que pretén la implicació d'un col·lectiu diferent al que planifica —és a dir, de terceres persones— en podem dir *participació instigada*. A la pràctica, l'ús més corrent del terme participació té més que veure amb la instigada que amb la "natural".

Es poden descriure alguns factors de tipus intrínsec i de tipus extrínsec, que impulsen o motiven a la participació, i, alhora, alguns que la distorsionen (quadres 7.2. i 7.3.).

Quadre 7.2.

Motivacions intrínseques per a la participació
<p>La tendència natural de l'ésser humà és la de ser agent actiu en la gestió de la seva vida i del seu entorn...</p> <ul style="list-style-type: none">• Per assolir desitjos i metes pròpies.• Per necessitat de seguretat, que li aporta el control —o la il·lusió de control— del seu entorn.• Per la necessitat de deixar la pròpia empremta en el medi.• Per reforçar l'autoimatge pròpia.• Pel plaer de "ser causa".• Per enriquiment personal (oportunitat d'aprenentatge, d'informació i pràctica de tècniques, creativitat, exercici de responsabilitats, etc.)• Per sentit de justícia, equitat, solidaritat o conducta altruista.

Quadre 7.3.

Motius que impulsen a la participació instigada
<ul style="list-style-type: none">• Increment de la implicació i el compromís amb el medi ambient.• Increment dels coneixements i millora de les actituds de respecte del medi ambient.• Inducció (encoberta) de nous valors/ideologies ambientalistes.• Increment de les potencialitats de control de la gestió pública per part dels participants.• Donar compliment a la legislació vigent.• Dinamitzar col·lectius socials per potenciar un nivell de cohesió social més gran, de benestar i de qualitat de vida, amb l'horitzó de la sostenibilitat.

La participació segons la relació entre l'instigador i el ciutadà

Sobre la metàfora de l'escala de la participació, R. Hart (1992, 1997) construeix una proposta aplicada a la participació i implicació de ciutadans joves en el desenvolupament comunitari i en la cura ambiental a zones desfavorides. La proposta és útil per explicar la participació en funció dels graus d'implicació de les persones en el plantejament del problema, les accions i les decisions (figura 7.1.).

Els tres primers graons de l'escala ens remetent a processos que, encara que volen passar per formes de participació, no ho són. Constitueixen formes de manipulació, ja que els participants no entenen els problemes ni els motius que donen origen a les accions. Amb certa freqüència, determinats moviments comunitaris o de grup responen a aquesta tipologia, ja que, per mecanismes de pressió social, els participants s'adhereixen a l'acció.

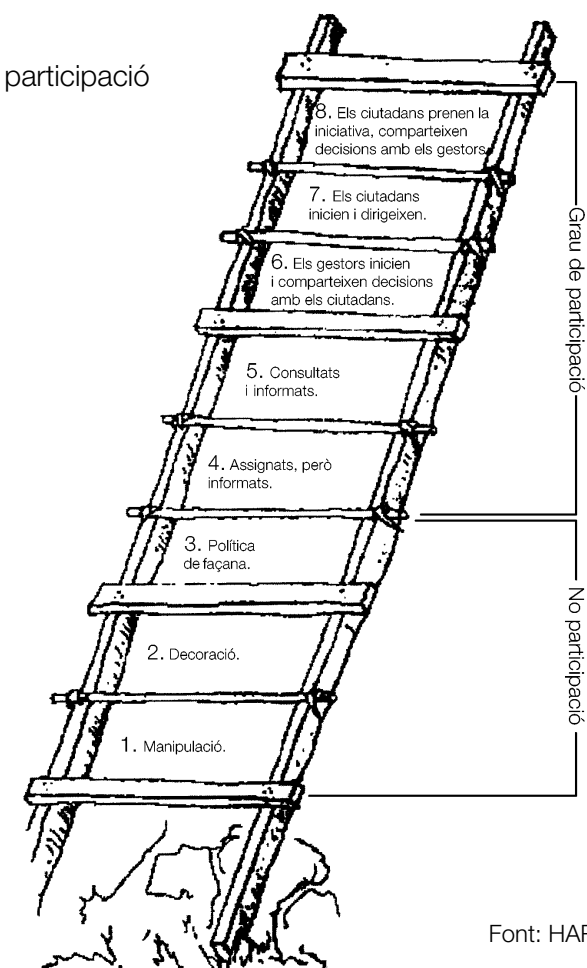
Els cinc graons següents corresponen a diferents nivells de participació, que comencen en l'*assignat però informat*, en què els participants no han creat el projecte però l'entenen, en coneixen el propòsit i saben qui pren la decisió. Els participants ho són després de que se'ls hi hagi explicat el projecte.

Un nivell superior de participació correspon al *consultat i informat*, en què el projecte és dirigit per experts, però els participants entenen el procés, les seves opinions són tingudes en compte i es poden implicar també en la presa de decisions.

El nivell set correspon a aquell en què els interessats, els afectats, són els que prenen les decisions sense cap tipus de tutela. El grup, pretesament autosuficient, pot adoptar decisions no harmòniques amb el seu context. Finalment, el nivell vuit comprèn la possibilitat que un col·lectiu iniciï les seves accions, però estigui disposat a discutir i col·laborar amb altres grups o fins i tot amb experts per a la presa de decisions.

Figura 7.1.

Escala de nivells de participació de Hart.

Font: HART, R. *Children's participation*. Florence: UNICEF, 1992.

7.3. Agents que faciliten i dificulten la participació

Tractarem ara de recollir de manera sintètica alguns dels agents que faciliten, dificulten o intervenen en un sentit o un altre, segons el context de la participació proposada. Es poden identificar tres nivells clarament interconnectats: nivell individual, nivell social i nivell comunicacional.

Agents que dificulten la participació

Nivell individual

Alguns dels factors individuals actuen per si mateixos, com la tendència al mínim esforç. Altres, encara que actuen a nivell individual tenen una dimensió social innegable. Per exemple, el fenomen NIMBY remet al concepte de representació social dels residus o dels serveis que es rebutgen; els sentiments d'alienació, la frustració o la indefensió apresada, tenen el seu origen a nivell social, encara que siguin factors que actuen o es manifesten a nivell individual.

La falta d'ensinistrament, d'hàbit a participar activament en el que poden ser interessos col·lectius genera una sensació d'incapacitat i de por al ridícul —de vegades tenyida de desinterés o de cert sentiment de superioritat—, que inhibeixen la participació.

Nivell social

La percepció d'allunyament dels centres de decisió, si més no dels que el ciutadà interpreta que són els que prenen les decisions importants, desincentiven la participació. El ciutadà percep que les decisions rellevants es prenen en un altre lloc i se sent impotent per influir amb la seva acció en les decisions. Amb freqüència, quan la seva participació és requerida, percep aquest fet més com un procés de cooptació que de participació transcendent i real.

Sovint, quan hi ha un responsable identificat (persona, servei o professional), el ciutadà se sent rellevat de la responsabilitat; tendeix a inhibir-se i es produeix un efecte de delegació de la responsabilitat (Pol, 1993).

D'altra banda, una certa cultura mercantilista, que entén que tot es pot comprar, sembla invitar a la desresponsabilització i la passivitat.

Nivell comunicacional

En l'àmbit comunicacional, els missatges contradictoris dels *mass media* confonen i inhibeixen els ciutadans. Missatges contradictoris entre les consignes i les demandes, el contingut i el medi.

A més, com vèiem en el capítol anterior, influeixen d'altres variables indirectes com la credibilitat o el prestigi del comunicant, les quals poden alterar també la percepció de compromís per a la participació.

D'altra banda, amb massa freqüència, la informació que circula amb relació al projecte és confusa i inexacta, i ho fa per canals distants i aliens als ciutadans. Igualment, les vies a través de les quals es vol canalitzar la participació resulten també artificioses, distants, incomprensibles, complexes i, fins i tot, sense credibilitat. Tot això acaba per inhibir, deteriorar i buidar de contingut les oportunitats d'involucració i responsabilització social que puguin existir.

Aspectes que afavoreixen la participació

Nivell individual

S'ha escrit molt sobre la tendència espontània de les persones a actuar, controlar i gestionar el seu entorn, els seus recursos, les seves possibilitats, a més de la tendència natural a ajudar als altres (conducta altruista), si no hi ha elements que la dificultin o la inhibeixin. Però, com hem vist en diferents apartats, a la nostra societat semblen abundar més les condicions inhibidores que les facilitadores. D'aquí la necessitat d'anàlisi i intervenció per a la participació.

Entenem que un dels principals factors afavoridors de la participació és el sentiment de vincle, de lligam, d'identificació amb el lloc, que comportarà el desenvolupament de comportaments d'apropiació. La identificació *amb* i la vivència *del* lloc afavorirà la responsabilització, el fet de sentir-se agent de la conservació o de la transformació; d'apropiar-se, per tant, del lloc.

La informació és important, però, com s'ha vist en el capítol anterior, no és suficient per motivar ni per generar actituds i comportaments proclius a la participació ambiental. Els mecanismes són més complexos i tenen inevitablement una dimensió social.

Nivell social

Els hàbits, estils de vida i formes de producció ocupen un paper principal entre els factors influents i de transmissió de valors. Igualment, la proximitat dels centres de decisió reals, les possibilitats —o la il·lusió— d'influir-hi a partir de la pròpia acció —és a dir, l'efectivitat de la participació— estimulen la participació. Un dels principis del desenvolupament humà clàssic és el que Piaget va denominar “el plaer de ser causa”. En aquest sentit, el resultat visible d'una acció reforça la nova ocurrència de l'acció. La recompensa visible, propera i associable —no dilatada en el temps— a la participació —per exemple, un incentiu econòmic— reforça la participació. Ara bé, el millor incentiu acostuma a ser veure el sentit de l'acció participativa en si i, més encara, assolir els objectius proposats. Comptar amb el recolzament i el reconeixement social completa el quadre de factors favorables a la participació.

Nivell comunicacional

Existeixen també altres factors de tipus instrumental com la presentació i facilitació de comprensió de la informació, la facilitat d'accés a mecanismes i canals de participació que afavoreixen l'expressió voluntària d'informació per part del ciutadà. No obstant això, hi ha algunes característiques de l'agent promotor i del llenguatge del missatge mateix que poden actuar com elements facilitadors o inhibidors de la participació. Així, per exemple, l'atractiu ètic, l'atractiu estètic, l'atractiu del missatge, del llenguatge verbal utilitzat, dels llenguatges no verbals (gràfic, escenari, etc.), l'estatus del comunicador, o la funció referencial que l'emissor exerceix per al col·lectiu social al qual s'adreça el missatge, poden tenir un efecte incitador de la participació o, per contra, actuar repulsivament, generar rebuig i inhibir la participació.

7.4. Gestió de la participació i models

En aquest apartat recollirem tres mostres d'estratègies per a la gestió de la participació, les quals tenen nivells de formalització molt diferents i, òbviament, serveixen per a situacions i contextos també diferents. Aportem també algunes recomanacions per planificar accions orientades a incrementar la participació.

La primera de les propostes és la *investigació-acció participativa (IAP)*. Parteix dels supòsits inicials de Lewin als anys trenta i quaranta sobre la investigació-acció, supòsits que quallen en la psicologia i la sociologia comunitària llatinoamericana de la postguerra, a través de Fals Borda, que adopta el nom de IAP (vegeu el quadre 7.4.). En el context nord-americà, i aplicant-la a programes de la UNICEF, Hart l'incorpora a la seva explicació de la participació, especialment dels infants (vegeu la figura 7.1.).

El segon model que recollim són els NIP, *nuclis d'intervenció participativa* (Dienel, 1989), pensats per resoldre temes urbanístics, ambientals i conflictes socials a partir de dictàmens ciutadans (vegeu el quadre 7.5.). Es basen en la designació a l'atzar dels participants a partir del cens electoral, en un treball intensiu en un temps limitat i la compensació econòmica durant el temps que han de deixar les seves feines respectives.

Sovint s'argumenta que els problemes ambientals i urbanístics tenen una dimensió tècnica difícil de capir per ciutadans no experts. L'experiència ha mostrat que, indistintament de la procedència dels participants, es produeix un aprenentatge molt ràpid del funcionament del problema i de la situació, alhora que es desmitifica la figura dels experts, s'aporten solucions creatives i responsables i s'adopta un fort compromís amb els acords presos.

Quadre 7.5.

IAP - Investigació-Acció participativa
<p>La investigació-acció participativa segueix quatre passes:</p> <ol style="list-style-type: none">1. Anàlisi de l'estructura social i determinació dels grups clau.2. Selecció de temes i enfocaments segons el nivell de conscienciació d'aquests grups.3. Ubicació de les arrels històriques de l'estructura social i regional4. Restitució dels resultats dels grups clau per dinamitzar la seva acció. <p>Característiques i peculiaritats:</p> <ul style="list-style-type: none">• El professional se sent compromès amb la gent i amb el seu control de l'anàlisi.• Adopta el paper d'assessor tècnic, però, el plantejament i la solució del problema, els proposen els mateixos participants.• Concep el coneixement, la ciència, la intervenció com una praxis social orientada a col·lectius concrets, que es basa en la participació i el compromís.• L'investigador/instigador s'involucra com agent en el procés estudiat.• La IAP busca fórmules que articulin la societat davant els seus problemes.• Els conceptes i les hipòtesis han de ser verificats en la confrontació amb els grups de base i la seva realitat i no amb els grans esquemes teòrics. Això és el que es denomina reflexió-acció.• Parteix de la possibilitat d'articular el sentit comú com a coneixement empíric amb el coneixement científic.• El saber popular és una possessió cultural que forma part de la memòria col·lectiva i que ha de servir per avançar en el coneixement existent.• La IAP considera que els problemes tractats no s'han de supeditar a la forma o a la tècnica d'investigació o d'intervenció, sinó a l'invés.

La tercera proposta, els *tallers d'intervenció participativa* (TIP), parteix del model dels NIP, però introdueix canvis substantius i significatius. Quan es vol instigar un procés participatiu, no sempre es compta amb els recursos econòmics per compensar els ciutadans que treballen en la recerca de solucions, com fan els NIP. Tampoc es considera sempre la designació a l'atzar dels participants com l'estratègia més idònia, ni la forma més adient per a la disseminació i acceptació popular de les propostes resultants. Els TIP treballen de forma més dilatada en el temps, amb ciutadans voluntaris i estimulen la divulgació entre sessions de les discussions, com a forma d'ampliar el procés participatiu (Remesar i Pol, 1999) (vegeu el quadre 7.6.). Pel que fa al rol dels instigadors del procés participatiu i dels experts amb relació al grup, és similar en els NIP i els TIP.

Perquè un projecte d'instigació a la participació sigui atractiu per al participant cal que reuneixi alguns requisits (Heras, 1998). Ha de ser comprensible, abordable i viable, gratificant, significatiu en el seu context, recompensador —que faciliti, per exemple, un increment de la qualificació, o simplement de la realització personal—, i ha de desenvolupar un cert grau de responsabilitat. S'ha de facilitar l'oportunitat de conèixer i comprendre les etapes prèvies, en què el participant no ha intervingut, i el marc general en el qual s'engloba el projecte. S'ha de donar l'oportunitat d'analitzar i discutir els objectius, els procediments i les estratègies en què s'intervé.

La satisfacció del participant és fonamental. “La gratuïtat del treball del participant no s'ha de confondre amb el masoquisme”. És important tenir en compte que:

- No s'han d'utilitzar els participants en un projecte com a mà d'obra barata.
- No s'han d'utilitzar per fer negoci, per treure lucre dels seus interessos.
- No s'han de manipular amb propostes de treball amb fins ocults (autopromoció, guerres diverses no explicitades, etc.)
- No s'ha de menystenir l'esforç dels participants en paròdies d'activitats que no resultin ambientalment o socialment útils.

Quadre 7.6.

Els NIP - Nuclis d'intervenció participativa
<ul style="list-style-type: none">• Són una forma de participació <i>instigada</i>.• Grups de 25 ciutadans escollits aleatòriament sobre el cens de la població.• Durant un període determinat debaten i proposen solucions a determinats conflictes o problemes. Elaboren un dictamen ciutadà.• La participació és assignada, no voluntària ni espontània, però el ciutadà pot no acceptar la proposta.• Durant el temps que dura el NIP, el ciutadà abandona les seves tasques habituals i rep una ajuda domèstica o una compensació econòmica similar a la que deixa de percebre per l'abandonament del seu treball.• Els experts fan de consultors i aporten dades i assessorament. <p>Possibilitats i perill de manipulació almenys en cinc moments del procés:</p> <ul style="list-style-type: none">• En la selecció del problema que s'ha de debatre.• En la selecció de les persones que componen el grup.• En la selecció dels organitzadors del model.• En la selecció dels experts que assessoren i ofereixen informació.• En la redacció del dictamen.

Quadre 7.7.

Els TIP - Tallers d'intervenció participativa
<p>Una variant dels NIP</p> <ul style="list-style-type: none">• La participació és voluntària i personal.• S'invita a participar els membres del teixit associatiu com a tal.• És desinteressada econòmicament.• Funciona fora dels horaris laborals més habituals.• Reunions de periodicitat setmanal.• S'insta els participants perquè, entre reunions, consultin o discuteixin amb les seves associacions o amb els seus coneguts els avenços del grup.• Per evitar una reformulació constant de les anàlisis, plantejaments i solucions, el grup es dota, per acord intern, d'un reglament estricte, amb relació al qual l'investigador/impulsor actua com a garant. <p><i>Rols de l'equip investigador/impulsor</i></p> <ul style="list-style-type: none">• Estableix els objectius, controla l'agenda i pauta el temps, d'acord amb els participants.• Catalitzador d'un procés de discussió, d'anàlisi i de construcció d'alternatives i propostes.• Pretén reduir el temps precís per assolir els objectius de forma espontània, pantant la dinàmica de la discussió.• L'investigador ha de controlar que no es produeixi una monopolització del diàleg, ni que cap dels participants quedi marginat de la discussió.• Aporta suport tècnic tant pel que fa a la recollida d'informació com a l'execució de propostes.• La naturalesa del problema analitzat i les seves característiques tècniques determinen la composició interdisciplinària del grup investigador/impulsor. <p>Si bé el temps de treball s'ha fixat prèviament, el TIP finalitza quan s'ha assolit una proposta de resolució del tema que ha motivat el taller i/o quan el grup ha agafat força o confiança per defensar per si mateix, si és el cas, la proposta en una negociació política.</p>

Aportacions de la participació a la gestió del medi ambient

Un funcionament eficaç de la participació pública comportarà beneficis directes i indirectes per a la gestió, els ciutadans i el medi en general.

A través de la participació en projectes que preveguin problemes reals i solucions, les persones desenvolupen aprenentatges i habilitats de reflexió crítica i de comparació de perspectives, els quals són fonamentals en l'autogestió de les creences polítiques i en la cohesió social. Els beneficis, doncs, són en un doble sentit: en l'autorealització i en la democratització de la societat.

En la legislació ambiental es plantegen diversos moments de participació pública, però sense definir exactament l'accepció del terme (cosa que si es fa amb altres conceptes).

Quadre 7.8.

Beneficis de la participació en la gestió del medi ambient
<ul style="list-style-type: none">• Suposa una via d'aprofundiment en la democràcia.• Facilita un augment progressiu de la responsabilitat ciutadana atenent al fet que té possibilitats d'acció sobre el procés de presa de decisions. Representa un increment de les potencialitats de control de la gestió pública per part dels participants.• Millora les tradicionals relacions d'enfrontament entre ciutadans i Administració.• Incrementa la informació i els coneixements i millora de les actituds cap al medi ambient.• Millora l'educació ambiental dels ciutadans prevenint conductes de desapropiació d'un entorn que resulta aliè, de maltractament i conducta no responsable, de sobreexplotació, agressió i vandalisme ambiental.• Ajuda en la construcció del sentit de comunitat i l'afavoreix: les comunitats humanes no existeixen de manera predeterminada, es construeixen socialment. La participació cohesionava el grup i aporta possibilitats per al grup de veure l'efecte de les seves accions conjuntes.• En la mesura que facilita la cohesió social, facilita l'adopció de patrons de comportament autorregulats orientats a la solidaritat i la sostenibilitat, impossibles en una societat invertebrada.• Ajuda a prevenir o a gestionar l'efecte NIMBY.

És més, com ja hem ressaltat en aquest capítol, en el llenguatge corrent s'arriben a confondre les diverses accepcions de participació amb la globalitat dels efectes socials, la seva avaluació o merament amb el fet de donar informació. S'hauria de reservar el terme participació per referir-se a aquelles situacions en les que la població té —o pot tenir, si vol— una actuació activa sobre la qüestió que s'ha de debatre, avaluar o discutir; sobre l'acceptació o el rebuig d'una proposta; sobre la implicació directa en la presa de decisions, etc. La definició és complexa, com hem vist en aquest capítol. Però és important retenir que una pseudo-participació o una cooptació acabarà generant el rebuig d'una proposta o una inhibició social i ambiental general.

Des de la perspectiva de la gestió d'organitzacions, siguin empreses o administracions públiques, és recurrent apel·lar a processos participatius interns (directius, treballadors, implicats de qualsevol nivell en l'activitat) i externs (ciutadans, comunitat d'acollida, veïns, etc). Això, pels avantatges que aporta a la productivitat i al benestar de les persones el que en l'àmbit de l'empresa s'anomena direcció per valors, no només per imperatiu més o menys explícit dels diversos marcs legals. Però cal ser molt prudents, ja que la idea de participació aixeca unes expectatives que, tal com estan regulades les coses al nostre país i a la Unió Europea, són difícils d'acomplir i poden generar, per tant, frustració i desconfiança cap als gestors. I això, com veurem, afavoreix l'efecte NIMBY.

Capítol 8

Percepció de risc i efecte NIMBY

El rebuig social que pot despertar la implantació de certes instal·lacions i serveis és conegut amb diversos noms: efecte *NIMBY* (*Not in my back yard*: al darrera de casa meva, no), efecte *LULU* (*Local unwanted land used*: usos no desitjats del territori local) o efecte *BANANA* (*Building anything at all near Anyone*: no construir res prop de ningú). Aquest rebuig pot considerar-se normal, i té a veure amb la percepció social del risc i amb l'atribució de causes i potencialitat de risc. El que denominarem genèricament l'efecte o la síndrome NIMBY és, doncs, una expressió de l'impacte social que pot provocar una proposta d'instal·lació, i resulta especialment preocupant per a l'Administració pública, quan ha de trobar ubicació i gestionar determinats serveis que són considerats necessaris i imprescindibles, però que tenen mala imatge entre els col·lectius socials.

8.1. La percepció del risc

Alguns estudis mostren que hi ha una sobreestimació del risc en la societat moderna, tant als països desenvolupats com als menys desenvolupats (Dunlap i Mertig, 1995). Es parla del nou paradigma de la societat del risc (Beck, 1992), davant la necessitat d'afrontar els riscos resultants de la modernització. De tota manera, en la consideració dels riscos es poden descriure dues tendències:

- D'una banda, la il·lusió humana de domini del medi pretén que el desenvolupament de la tècnica permetrà el control del sistema i, fins i tot, el dels riscos més tradicionals. En canvi, el sistema continua manifestant-se ocasionalment amb catàstrofes com huracans, terratrèmols, riudes etc., sobre les quals no s'ha aconseguit cap control. A més, molts estudis mostren que el contacte amb activitats o situacions de risc minimitzen la percepció de risc de les persones.

- D'altra banda, la consciència que els canvis que l'ésser humà introdueix sobre el medi provoquen desajustaments en el sistema, que es manifesten en forma de nous riscos, que van des de l'accident domèstic fortuït i els riscos de l'activitat industrial fins als associables al canvi global.

Un aspecte molt important que cal destacar per a la valoració de l'impacte social que una presumpta situació de risc pot generar és que molts estudis mostren que el contacte amb activitats o situacions de risc minimitza la percepció de risc que tenen les persones. Però, a més, situacions de risc objectiu relativament baix —cap situació n'és totalment absent— són percebudes com de nivell de risc elevat. Òbviament, en ambdós casos, hi estan intervenint mecanismes de distorsió perceptiva, que sempre són presents i resulten inevitables.

El risc és associat als potencials efectes objectius sobre la salut, alhora que als efectes subjectius o perceptuals vinculats a l'alteració de la qualitat de vida percebuda i del benestar (vegeu el capítol 3). Per a l'avaluació de l'impacte social del risc caldrà, doncs, posar més èmfasi en la dimensió perceptiva —com és viscut/sentit el factor de risc per part de la població— que en les dimensions objectives o les afectacions fisiològiques, malgrat que també s'han de tenir en consideració (vegeu el tractament d'aquest aspecte en la metodologia DIS/BCN, comentada abans).

El risc potencial o la valoració dels efectes dels components ambientals d'una situació depèn no sols de la qualitat i la intensitat de l'estimulació, sinó també de la informació continguda en el propi estímul, del context en què aquest és percebut, alhora que dels significats socials i culturals que se li atribueixin. Això, tant si es tracta d'estimulació sònica, lumínica com si es tracta de gasos o de la qualitat de l'aigua. En aquest sentit, es constata en els estudis tècnics i socials que la nocivitat i molèstia dels estímuls ambientals no sempre van alhora, però alteren el benestar de les persones. D'aquí que aspectes com la distància percebuda entre una situació present i aquella que es desitja, entre el que s'ha assolit i el que es considera legítimament assolible resulten molt importants en l'avaluació de l'afectació del benestar. Això apareix estretament lligat a processos d'atribució de causa —qui és culpable de què—, de reducció de dissonància cognitiva —reduir les contradiccions entre actituds, coneixements i situacions que hem d'acceptar inevitablement—, a través de l'obtenció de beneficis —que en trec i que em costa— (Cohen, 1982; Moreno, Saura, Sandoval *et al.*, 1989), de percepció d'equitat —sempre me les carrego jo, o no—, a més dels que esmentàvem més amunt com a matisadors de la qualitat de vida. En aquest sentit, l'afectació del benestar a què fa referència la legislació sobre impacte ambiental apareix lligada conceptualment a la percepció del risc, al benestar social i a la qualitat de vida. Alhora, l'experiència subjectiva de les persones apareix com un constructe cultural lligat a un sistema de valors que determina una construcció social del què és i del què no és qualificable com a risc.

Els estudis aplicats posen de manifest que ni les indústries existents en un terme municipal ni les ubicades al voltant d'una població concreta generen necessàriament una percepció de risc important en la població, malgrat que objectivament puguin comportar un risc tecnològic. Les creences, actituds, judicis, sentiments, així com els valors i les disposicions socials i culturals, els fenòmens adaptatius etc. —és a dir, aquells factors que conformen la identitat social—, expliquen en bona part la percepció del risc com una construcció social independent del risc objectiu, i, amb ell, expliquen l'efecte NIMBY.

Alhora, una constatació permanent en el nostre treball professional i acadèmic és que els focus que són considerats aliens o de tercers, i sobre els quals no hi ha hagut o no hi ha control directe, o no se'n deriva cap benefici directe, solen ser percebuts com els més contaminants i perillosos, independentment de les seves qualitats objectives. A més, cal ressaltar que la manca d'informació —o, encara pitjor, la informació confusa— pot incrementar la percepció d'iniquitat, d'inseguretat, de perill i desconfiança vers la instal·lació i els propis gestors, i alimentar el fenomen NIMBY.

Rodríguez Sanabra (1986) afirma que la percepció del risc ambiental és una percepció complexa, que excedeix de molt el pur aprenentatge de probabilitat. A més de la probabilitat que s'actualitzin determinats riscos, diu l'autor, intervenen en la percepció dades cognitives sobre la font de risc, dades espaciotemporals i un cúmul de factors personals, d'experiència i de motivació. Descriu tres tipus d'efectes, que s'actualitzen en la percepció social del risc:

- *Efecte crisi*: la percepció del risc és més gran immediatament després d'un episodi crític, però disminueix entre catàstrofes.
- *Efecte dic*: quan s'han pres mesures contra cert tipus de riscos o desastres la gent s'instal·la a l'entorn del dispositiu protector i, subjectivament, es considera més segura del que realment està.
- *Efecte adaptació*: a les zones d'alt risc o batudes per les catàstrofes, les persones s'acostumen a conèixer-hi, generalment posant en marxa un mecanisme de negació de la possibilitat que elles mateixes en puguin ser víctimes.

8.2. Alguns factors desencadenants del fenomen NIMBY

Si fins aquí ens hem centrat bàsicament en la dimensió de percepció i atribució de riscos potencials i efectes molestos o nocius, ara sintetitzarem alguns factors socials i contextuals, que es poden extraure d'estudis ressenyats en la literatura especialitzada.

Raons de tipus estructural

De la casuística que hem analitzat en treballs propis, podem concloure que:

- L'actual estructura de "societat de serveis" facilita que, quan hi ha un servei especialitzat en un àmbit determinat (seguretat, escombraries, medi ambient, salut, serveis socials, etc.), es produeixi un efecte pervers d'inhibició o de delegació de responsabilitat en aquest per part dels ciutadans. Això dificulta l'assumpció de les quotes de responsabilitat (per al cas, de responsabilitat ambiental).
- L'especialització de la vida quotidiana ha portat al desconeixement del cicle de vida dels productes i, per tant, de què fer o de què s'ha de fer amb aquests un cop finalitzat el seu cicle d'ús, cosa que dificulta la comprensió de la funció o la necessitat d'alguns serveis (la recollida i el tractament de residus n'és un bon exemple, d'això).
- L'encara recent abandonament de la cultura de la reutilització i el reciclatge —espontani o per necessitat—, substituït per la cultura d'usar i llençar, a més de la implantació de la cultura del disseny d'especialista, que inhibeix l'acció del ciutadà sobre els objectes i sobre el seu entorn, generen desapropiació i faciliten els dos processos anteriors.

Tot això dificulta que hi hagi coneixement dels problemes ambientals i consciència de la necessitat de determinades instal·lacions, encara que es disposi fins i tot d'informació objectiva, i facilita l'aparició de l'efecte NIMBY.

Raons vinculades a la gestió i a la població

- Les raons més repetides en els estudis que volen explicar l'aparició de l'efecte NIMBY són la por als efectes sobre la salut, la desconfiança en la gestió i raons ideològiques i demogràfiques. Aquest efecte no acostuma a sorgir per raons que tinguin relació amb l'estètica o amb la netedat (Hunter i Leyden, 1995).
- Les persones refractàries no constitueixen grups homogenis (Halstead, Luloff i Myers, 1993). Groothuis i Miller (1994) troben dos factors de diferenciació: el que anomenen tolerància —acceptació sota argumentació de racionalitat— i el d'evitació —regit per la por a les conseqüències personals.
- Desconfiança en la tecnologia del país, en la capacitat de manteniment de les instal·lacions i en la gestió de les empreses i les administracions públiques. Aquesta desconfiança, que al nostre país s'atribueix sovint a una deficiència ancestral, es presenta també a altres contextos, com el nord-americà (Martheny i Williams, 1985).
- La instal·lació rebutjada sovint fa de catalitzador de reaccions negatives i descontentaments amb altres àmbits de la vida quotidiana, i actua com a element polaritzador de queixes i malestars atribuïts —fins i tot en àmbits que no són de la seva competència— a la mateixa Administració pública, a qui es responsabilitza de la decisió de la ubicació i de la gestió de la instal·lació (Moreno *et al.*, 1989/1996).
- L'oferta de mesures de tipus econòmic o de serveis com a compensació per una instal·lació conflictiva s'accepta o es rebutja en funció del sistema de creences i valors de les persones, no en funció de la quantitat (Groothuis i Miller, 1994).

8.3. Possibilitats per gestionar i minimitzar l'efecte NIMBY

La literatura aporta algunes idees positives que cal tenir en compte per minimitzar l'efecte NIMBY i suggeriments per gestionar-lo.

- Una societat cohesionada i vertebrada pot assumir millor les quotes de responsabilitat ambiental que li pertoquin que una societat dominada per estratègies individuals de supervivència i amb un teixit social trencat o poc desenvolupat, sempre que comparteixi els principis de la sostenibilitat com un valor social positiu (Xarxa C-I-S, Pol, 1998).

- L'amença d'una instal·lació rebutjada, que causa efecte NIMBY, pot fer de catalitzador a mitjà termini d'efectes cohesionadors del col·lectiu que hi està en contra (Wexler, 1996). Aquesta cohesió emergent, a mitjà o llarg termini, pot ser la base d'un acord entre les parts, si el procés de negociació és transparent, la informació és objectiva i es donen els canals de participació i control social del procés adients.
- El rebuig estructurat es pot incrementar quan la instal·lació prevista afecta indrets amb els quals hi ha un fort lligam social o, com indicàvem en el capítol 3, juguen un paper de lloc simbòlic per a la identitat de la comunitat. Si la instal·lació es veu com a inevitable i es negocien compensacions, aquesta negociació pot portar a una autopercepció de "comunitat com a valor de canvi" (Norton i Hannon, 1997), i afectar negativament la seva autovaloració humana i la seva cohesió social. A més, una compensació excessiva pot fer augmentar l'efecte de rebuig, en incrementar la percepció de perill associada a la instal·lació.
- La comprensió de la relació ocupació-indústria-progrés-efectes no desitjats com a inevitables és més factible en zones de tradició industrial, amb predomini de forces progressistes amb connexions sindicals. La creació d'instruments *ad hoc* afavoreix la comprensió de la necessitat de determinats serveis. A més, quants més agents socials comparteixin la visió de la necessitat de resoldre un problema, més possibilitats de superació de l'efecte NIMBY hi ha (Subirats, 1993).
- L'efecte NIMBY és evitable, si es dona una explicació creïble i raonable amb relació al projecte o al servei i s'admet la participació (Martín-Crespo, 1996).
- S'han de tractar de comprendre les raons de les reticències en el context més ampli de possibles descontentaments previs a la proposta del projecte, com, per exemple, deficiències d'infraestructures i serveis a la ciutat no relacionats amb la instal·lació (Moreno et al. 1989/1996). S'han de sospesar les raons i els referents que apareixen en les argumentacions de les discussions obertes sobre el projecte (Freudenburg i Pastor, 1992), i s'ha d'arribar a acordar un seguiment i control efectiu del procés d'elecció del lloc per part de la població.
- S'han de prendre decisions equitatives en tot allò que afecti el repartiment de costos i beneficis ambientals entre les comunitats, no només en relació amb el problema concret del moment, sinó amb els processos previs (Lake, 1996).

Per concloure el capítol, cal remarcar el fet, i fer-hi èmfasi, que no hi ha fórmules màgiques per a la resolució i la gestió del fenomen NIMBY. El que és interessant de les aportacions recollides és que indiquen aspectes i processos —no fórmules— que s'han de tenir en compte en la construcció d'una política expressa i adaptada a cada realitat. Així, a manera de síntesi, amb el risc de reduccionisme causal que té tota esquematització, recollim en el quadre 8.1. aspectes sensibles i accions possibles sobre els processos implicats.

L'element que resulta més clau per prevenir l'efecte NIMBY és prestigiar socialment les administracions públiques i els gestors, és a dir, generar confiança social en el seu tarannà i procediments. Això resulta especialment complex, si tenim en compte que sempre hi haurà una percepció d'iniquitat per part dels afectats més directament per una instal·lació, un equipament o un servei no desitjat.

És freqüent que es recorri a l'argumentació que cal acostar la part positiva d'una activitat a la que no ho és tant (per exemple, la producció industrial com a generadora de beneficis i el tractament dels residus que produeix). Però també cal considerar que aquest acostament pot comportar un doble perjudici per a la mateixa població —en el cas dels residus, el de la producció i el de l'eliminació—, la qual cosa tampoc resulta massa equitativa, ja que, en el context de la globalització econòmica, ni el benefici de la producció ni el de l'ús o consum dels productes produïts són estrictament locals.

És obvi que les indústries, els serveis o les instal·lacions ambientals poden provocar molèsties: contenidors davant de la porta de casa, deixalleries o centres de recollida de residus propers, etc., els quals generen sorolls, olors, emissions etc. Però una instal·lació que es percebi com a molesta per al benestar, nociva per la salut o perillosa pels riscos que comporta o se li atribueixen pot resultar més perjudicial per al ciutadà que li té por que els efectes reals que aquesta objectivament podria causar si no fos vista com a molesta, nociva o perillosa. L'estrès que genera aquest temor pot incrementar efectivament la vulnera-

Quadre 8.1. Efecte NIMBY: aspectes socials sensibles i accions possibles.

Aspectes sensibles a l'efecte NIMBY	Accions possibles sobre els processos implicats
Por als efectes sobre la salut i el benestar.	<i>Informació objectiva i fiable sobre el risc, la preservació dels valors col·lectius i la identitat de grup.</i>
Rebuig per raons ideològiques.	<i>Debat obert sobre models de societat, formes de gestió i solucions factibles.</i>
Els grups refractaris no són homogenis.	<i>Treball amb grups específics (target groups).</i>
Desconfiança en la tecnologia i en la capacitat de manteniment de les instal·lacions	<i>Assegurar l'aplicació de les BTA i la renovació tecnològica. Comprometre's a obtenir sistemes de certificació ambiental homologats i prestigiat. Comissions de seguiment i control amb participació ciutadana.</i>
Desconfiança en les administracions públiques.	<i>Prestigiar la gestió pública. Canals de participació real i efectiva en les decisions.</i>
Una societat cohesionada i vertebrada és més propensa a la sostenibilitat que una dominada per estratègies individuals de supervivència.	<i>Treballar abans sobre la vertebració social i els valors ambientals compartits que sobre símptomes o projectes puntuals.</i>
Fort rebuig inicial a un projecte	<i>Incrementar la cooperació i la cohesió social del grup refractari. A la llarga, pot facilitar la negociació.</i>
Quan l'indret elegit per a una intervenció és socialment valorat (simbòlic, ús present o expectativa de futur)	<i>Incrementa les possibilitats de rebuig i d'efecte NIMBY. Evitar aquests emplaçaments o associar-hi nous valors socials positius que preservin la identitat de grup.</i>
Com més agents socials entenen la necessitat, menys efecte NIMBY.	<i>Informació i participació per target groups.</i>
La informació correcta, creïble i raonable facilita la involucració i la participació ciutadana.	<i>Prestigiar els emissors de la informació. Emprar estratègies comunicatives adients.</i>
Entendre les raons i el rerefons del rebuig. Sovint són de context i representen problemes més amplis que la instal·lació.	<i>Emmarcar la instal·lació d'un servei necessari en un pla d'abast més ampli, que solventi les necessitats i els punts de preocupació de la col·lectivitat afectada.</i>
Mesures compensatòries desproporcionades incrementen la percepció de risc i la molèstia potencial.	<i>Les mesures compensatòries no corregeixen ni minimitzen els impactes. Cal buscar més el compromís que la compensació.</i>

bilitat objectiva del ciutadà i convertir-la en realment perjudicial. La informació, la participació i el control social dels processos i de la gestió resulten crucials per diluir les distorsions perceptives i restaurar la confiança i la credibilitat en l'Administració pública.

Una gestió poc transparent, una informació deficient, un clima social enrarit —que no deixi transmetre o que distorsioni la informació—, una oferta de mesures compensatòries desproporcionades —que facin sospitar més risc atribuïble que el que la indústria o el servei pugui tenir objectivament—, o experiències similars anteriors amb un funcionament deficient estimularan el creixement del rebuig.

Davant d'una situació de rebuig, el fet de proporcionar informació transparent, assegurar el manteniment continuat de la instal·lació i garantir la participació dels ciutadans en el seguiment del manteniment i de la gestió resulta fonamental per reduir les reticències o l'efecte NIMBY, sempre que s'hagin dissipat els dubtes sobre els riscos reals de la instal·lació.

Referències bibliogràfiques

ALLENDE, J. "Desarrollo Sostenible. De lo global a lo local". *Ciudad y Territorio*. [MOPTMA] vol. III (104) (1995), p. 267-281.

BAUMAN, Z. *Globalization: The Human Consequences*. Cambridge/Oxford: Polity Press/Blackwell Publishers, 1998.

BLANCO-ABARCA, A.; CHACÓN, F. "La evaluación de la calidad de vida". A: Morales; Blanco; Huici; Fernández-Dols (comp.). *Psicología Social Aplicada*. Bilbao: Desclée de Brouwer, 1985.

BAUER, R.A. *Social Indicators*. Cambridge (Mass): MIT Press, 1966.

BECK, U. "From Industrial Society to the Risk Society: Questions of Survival Social Structure and Ecological Enlightenment". *Theory, Culture and Society* 9 (1992a), p. 97-123.

BELL, P.A.; GREENE, TH.; FISHER, J.D; BAUM, A. *Environmental Psychology*. 4a ed. Forth Worth (Tx): Harcourt Brace, 1996.

BENNETT, W.R. *Health and low-frequency electromagnetic fields*. New Haven: Yale University Press, 1994.

BRUTLAND (1987): vegeu WCED (1987).

CAMPBELL, A.; CONVERSE P. *Monitoring the Quality of Life*. Anno Arbor, 1970.

CAMPBELL, A.; CONVERSE, P.; RODGERS, W. *The quality of American Life: Perceptions, Evaluations and Satisfaction*. New York: Russell Sage Foundation, 1976.

CARLEY, M. *Social Measurement and Social Indicators*. London: George Allen & Unwin, 1981.

CASTELLS, M. "Reestructuración Económica, revolución tecnológica y nueva organización del Territorio". *Documentación Social* 67 (1987), p. 43-68.

COBB, J.B. "Toward a Just and Sustainable Economic Order". *Journal of Social Issues* vol. 51, núm. 4 (1995), p. 83-100.

CORSON, W. "Priorities for a Sustainable Future: The Role of Education, the media and tax reform". *Journal of Social Issues* vol 51, núm. 4 (1995), p. 37-61.

DIENEL, P. "Contributing to Social Decision Methodology: Citizen Reports on Technologicals Projects". A: Vlek, C.; Cvtkovich, G. *Social Decision Methodology for Technological Projects*. Kluwer Academic Publishers, 1989.

- DUNLAP, R.; MERTIG, A. "Global Environmental Concern: A Challenge to the post-materialism thesis". A: Ester, P.; Schluter, W. (ed.). *Social Dimensions of Contemporary Environmental Issues: International Perspectives*. Tilburg: Tilburg University Press, 1995.
- EVANS, G.W.; JACOBS, S.V.; FRAGER, N.B. "Behavioral responses to air pollution". Dins: Baum, A.; Singer, J. (ed.). *Advances in Environmental Psychology*. Vol 4. Hillsdale, NJ: Erlbaum 1982, p. 237-270.
- FREUDENBURG, W.; PASTOR, S. "NIMBYs and LULUs: Stalking the Syndromes". Dins: *Journal of Social Issues* 48 (1992), 4, p. 39-61.
- GARCÍA, S.; DOLAN, S.I. *La dirección por valores*. Madrid: McGrawHill, 1997.
- GROOTHUIS, P.; MILLER, G. "Locating Hazardous Waste Facilities: The Influence of NIMBY Beliefs". Dins: *American Journal of Economics and Sociology* 53 (jul. 1994), 3, p. 335-346.
- HALSTEAD, J.; LULOFF, A.; MYERS, S. "An Examination of the NIMBY Syndrome: Why Not in My Backyard?". A: *Journal of the Community Development Society* 24 (1993), 1, p. 88-102.
- HART, R. *Children's participation*. Florence: UNICEF, 1992.
- HERAS, F. "Los beneficios del voluntariado ambiental". A: De Castro, R. (coord.). *Voluntariado Ambiental: Participación y conservación del Medio Ambiente*. Sevilla: Junta de Andalucía, Consejería de Medio Ambiente, 1998, p. 49 -56.
- HUNTER, S.; LEYDEN, K. "NIMBY: Explaining Opposition to Hazardous Waste Facilities". *Policy-Studies-Journal* 23 (1995), 4, p. 601-619.
- IBAÑEZ, T.; ÍÑIGUEZ, L. "Aspectos metodológicos de la psicología social aplicada". A: Alvaro, J.L.; Garrido, A.; Torregrosa J.R. (coord.). *Psicología Social Aplicada*. Madrid: Mc Graw Hill, 1996, p. 57-82.
- ÍÑIGUEZ, L. "Estrategias psicosociales para la gestión de los recursos naturales: del enfoque individualista al enfoque social". A: L. Íñiguez i E. Pol (comp.). *Cognición, representación y apropiación del espacio*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1996 (Monografies Psico/ Socio/ Ambientals; núm. 9).
- KOROSEC-SERFATY, P. (Ed.). *L'Appropriation de l'espace*. Louvain la Neuve: CIACO, 1976.
- LAKE, R. "Volunteers, NIMBYs, and Environmental Justice: Dilemmas of Democratic Practice". *Antipode* 28 (abr. 1996), 2, p. 160-174.
- LAND, K. "Social Indicators". *Annual Review of Sociology* núm. 9 (1983), p. 1-26.
- LEFEVRE, H. *De lo rural a lo urbano*. Barcelona: Península, 1971. [Original editat a París: Anthropos, 1970].
- LEVI, L.; ANDERSON, L. (1975) *La Tensión Psicosocial: Población, Ambiente y Calidad de Vida*. Mèxic DF: El Manual Moderno, 1980.
- LETZ, G.A. "Síndrome del edificio enfermo: Papel de la ventilación del edificio, los contaminantes ambientales y el estrés de los trabajadores". *Allergy Proceedings*, IV, núm. 6 (nov.-des. 1990), p. 18-31.
- LEVY-LEBOYER, C. *Psicología y Medio Ambiente*. Madrid: Morata, 1985.

- LÓPEZ BARRIO, I. "Factores físicos medioambientales". A: J.I. ARAGONÉS i M. AMÉRIGO (coord.) *Psicología Ambiental*. Madrid: Pirámide, 1998.
- MATHENY, A.; WILLIAMS B. (1985) "Knowledge vs NIMBY: Assessing Florida's Strategy for Siting Hazardous Waste Disposal Facilities". *Policy Studies Journal*, 14, núm. 1 (sept. 1985), p. 70-80.
- MARTIN, M. (1996). "Why yes and why no in my backyard. A revision of the concept of the NIMBY [Not in my backyard]. Syndrome around the theme of the production of radioactive waste". *Política y Sociedad*, núm. 23 (sept.-des. 1996), p. 147-152.
- MARTÍNEZ ALIER, J. *De la Economía Ecológica al Ecologismo Popular*. Barcelona: Icària, 1992.
- MEADOWS D.H. et al. *Los límites del crecimiento: Informe al Club de Roma sobre el predicamento de la humanidad*. Mèxic DF: Fondo de Cultura Económica, 1972.
- MEADOWS D.H.; MEADOWS D.L.; RANDERS, J. *Más allá de los límites del crecimiento*. Madrid: El País - Aguilar, 1992.
- MILBRAITH, L. "Environmental beliefs and values". A: M. Hermann (ed.) *Political Psychology*. San Francisco: Jossey-Bass, 1986.
- MOPT. DIRECCIÓN GENERAL DE POLÍTICA AMBIENTAL. "Conferencia de Río". *Programa 21*. Tomo II. Madrid: MOPT. Dirección General de Política Ambiental, 1992.
- MOPU. COMISIÓN INTERDEPARTAMENTAL DE MEDIO AMBIENTE. *Encuesta sobre la calidad de vida en España*. Madrid: Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo. Dirección General del Medio Ambiente, 1979 (Monografías sobre Medio Ambiente, núm. 2).
- MORENO, E. i POL, E. *Nociones Psicosociales para la Intervención y la Gestión Ambiental*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1999a (Monografies Socio/Ambientals).
- MORENO, E. i POL, E. *Metodologies per a la Detecció dels Impactes sobre el Medi Social/humà en les Avaluacions d'Impacte Ambiental*. Barcelona: Generalitat de Catalunya. Departament de Medi Ambient. Direcció General de Patrimoni Natural i del Medi Físic, 1999b.
- MORENO, E.; SAURA, C.; SANDOVAL, G. et al. *Proyecto Opium. Impacto Ambiental y rechazo social de la Planta de residuos Urbanos de Gavà-Viladecans*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1996 (Monografies Psico/Socio/Ambientals; núm. 3). [Informe de l'any 1989 per a l'Àrea Metropolitana de Barcelona. Màster en Intervenció Ambiental UB].
- NORTON, B.; HANNON, B. "Environmental Values: A Place-Based Theory". *Environmental Ethics* 19, núm. 3 (1997), p. 227-245.
- OCDE: S.L./9. *Déroulement du programme concernant les indicateurs sociaux*. OCDE, 1971.
- OLSON, R. "Sustainability as a Social Vision". *Journal of Social Issues*, vol. 51, núm. 4 1995, p. 15-35.
- POL, E. *Environmental Psychology in Europe. From Architectural Psychology to Green Psychology*. London: Avebury, 1993.
- POL, E. "Ciències Socials, Qüestió Ambiental i canvi global". A: E. Pol i T. Vidal (comp.) *Perfils Socials en la Intervenció Ambiental. Una perspectiva professional*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1996 (Monografies Psico/Socio/Ambientals; núm. 1).

- POL, E. (1997) "Symbolism a Priori, Symbolism a posteriori". A: A. Remesar (ed.). *Urban Regeneration: A Chalange for a Public Art.*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1997 (Monografies Psico/ Socio/ Ambientals; núm. 6).
- POL, E. (1998a) "Sostenibilitat, valors socials i comportament humà. Estratègies i contradiccions". A: R. FOLCH; T. FRANQUESA; R. DíEZ HOCHLEITNER; R. MARGALEF [et al.]. *Desenvolupament sostenible. Els llindars en la construcció de les relacions humanes i el medi ambient.* Lleida: Publicacions Universitat de Lleida, 1999 (Col. Pensaments; núm. 7).
- POL, E. "Evoluciones de la Psicología Ambiental hacia la sostenibilidad: tres propuestas teóricas y orientaciones para la gestión". A: D. PÁEZ i S. AYESTARÁN. *Los desarrollos de la Psicología Social en España.* Madrid: Infancia y Aprendizaje, 1998b.
- POL, E. (coord.) (2000) "City, Identity, Sustainability". Simposium en la 16a Conferència IAPS. *Metropolis 2000. Wich perspective?* París, juliol del 2000. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2000 (Monografies Socio/Ambientals; núm. 16). [Actes del congrés publicades].
- POL, E.; MORENO, E. "Evaluación del Impacto Social en los Estudios de Impacto Ambiental". A: HERNÁNDEZ, MARTÍNEZ i SUÁREZ (comp.). *Psicología Ambiental y Responsabilidad Ecológica.* Universidad de las Palmas de Gran Canaria. Departamento Psicología y Sociología, 1994, p. 82-105.
- POL, E.; MORENO, E. (1998) "Gestión Ambiental en la empresa y en la Administración Pública: Aportaciones desde la Psicología". A: J.I. ARAGONÉS i M. AMERIGO *Psicología Ambiental.* Pirámide, p. 375-399.
- POL, E.; VIDAL, T. *La publicitat ambiental i el màrqueting ecològic* Barcelona: EDIUOC, 2000. [En premsa].
- REMESAR, A.; POL, E. "Repensar el río". Taller de Participación Ciudadana "Usos sociales del río Besós". Barcelona: Universitat de Barcelona, 1999 (Monografies Socio/Ambientals; núm. 17). [CD].
- RODRÍGUEZ SANABRA, F. "Percepción Ambiental". A: F. JIMÉNEZ BURILLO i J.I. ARAGONÉS (comp.). *Introducción a la psicología Ambiental.* Alianza Editorial, 1986.
- SARASON, S.B. *The Psychological sense of Community. Prospects for a Community Psychology.* San Francisco: Jossey-Boss, 1974.
- SELIGMAN, M.E.P. *Helplessness.* San Francisco: Freeman, 1975. [Versió en castellà: *Defensión aprendida.* Madrid: Debate, 1981].
- SELYE, H. (1956) *The stress of live.* 2a ed. New York: McGraw-Hill, 1976.
- SUBIRATS, J. "¿Es posible instalar plantas de residuos que sean aceptadas por la población?". *Sub-productes*, núm. 29 (1997).
- SUNDSTRON, E.; TOWN, J.P.; RICE, R.W.; OSBORN, D.P.; BRILL, M. "Office noise, satisfaction and performance". *Environment and Behavior*, núm. 26 (1994), p. 195-222.
- TAJFEL, H. *Human groups and social categories.* Cambridge: Cambridge University Press, 1981. [Versió castellana; Barcelona: Herder, 1984].
- UINC / PNUMA / WWF *Caring for the Earth. A strategy for sustainable living.* Suïssa, Gland, 1999. [Versió citada: *Cuidem la terra.* Generalitat de Catalunya, 1992].

VALERA, S. *Impacte social del riu Llobregat en el municipi d'El Prat. Aspectes socials*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1996 (Monografies Psico/Socio/ambientals; núm. 2).

VALERA, S.; POL, E. "El Concepto de Identidad Social Urbana. Una Aproximación entre la Psicología Social y la Psicología Ambiental". *Anuario de Psicología*, 62, 3 (1994), p. 5-24.

WCED. *Our Common Future (The Brundtland Report)*. The World Commission On Environment and Development. Oxford: Oxford University Press, 1987. [Versió en castellà: *Nuestro Futuro Común*. Alianza: Madrid, 1989].

WEXLER, M. "A Sociological Framing of the NIMBY (Not-in-My-Backyard) Syndrome". *International Review of Modern Sociology* 26, núm. 1 (1996), p. 91-110.

